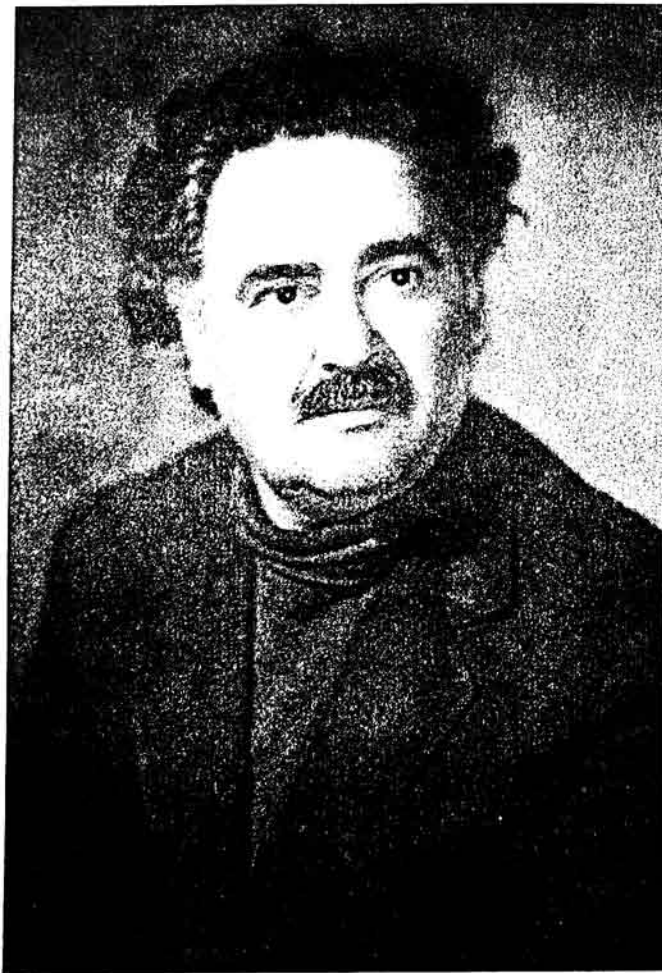

XƏLİL RZA ULUTÜRK

**HƏYAT,
HƏYAT DEYƏ
ÇİRPİNAN KÖNÜL**

116
R99

XƏLİL RZA ULUTÜRK

190151

**HƏYAT,
HƏYAT DEYƏ
ÇIRPINAN KÖNÜL**

M.F. Azundov adına
Azərbaycan Milli
İttifaqı

"ÇINAR-ÇAP"
BAKİ - 2009

Tərtib edən:
Firəngiz xanım Ulutürk,
*Azərbaycan Neft Akademiyası, İctimai fənlər
kafedrasının baş müəllimi, akad. Y.Məmmədəliyev,
R.Rza, X.R.Ulutürk və Araz ali ədəbi mükafatları laureatı*

Redaktor və ön söz müəllifi:
Əlizadə Əsgərli

XƏLİL RZA ULUTÜRK

X49 “Həyat, həyat deyə çırpınan könül”,
“ÇİNAR-ÇAP”, Bakı, 2009, 292 səh.

Kitab XX əsr Azərbaycan poeziyasının görkəmli sənətkarlarından olan Mikayıl Müşfiqin (Mikayıl Mirzə Əbdül Qədir oğlu İsmayılzadə) anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə nəşr edilmişdir. Burada Xəlil Rza Ulutürkün M.Müşfiq haqqında müxtəlif illərdə toplayıb yazdığı xatirələr, elmi məqalələr və şairə həsr etdiyi şeirlər özünə yer almışdır.

Bu elmi-tarixi memuarda M.Müşfiqin mənsub olduğu mühit, uşaqlıq və məktəb illəri, şairin xarakteri və müasirlərinin onun haqqında qiymətli fikirləri, xatirələri və poeziyası barədə düşüncələri ifadəsini tapmışdır.

Kitab geniş oxucu və sənət adamları üçün nəzərdə tutulmuşdur.

I HİSSƏ

XATİRƏLƏR

MİKAYIL MÜŞFİQ VƏ XƏLİL RZA ULUTÜRK

M.Müşfiq XX əsr Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsidir. Onun şeirləri müasirləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş və özündən sonra gələn poetik nəsillər üçün örnək olmuşdur. Xüsusilə, R.Rza, Ə.Kərim, B.Vahabzadə, Ə.Cəfər, X.Rza, M.Araz, N.Həsənzadə, C.Novruz, Ə.Kürçaylı, M.Müşfiq poeziyasından daha çox öyrənmişlər.

M.Müşfiq X.Rza üçün xüsusilə pərəstiş ünvanı olmuşdur. O, 60-cı illərdən başlayaraq sənətkar haqqında xatirələr toplamağa başlamış, haqqında elmi məqalələr yazmış və ona şeirlər həsr etmişdir. X.Rza M.Müşfiqdən çox poetik sirri əxz etmişdir. Şeirlərinin romantik keyfiyyəti, ruh yüksəkliyi, nəfəs genişliyi, ahəng və intonasiyası, bədii təsvir və ifadə vasitələri, forma-janr imkanlarının əlvanlığı, habelə, vəzn təravəti həm də Müşfiqdən gəlirdi. Bu bərdə biz "Xəlil Rza və M.Müşfiq şeirinin bədii forma müəyyənliyi" adlı məqaləmizdə yazmış və çap olunmaq üçün dərgiyə vermişik.

Yeri gəlmişkən: 2008-ci il dekabrın 5-də AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Mikayıl Müşfiqin anadan olmasının 100 illiyinə həsr edilmiş elmi konfrans keçirilmişdir. Akademik Bəkir Nəbiyev giriş sözü soyləmiş, şairin tədqiqatçılarından biri, f.e.n. Səfurə Quliyeva "M.Müşfiq sənəti" mövzusunda məruzə etmiş, şair-tərcüməçi Əlihəsən Şirvanlı, alimlərdən ədəbiyyatşünas - tənqidçi Şirindil Alishanlı, f.e.n. Aslan Salmansoy, f.e.n. Əlizadə Əsgərli və

başqaları çıxış etmişlər. Xatırladım ki, institutun XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsi Ş. Alishanlının rəhbərliyi ilə M. Müşfiq irsinin tədqiqi məsələlərinə həsr edilmiş məqalələr məcmuəsi hazırlamış və çap üçün "Elm" nəşriyyatına təqdim edilmişdir.

Görkəmli akademik. B. Nəbiyevin on il əvvəl, 1998-ci ildə etdiyi məruzəsinin mətnini – "Ömür karvanı talan oldu" məqaləsinin dolğunluğu və güclü müasirliyini nəzərə alıb onu kitabın ön söz yerində verməyi də unutmadıq.

M.Müşfiq M.Hadi, H.Cavid, Ə.Cavad yoluyla irəlilədiyindən onun poeziyasında bu böyük sənətkarlardan gələn qüvvətli bir təsir var idi. Həmin böyük sənətkarlar türk şeiri üstündə, T.Fikrət, R.Tofiq, Ə.Hamid və başqalarıyla gəldiyindən təbii ki, M.Müşfiq şeiri də onların çevrəsində olmuşdur. M.Müşfiq poeziyasının böyük cazibə qüvvəsi həm də bu səbəbdən izah olunmalıdır (Təbii ki, Azərbaycan poeziyası öz yerində). X.Rza yazır: "Müşfiq bütün görkəmli türk şairlərini, o cümlədən Əbdülhaq Hamidi, Rza Tofiqi, Tofiq Fikrəti əzber bilirdi. Onun hafizəsi sonsuz bir xəzinə idi... M. Müşfiq türk ədəbiyyatının mütərəqqi ənənələrinə pərəstiş etdiyini heç bir zaman gizlətmirdi".

X.Rza Müşfiq poeziyasındakı romantik keyfiyyəti dərinlən duymuşdur. Və M.Müşfiq "izinə düşməyin" gərəкли olduğunu görmüşdür. Beləliklə, o, 1965-1988-ci illər boyunca şairlə bağlı elmi-tarixi məmuarlarını yazmış və arxivində qorumuşdur. Firəngiz xanım şairin anadan olmasının 100 illiyi ərəfəsində X.Rzanın arxivini bir daha gözdən, əldən keçirmiş və şair haqqında bir kitablıq əlyazma toplamış, ixtiyarımiza verərək haqqında ön söz yazmağı və kitaba redaktorluğu xahiş

etmişdir. Biz də həmin yazıları səbrlə gözdən keçirmiş, daha vacib olanları çapa hazırlamışıq.

Kitabda M.Müşfiqin nəslı-nəcəbətindən, ata ocağı, uşaqlıq və yeniyetməlik çağlarından tutmuş, tutulmasına qədər olan tale yazıları bir araya gəlmişdir. Bu yazılarda şairin mühiti, zəmanəsi, ədəbi proseslə bağlı olan gedişat aydın görünür. Bütün bunlarla bağlı olanları şərti olaraq "Xatirələr", II hissədən ibarət olan yazıları "Elmi məqalələr", M. Müşfiqə itəhaflardan ibarət olan III hissəsi isə "Şeirələr" adlandırdıq.

Məmuar Qasımbala Qasımovun Xəlil Rzaya müraciətnaməsi ilə açılır. O şahidi olduqlarını qələmə alıb Xəlil Rzaya çatdırmaq, salnaməyə götürmək istəmiş, şair də bu faciəli tələləri yazılara almışdır. Xatirələrdə Dilbər Axundzadənin M.Müşfiq haqqında fikirləri də yer tutur. Onun sözləri əsasında şairin vərdişləri, xasiyyəti, daxili təbiəti, şeirə münasibəti, habelə, Dilbər xanımın Müşfiq şeirinə, ümumən poeziyaya münasibəti, Müşfiqlə ilk və son görüşün təəssüratları təfərrüatları ilə canlandırılmışdır. Bu xatirələrdə bir istilik, bir təsir, bir kədər, qayğı və diqqət duyulur. Elə təsəvvür oyadır ki, bu hadisələr sanki dünən olub.

M.Müşfiq millətçilikdə ittiham olunmuşdur, – faktlar, xatirələr belə deyir. Dilbər xanım yazır: "M.Müşfiq heç bir zaman milli məhdudluq nə olduğunu bilməmiş, bütün millətlərə, bütün gözəlliklərə, bütün çocuqlara, bütün insanlara alovlu, coşqun məhəbbət bəsləmişdir".

Elmi ədəbiyyatda guya M.Müşfiqin uşaqlıqda korluq çəkdiyi qeyd edilir, halbuki "bolşeviklərin köhnə qvardiyasına mənsub olan, sovet hökumətinin pulu və göndərişi ilə Almaniyada təhsil alıb mühəndis kimi qayıdan dayısı Rza Müşfiqi öz balasından artıq sevirdi. Bəzən Müşfiqin barəsində ifrata

varıb belə iddia edirlər ki, uşaqlıqda o, korluq çəkmiş, yetim kimi böyümüşdür. Əslində Müşfiq hələ ata-anasını itirdiyi ilk illərdən etibarən böyük bir kollektivin, qohum-qardaş məhəbbətinin ağışında pərvazlanmışdır”, - deyə Dilbər xanım yazır. Hətta, yazılardan Mikayılın çocuqluğu belə baş qaldırır: “O qədər sevimli çocuq olmuşdur ki, əzizləri, qohumları, lap əvvəldən onu yayğı ilə əhatə etmiş, xüsusilə, böyük dayısı Cavad, ana qədər sevdiyi Güllü, süd anası Səriyyə xala, qohumlarından Əlihüseyn Dağlı onun yayğısını çəkmiş, ona hər cür maddi və mənəvi yardım göstərilməmişdir”.

Zeynal Babayevin də xatirələri həyəcanlı və düşündürücüdür. Bu yazılarda M.Müşfiqin bir sıra şəkəri: loto vərdişkəri, düşbərə, qutab həvəskarı olması bildirilir. Z.Babayevin məlumatlarında yeni, dəqiq faktlar üzə çıxır, əslində bu informasiyalar mənbəşünaslığımız, mətnşünaslığımız üçün çox faydalıdır. Bu barədə müəllifin fikirləri ilə daha yaxından tanış olmaq imkanı əldə edəcəksiniz.

Əlyazmalarda M.Müşfiqin ata ocağı, yaşadığı yer, mənzili haqqında marağa səbəb olan məlumatlar vardır. Millət vəkilli, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Rəfael Hüseynov gənclik illərindən başlayaraq Müşfiq poeziyası ilə maraqlanmış və X.Rzanın şəkərini bilərək onunla sənətkarın vaxtilə yaşadığı yerə getmişdir. Onlar canlı şahidləri danışdıraraq Müşfiqin qəflətən tutulub aparılması haqqında səhih məlumat əldə etmişlər.

M.Qasimov türmə həyatından yazarkən M.Müşfiq öz sözünü də yaddaşında, kağızlarda hiş etmişdir: “Müəllim, danışmaq istəyirəm. Ancaq boğuluram. Vicdanı olmayanlar həqiqətə inanmır. Onlar özləri xalq düşməni olduqları halda, bizi xalq düşməni adlandırırlar. İndi mənim üçün aydın oldu ki,

daha bizi buraxmazlar. Biz ruhən ölsək də, ölməsək də onlar üçün fərqi yoxdur, bizi öldürəcəklər. Əlbəttə, nahaq qan yerdə qalmaz. Bir gün gələr ki, Azərbaycanın ən yaxşı oğullarına, qızlarına atılan bu böhtanların iç üzü açılar. Ancaq o zaman bəlkə də, gec olacaq, tarixdə belə düyn düşən kələflər az olmayıb, görünür bizim də qismətimiz belə imiş. Ailəmizi görməyəcəyik”. Yazıda M.Müşfiqlə, M.Hüseynovla bağlı fiziki iztirabları, işgəncələri həyəcansız oxumaq olmur. Acınacaqlıdır ki, hətta, onlara dərdlərini yazmağa belə qələm, kağız verməmişlər.

Mələmdür ki, M.Müşfiq ədəbiyyat müəllimi olmuşdur. Şairin müəllimləri olmuş Cabbar Əfəndizadə, İsmayıl Hikmət, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq ilə bağlı olan maraqlı fikirlər də vardır ki, onlarla 5 fevral 1966-cı il tarixli xatirədə yaxından tanış olmaq olar. Ələkbər Ziyatay M.Müşfiqin 18 saylı məktəbdə müəllim kimi nüfuzundan danışır, böyük ədəbiyyat bilicisi olduğunu qeyd edir. Prof. Z.Salayevanın öz müəllimi haqqında xatirəsi də istidir.

Yazılar içərisində şairin atası Mirzə Əbdül Qədir, babası Molla İsmayıl, həyat yoldaşı Dilbər Axundzadə haqqında da fikirlərə, xatirələrə yer verilmişdir. Müşfiqin ata ocağı ilə bağlı kövrək misraları, hətta, bu yurdu “Sındırılan saz” poemasında xatırlaması və bütün bunları X.Rzanın bir salnaməci kimi qabartması təbiidir. Kitabda Əkrəm Cəfərin, Sərrafın Müşfiq haqqında xatirələrində də bizim üçün yeni, əhəmiyyətli cəhətlər çoxdur. X.Rzanın dostları Rəfael, Ağasəf, Rauf, Axund və Hacı ilə duzlu-məzəli sözləri də maraqlıdır.

Əlyazmaların ədəbiyyat və sənət məsələləri, ədəbi proses və sənətkarlıq, ədəbiyyatşünaslıqla bağlı maraqlı xüsusiyyətləri vardır. Artıq qeyd etmişik ki, X.Rza və dostları söz, ruh

məclisləri olaraq dəfələrlə söhbətlərə, mühakimələrə, dialoqlara. mübahisələrə yığışblar və deyilmiş şeirlərdən, söylənməmiş fikirlərdən boy atıblar.¹ Müşfiq şeirlərinin yaranma yeri, şəraiti, səbəbi ilə bağlı Əkrəm Cəfər, Rəsul Rza, Qabil, Mehdi Hüseyn, X.Rza və başqalarının dialoqları, mübahisələri də bizim üçün qiymətlidir. Belə polemik hallar xatirələrin bir çox yerində vardır. Yazıları oxuyarkən ən böyük sənətkarların sanki dünənədək bizimlə olduqlarını xatırlayır, onları təsəvvürümüzə gətirməli oluruq.

M.Müşfiq türk ədəbiyyatını, türk sənətkarlarını qızğın müdafiə etmişdir, – Tofiq Fikrəti, Əbdülhaq Hamidi ciddi himayəsi, onlara aludəliyi vardır. Kitabın müxtəlif səhifələrində əhəmiyyətli faktlar vardır.

Əlyazmalar içərisində Salman Mümtaz, Əlağa Vahid, Hüseyn Cavid haqqında məlumatlar, fikirlər də dəyərlidir, təsirlidir. Xüsusilə, 9 sentyabr 1965-ci il tarixli gündəlik – Hüseyn Cavid haqqında faktlar yetərlidir. Salman Mümtaz haqqında faktın özündə də acı var, acınacaqlıdır ki, bolşeviklər onun qəlbini, beynini talan edib kitabxanasını dağıdandan sonra kitablarını stolun ayaqları altına, öz ayaqları altına qoyub divar boyayanlar da olub.

Əlyazma toplusunun II hissəsi X.Rzanın elmi məqalələri ilə bağlıdır. Aydın ki, o, ədəbiyyatşünas-alim kimi filoloji elmimizlə dərinədən məşğul olmuş, Azərbaycan poemalarından namizədlik dissertasiyası yazmışdır. O bir çoxları kimi M.Müşfiqin də poemalarını təhlilə cəlb etmiş, habelə, Azərbaycan şeirinin ənənə və novatorluq məsələlərindən danışarkən M.Müşfiq şeirinin ənənələrindən də bəhs etmişdir. Sənətkarın poeziyası forması, janrı və vəznə etibarilə üslub özümlüyü olaraq Azərbaycan klassik poeziyası, habelə,

ümumtürk şeirindən çox şey öyrənmişdir. Poetik ruh M.Müşfiqi türk romantikası, maarifçi realizmi ilə bağlamışdır. Kitabda, X.Rzanın elmi məqalələrində lirika, lirik qəhrəman və poema haqqında qiymətli nəzəri fikirlər vardır. Şairin M.Müşfiqin tərənnüm şeirləri, habelə, şeirlərinin inkarçı xüsusiyyətləri ilə bağlı fikirləri də maraqlıdır.

X.Rza şairin poemalarını təhlil edəndə doğrudan da alim, nəzəriyyəçi kimi görünür, M. Müşfiq şeirinin poetikliyini birər-birər açıır, səs, heca, söz, misra ahəngini (intonasiyasını) və şeirlərinin poetik mənasını mükəmməl təhlil edir.

Məqalələrdə M.Müşfiqin tərcüməçilik fəaliyyətində də, ana dilinin təmizliyi uğrunda, yeni sözlərin dilə gətirilməsi ilə bağlı fikirlər də maraqlıdır. Sənətkar haqqında ilk qiymətli fikri 1935-ci ildə Akademik Məmməd Arif demiş, onun şeirlərinin uğurlu və qüsurlu cəhətlərini göstərmişdir. Bu bərdə kitabın səhifələrində əsaslı fikirlər vardır.

X.Rzanın M.Müşfiqin ölçülü “sərbəstliyi” – hecəda sərbəstlik, heca-əruz birgəliyi, habelə, türk şeirinin simmetriyası ilə bağlı fikirləri də elmi fikrimiz üçün əhəmiyyətlidir. Hətta, bu da sirr deyil ki, heca ilə əruzun ustalıqla calağını M.Müşfiq, S.Vurğun, Xəlil Rza Caviddən öyrənmişlər. Cavid də öz növbəsində Ə.Hamiddən, Cəlal Sahir Erozandan öyrənmişdir. Bu baxımdan X.Rzanın özü də Müşfiq şeirindən çox qidalanmışdır.

Şair M.Müşfiqə 4 şeir həsr etmişdir: “Bahar duyğulu şair”, “Müşfiq və partiyalı şeir”, “Ona yazıq deməyin” və “Duyğu yarpaqları”¹. Onun hətta sənətkar haqqında povest və ya roman yazmaq fikri də olmuşdur.

¹Təəssüf ki, X. Rzanın nə çap olunmuş şeirləri içərisində, nə də əlyazma arxivində adı çəkilən şeirlərə rast gəlmədik. Necəliyi haqqında ölməzdə məlumat yoxdur. 1966-cı ildə səslənmiş bu fikir nə (bax: bu kitabda səh.140) qədər səhəhdər deyə bilərik. Fakt budur ki, onun “Təmsim doğmayan günəş”, “M.Müşfiq dənizi”, “Şair qəhrəmanlığı” şeirləri vardır ki, onlar “Şeirlər” hissəsində verilmişdir. Red. – Ə.Ə.

¹Bax: Ə.Əsgəri. Xəlil Rza Ulutürk və Əkrəm Cəfər. Bakı: Cinar – Çap, 2005. s.8

X.Rza rübailərini M.Müşfiqdən, o da öz növbəsində tərcümə olmaq etibarilə Xəyyamdan götürmüşdür (Nizamini, klassikamı da istisna etmərik). Poetik təsir belədir, bu cürdür.

Xatirələrdə dövrün ziqzaqları da yox deyil. Bu o səbəbdəndir ki, X.Rza zamanın ab-havasını obyektiv vermək, təbii insan münasibətlərini olduğu kimi göstərmək istəmişdir.

Məlumdur ki, M.Müşfiq erməni ədəbiyyatından çoxlu tərcümələr etmişdir. Erməni mətbuatı da onu yüksək qiymətləndirmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq, acınacaqlıdır ki, onun qiymətli əlyazma bağlamasını əlinə alıb MVD-yə aparan nankor erməni olmuşdur. M.Müşfiqin necə tutulması haqqında təfəsilatı vaxtilə şəirlə bir həyətdə yaşamış bir rus qadını olduğu kimi X.Rzaya və R.Hüseynova söyləmişdir.

X.Rzanın əlyazmalarında müəyyən səbəblər üzündən bəzi sözlər buraxılmışdır. Bunlar bir ulduz (*) işarəsi ilə, bəzi ixtisarlar isə iki ulduz (**) işarəsi ilə göstərilmişdir. Biz bu kitabı unudulmaz şairimiz Mikayıl Müşfiqin anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə onun xatirəsinə, qüdrətli ruhuna ithaf olaraq çap edirik. M.Müşfiq kimi mehriban, səmimi şairin sənət ruhu şad olsun! Sözü, ədəbiyyatın üfqlərində əbədi görünən Mikayıl Müşfiq və Xəlil Rza sənəti bizim müasirimiz, gələcək poetik nəsillərin yol yoldaşdır.

*Əlizadə Əsgərli,
AMEA Nizami adına
Ədəbiyyat İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
Bakı Qızlar Universitetinin
elmi işlər üzrə prorektoru,
filologiya elmləri namizədi*

ÖMÜR KARVANI TALAN OLDU...

Mikayıl Müşfiqin yaradıcılığı ilə ünsiyyət mənasında mənim mənsub olduğum oxucular nəslinin bəxti gətirməmişdir. Yaşadılarla birlikdə məktəb qapısı açdığımız ilk dərslərdə Hüseyn Cavid, Yusif Vəzir Çəmənəzəminli, Seyid Hüseyn, Əhməd Cavad kimi Müşfiq də öz sevimli oxucularından təcrid edilmiş, onun da əsərləri hər yerdə: dövrü mətbuatda, nəşriyyatlarda, efirdə, estradada və əlbəttə, məktəblərdə (o zaman Azərbaycanda telebaxım yox idi) qadağan olunmuşdu. Bu, Vətənimizin tarixindəki qanlı-qadalı bir dövrün artıq bütün hədləri aşdığı elə bir il idi ki, şairin öz əli ilə tərtib edib nəşrə hazırladığı “Çağlayan” adlı ilk və dərin təəssüf ki, həm də son, ən mükəmməl, ən müfəssəl kitabı da tilsimə düşmüş, çağlamaqdan qalmışdı. Bununla belə, hər cür təhlükəli nəticələrinə baxmayaraq, istedadının pərəstişkarı olan qədirşünas oxucuları Müşfiqin əsərlərini qoruyur, dəhşətli tilsimin parçalanıb yerlə-yeksan olacağı günlər üçün saxlayırdılar. Rəsmi yerlərdə olmasa da, evdə-əşikdə, çöl-bayır seyrəkliyində bir-birinə məhrəm adamlar böyük ehtiyatla ətrafa boylana-boylana Müşfiqə məxsus olduğunu çox-çox sonralar başa düşdüyüm şeirləri, poemalardan parçaları əzbərdən oxuyar, qorxu qarışıq bir həsrətlə, daxili bir yanğı ilə hansısa dəhşətli hadisələr bərəsində pıçıldayırdılar. “Filankəsi də apardılar”, “Filankəsgili də sürüblər”, “Deyirlər filankəs artıq güllələnib” kimi müdhiş xəbərləri mən ilk dəfə o zaman eşitmişəm. Lakin eşitdiklərimin nə demək olduğuna dair əyani “dərslim” elə həmin 1937-ci ildə, gecə yarısı milis işçiləri ailəmizi dərbədən edib heç bir

təqşiri olmayan atamı və əmimi “gedər-gəlməzə” göndərəndə almışam...

...Şairin nəinki mətbu əsərləri, hətta heç yerdə çap olunmamış bəzi şeirləri, dostlarına məktubları, onlara həsr etdiyi, yaxud bağışladığı mənzum parçalar, şəxsi albomlara yazdığı təfriqlər sənətsevərlər arasında əldən-ələ, dildən-dilə gəzir, özlərinin ikinci, konspirativ həyatını yaşayırdılar. Təbiidir ki, M.Müşfiqin üç cildlik “Əsərləri” (Azərnəşr. 1968-1973, tərtib edən və redaktoru Gülhüseyn Hüseynoğlu) çapa hazırlanarkən şairə ümumxalq məhəbbətinin bəhrəsi olan bu məxəzlər öz nəcib tarixi rolunu oynamışdır. Məqalədə barındığımız bütün nümunələr də elə həmin nəşrdən götürülmüşdür.

Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının ən istedadlı və görkəmli nümayəndələrindən biri olan Mikayıl Müşfiq Mirzə Qədir oğlu İsmayılzadə 5 iyun 1908-ci ildə Bakıda müəllim ailəsində dünyaya gəlmişdir. Körpə ikən anasını, 6 yaşına çatdıqda isə atasını itirmişdir. Qohumlarının himayəsində yaşayan balaca Mikayılın uşaqlıq illəri ağır maddi ehtiyac içində keçmiş və o, yeniyetməlik çağlarından gündəlik çörəyinin qayğısına qalmalı olmuşdur.

Nənəsi Qızqayıtın dilindən eşitdiyi xalq deyimləri (laylalar, bayatılar, nağıllar) həssas uşaq qəlbini ovundurmaqla yanaşı, onda sözə, şeirə tükənməz bir həvəs oyatmışdı. 1920-ci ildə ibtidai təhsilini bitirən Mikayılın əlindən kitab düşmür, o, acgözlüklə mütləq edib biliyini artırır, bədii zövqünü tərbiyə edir. 1927-ci ildə orta məktəbi bitirir. Oxuduğu şeirlərin çoxu iti hafizəli yeniyetmənin zehində qalır, Mikayıl da onların təsiri ilə ilk qələm təcrübələrinə başlayır.

“Bu gün” adlı ilk şeirini hələ məktəbli ikən 1926-cı ildə “Gənc işçi” qəzetində nəşr etdirir.

1927-ci ildə Mikayıl Müşfiq Azərbaycan Dövlət Universitetinin dil və ədəbiyyat şöbəsinə daxil olur. Onun yaradıcılıq fəaliyyəti sürətlə genişlənir. Əsərləri müntəzəm olaraq qəzet və jurnallarda nəşr olunur, ədəbi gecələrdə, oxucularla görüşlərdə özünəməxsus alovlu çıxışları ilə dinləyiciləri valeh edir. 1930-cu ildə şeirlərindən və bəzi tərcümələrindən ibarət “Küləklər” adlı ilk kitabı çap olunur. 1931-ci ildə Universiteti bitirib Bakı məktəblərində müəllimlik etməyə başlayır. Bu zaman şairin istedadının yeni cəhətləri üzə çıxır və o, epik janr sahəsində fəaliyyətini gücləndirir. “Əfşan”, “Çoban”, “Səhər”, “Azadlıq dastanı”, “Sındırılan saz” və s. poemaları bu illərin məhsuludur. Qısa bir müddətdə ondan artıq kitabı buraxılır. Xəyyamin rübailərini, Firdovsi “Şahnamə”sindən parçaların, Puşkin, Lermontov və Şevçenkonun bir sıra əsərlərinin dilimizdə əslinə müvafiq və rəvan səslənməsi üçün də, “Şəngülüm, Məngülüm” qəbilindən olan təkrarsız uşaq ədəbiyyatı nümunələri üçün də Azərbaycan oxucuları Müşfiqin yorulmaq bilməyən qələminə borcludurlar.

Mikayıl Müşfiq 1937-ci ildə həbs edilib zindana salınmış, 1938-ci ilin 6 yanvarında güllələnmişdir.

Müşfiqin əlimizdə olan bütün əsərləri təqribən on ilin məhsuludur. Dünya ədəbiyyatı tarixində 5-10 illik çox kiçik bir zaman içində istedadın parlaması baxımından bu, yeganə fakt deyil. Şüurlü ömrünün əsas hissəsini mərkəzləşmiş Azərbaycan dövlətini yaratmaq uğrunda mübarizələrdə keçirən, vaxtının çoxunu hərbi səfərlərin, vuruş əməliyyatlarının hazır-

190195

lanmasına, icrasına, diplomatik qəbullara sərf edən Şah İsmayıl Xətəinin də bizə gəlib çatan nümunələri əsasən onun həyatının Çaldıran davasından sonrakı onillik bir mərhələsinin məhsuludur. 36 yaşında müharibədə həlak olmuş Bayron da, 27 yaşında dueldə öldürülmüş Lermontov da qısa müddətli yaradıcılıq illərində çox məhsuldar çalışmış, bu gün dünya ədəbiyyatının nadir inciləri hesab edilən əsərlərini yaratmışdılar. Böyük M.Ə.Sabirin poeziyamızda həqiqi inqilab yaratmış “Hop-Hopname”si də ilk rus burjua-demokratik inqilabından sonra keçən cəmi altı illik bir dövrün məhsuludur.

Müşfiqin beləcə qısamüddətli, lakin çox keşməkeşli bir mərhələnin məhsulu olan yaradıcılığında nəzəri cəlb edən ilk və əsas keyfiyyət onun lirik qəhrəmanı ilə şair şəxsiyyəti arasındakı yaxınlıq, doğmalılıq, bəzən isə həтта eyniyyətdir. Bu çox vacib keyfiyyətin əsasında hər şeydən əvvəl dərin səmimiyyət dururdu. Ətrafındakı bir çox qələm sahibləri kimi Mikayıl Müşfiq də yeni quruluşa inanır, onun sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəniyyət sahəsində az-çox uğurlarını öz şəxsi uğuru kimi, həm də xalqını “ağ günlərə” aparan yolun təntənəsi kimi qəbul edirdi. Onun məhəbbət duyğularının ifadəsi olan şeirləri nə qədər səmimidirsə, fontan vuran hər bir yeni neft buruğu, evlərə çəkilən radio xətləri, işə salınan elektrik stansiyası, beşillik planların vüsəti haqqında əsərləri də eləcə səmimi və təbii təsir bağışlayır. Mənim qəti qənaətimə görə göz açıb yeni quruluşu görənlər bir çox yaşlıları kimi Mikayıl Müşfiq də sosializm quruculuğunun Azərbaycan xalqını hansı böyük fəlakətlərə apardığını aydın təsəvvür etmir, onu el-obanın rifahı və vətənin tərəqqisi üçün ən səmərəli yol kimi vəsf edirdi.

Müasirlərinin etirafına görə 30-cu illərin şeir məclis-

lərində, xüsusən də Müşfiqin iştirak etdiyi görüşlərdə adam əlindən iyənə atsan yerə düşməzmiş R.Rza öz qələm dostunun nakam taleyinə həsr etdiyi “Qızılgül olmaydı...” poemasında həmin görüşlərdə Müşfiqin dinləyicilər tərəfindən həmişə xüsusi diqqətlə qarşılandığını etiraf etmişdi:

Tez-tez şeir oxumağa
görüşlərə gedərdik;
Zavoda, ya məktəbə,
Qəsəbəyə, ya kəndə.
Salon susub durardı
Alovlu misraları
O, məclisə tökəndə...

Bəs hamını susub bu cavan şairi dinləməyə, şeir oxunub qurtarandan sonra isə onu sürəkli alqış dalğalarında qərq etməyə sövq edən səbəb nə idi? Səbəb bu idi ki, Müşfiq parlaq istedad sahibi kimi istər əsərlərinin məzmunu, istər forması, istərsə də ruhu etibarilə birinci növbədə zəmanəsinin şairi idi və onun yeniliklərini əsl şairə məxsus təkrarsız vəsi-tələrlə əks etdirə bilirdi. Müşfiq yaşadığı dövrün bütün sərtliklərinə, gözlənilməz dönüşlərinə baxmayaraq, ona sığır- nıb öz sənət yolunu tutmuşdu. O, öz işi, əməli, nadir sənəti və istedadı ilə tərəddüd etmədən cəfəkeş fəaliyyətini davam etdirir, gələcəyə ümid dolu nəzərlərlə baxırdı.

Müşfiq şairliyi ilham pərisinin bəxş etdiyi əvəzsiz bir nemət sayır, onun insanın mənəvi aləminə, fikir və duyğularına təsir gücünü yüksək qiymətləndirir, sənətin böyük saflaşdırıcı gücünə ürəkədən tapınırdı:

Ah, nə böyük şərəfdir sənətkar olmaq,
Könüllər dünyasından xəbərdar olmaq.
Nə xoşdur bir hiss kimi qəlblərə girmək
Səssiz-sorgusuz.
Bütün fənalıqları yıxıb devirmək
Qara-qorxusuz.

M.Müşfiq məhəbbət lirikasına yeni xüsusiyyətlər gətirirdi. Onun lirik qəhrəmanı ən dərin şəxsi hissələrini sevgilisinə etiraf etdiyi məqamlarda belə, öz ictimai duyğularına qanad verirdi və bu, onun lirikasının bədii tamlığına, vəhdətinə xələl gətirmirdi. "Yenə o bağ olaydı" şeiri bu cəhətdən Azərbaycan şeirinin ən parlaq nümunələrindən biridir. Əsərin bu bəndində lirik qəhrəman sanki bütün kainatda bir özündən, bir də sevgilisindən başqa heç bir məxluqu görmür, onun saf məhəbbət duyğusu ilə aşb-daşan könül aləminin cazibəsində yalnız iki sevgili mövcuddur.

Yenə o bağ olaydı, yenə o qumlu sahil,
Sular ötəydi dil-dil.
Saçın kimi qıvrılan dalğalara dalaydım,
Dalıb ilham alaydım.
Əndamımı həvəslə qucaqlarkən dalğalar,
Qəlbimdə qasırgalar,
Fırtınalar coşaydı, qısqanlıqlar doğaydı.
Məni hirsim boğaydı,
Cumub alaydım səni dalğaların əlindən,
Yapışaydım belindən,
Xəyalımız üzəydi sevda dənizlərində,
Ləpələr üzərində.

İlhamımın yelkəni zərrin saçın olaydı.
Sular xırçın olaydı.

Lakin növbəti bəndlərin birində, bütün mühitin, hər şeyin susub yalnız ürəklərin dilləndiyi bu məqamda da Müşfiqin qəhrəmanı öz şəxsi səadətini elin-obanın, vətənin-xalqın, əziz dostlarının səadətindən ayrı təsəvvür edə bilmir.

Varlığa, insanlara, həyatın hər sahəsində gedən dəyişikliklərə daxilən bağlı olan Müşfiq dediyimiz kimi, gələcəyə böyük ümidlə baxır, bu da onun romantik xəyalını qanadlandırır. Ümumiyyətlə, Müşfiqin yaradıcılığı tədqiqatçılar tərəfindən haqlı olaraq bizim yeni şeirimizdə lirik-romantik üslubun ən qüvvətli təzahürü kimi araşdırılır. Maraqlıdır ki, "Səhər" adlı poemasını şair "Romantikam!" rədifli çox mükəmməl bir səkkizliklə başlamış, onunla da qurtarmışdı:

Qaşlardan qaşlara süz, romantikam!
Könül sularında üz, romantikam!
Bu əngin sənindir, bu yer sənindir,
Ulduzlar sənindir, güllər sənindir.
Çırpınsın səninlə söz, romantikam!
Ey mənim könlümə göz, romantikam!
Bu zəngin varlığı bəzəsin, burax,
Mənim öz xəyalım, öz romantikam!

Həm həcm, həm də məna və məzmunca Müşfiqin ən sanballı əsərlərindən olan "Səhər" Azərbaycan qadınlarının taleyinə həsr edilmişdi. Səhərin həyat və mübarizə yolu poemada təbii boyalarla təqdim olunur. Onun Müşfiq tərəfindən məhəretlə toxunmuş tale xalçasının ən zərif, ən

təsirli butalarında bu səkkizlikdəki romantik ahəngi əşidir, romantik çaları görürük.

Ümumiyyətlə, Müşfiqdə romantik xəyalın uçuşu çox güclü idi. Həm də bu, real aləmdən, maddi əsasdan məhrum olan romantika yox, varlığın öz bağrından, həyatın tələbindən nəşət edən, oxucularına qol-qanad verən bir romantika idi. Şair böyük əməl uğrunda mübarizədə qan-tərə batmağın heç nə ilə müqayisəyə gəlməyən ülvyyətinə bəhs edərək kainata üz tutur, günəşi və ayı səsləyib, onları da “dəstəyə qatmağı” arzulayırdı. Dünyanın gələcəyi, o gözəl gələcəkdə həm mənəvi, həm də ekoloji tarazlığın təmin edilməsi; bütün bunlar poeziyamızı ictimai fəlsəfi məzmunla zənginləşdirən, ona yeni mənə aşılaman Müşfiq romantikasının “Duyğu yarpaqları”nda əksini tapmış tərkib hissələri idi:

Cahan fikrimizlə süslənəcəkdir,
Hər zaman nəğməmiz yüksələcəkdir.
Bu dünya mehriban qucağımızda
Şən bir cocuq kimi bəslənəcəkdir.

Burada artıq xəyalın uçuşu son dərəcə yüksək, lap kosmik ölçülər kəsb etmişdir. Diqqət etsək görərik ki, bu xəyal qartalının özü də çox nəhəngdir. Məlumdur ki, xırdaca təyyarələr, planerlər çox yerə qona bilər, nəhəng hava gəmiləri isə hər təyyarə meydanına belə düşə bilməz. Müşfiq şeirindəki poetik xəyal da belədir. Zaman mənasında o, nəinki yazıldığı illərdə, hətta yaşadığımız günlərdə belə, hələ “yərə enə bilməz”. Planetimizin bir çox guşələrində müharibələrin davam etdiyi bir zamanda, ictimai ədalətsizliyin dalğa-dalğa yayıldığı, erməni təcavüzünə məruz qaldığımız bir vaxtda indi

birdən-birə deyə bilərikmi ki, bu dünya bizim fikrimizlə, arzumuzla süslənir və mehriban qucağımızda bəslənir? Hamısı bir tərəfə, təbiətə, suya, fauna və floraya, atmosfərə qarşı böyük amansızlıqlara yol verdiyimiz, durna gözlü bulaqları kor qoyduğumuz, zümrüd meşələri qırıb uca dağları keçəl başlara oxşadığımız indiki zamanda belə deməyə əlbəttə, bizim haqqımız yoxdur.

Müşfiq öz sənəti üçün vəzn məhdudluğu bilmirdi. Hecada da, əruzda da, sərbəstdə də yazanda bir şair kimi onun, necə deyərlər, Araz aşığından idi, Kür topuğundan. Çünki vəznlər, bölgülər, bəhrlər, ümumiyyətlə şeir ölçüləri Müşfiqdə bir əsas məsələyə - yeni yaradıcılıq qayəsinin, böyük fikirlərin, zərif duyğuların ifadəsinə xidmət edirdi. Lakin bu forma əlamətlərindən Müşfiq ustalıqla, novatorcasına faydalanır və elə məharətlə yaradırdı ki, üzərindən yarım əsrdən də artıq vaxt keçdiyinə baxmayaraq, əsərlərinin böyük əksəriyyəti bu gün də öz tərəvətini saxlamaqda, zövqləri oxşamaqdadır:

Keçdim bu vadidən, gördüm nə varsa:
Hər süzülən bulaq göz yaşımızdır.
Hər dağ dərdimizdən bir yadığarsa,
Fəqət hər qayası dik başımızdır.

Nə qədər obrazlı, nə qədər ahəngdar, nə qədər poetik misralar!

Müşfiq sayca o qədər də çox olmayan elə sənətkarlarımızdandır ki, hər bir əsərinin ümumi bədii dəyəri öz yerində, onların hər beytinin, hər bəndinin də özlüyündə xüsusi, konkret bədii dəyəri var: “Sənin gözlərin” şeirində olduğu kimi:

Qara qış üstümə tökər qarını
Nərgiz gözlərindən məni ayırsan.
Mənim ümidimin qapılarını
Neçin gah açırsan, gah qapayırsan?!

Müşfiq canlı, oynaq xalq dilində yazır, bu dilin incəliklərini şeirə gətirməklə kəlamının bədiiyini, təsir gücünü artırır. Dünyamızın qədim dillərindən biri olan Azərbaycan dili onun əsərlərində əsasən yeni bir ahəngə, Müşfiq sənətinə məxsus təravətlə səslənirdi. Axıcılıq, melodiya, bənzətmələrin gözlənilməzliyi, bütünlükdə obrazlılıq şairin əsərləri üçün səciyyəvi əlamətlərdir. Küçələr boyu dirəklərdən asılmış min dəfə gördüyümüz elektrik lampalarını indiyədək kim bizə bax, bu biçimdə təqdim etmişdir.

Yoxsa bunlar da qızıl quşlarmı?
Göyə yerdən uçurulmuşlarmı?
Ki, dirəklərdə qanadlanmışlar,
Sanki daldan-dala atlanmışlar.*

Klassik irs Müşfiq şeirinin nəşət etdiyi əsas mənbələrdən biri idi. Lakin şeirimizin ənənəvi təsvir və ifadə vasitələri, obrazlar sistemi onun əsərlərində bir qayda olaraq təzə məzmun kəsb edir, yeni libasda cıvələndirirdi. Fikir və qayəsini qulaqları yormuş ifadələr, çıpaq şüarlarla yox, məhz tutarlı təşbihlər vasitəsilə əks etdirmək yolunda Mikayıl Müşfiqin faydalandığı və daha da zənginləşdirdiyi ən böyük qaynaq Azərbaycan xalqının əsrlərdən bəri inkişaf edib gələn

klassik ədəbiyyatı və şifahi xalq yaradıcılığı olmuşdur. O, Şərq şeirinə məxsus bəyəndiyi əlamət və keyfiyyətlərdən də öz ruhuna, temperamentinə, əsərdə izlədiyi məqsədinə müvafiq surətdə yaradıcılıq yolu ilə faydalanırdı. Müşfiq Azərbaycan klassik ədəbiyyatını, xüsusən şifahi xalq yaradıcılığının zəngin ənənələrini dərinləndirirdi. Onun bir şair kimi formalaşmasında klassik irsin çox ciddi rolu olmuşdur.

Mənəm-mənəmlik xəstəliyinə tutulan, irsə münasibətdə nihilizmə yuvarlanan, özünü klassik irsə qarşı qoyan, hətta Füzuli kimi dahiyyə yuxarıdan aşağı baxan bəzi başabəla müəllifləri Müşfiq əslə-kökə bağlı olmayan "bir heç" adlandırır. O, Füzulinin öz obrazlar aləmindən istifadə edərək böyük qəlb şairini yel qanadlı atını çapan azman pəhləvanlara, Füzulinin müasir təqlidçilərini isə qarğı "atlara" minən uşaqlara bənzədir, sənət meydanında bu cür şeir əllamələrinin davam gətirə bilməyəcəyini qətiyyətlə deyirdi. Bu misralar isə Müşfiqin klassik irsə münasibətinin ümumiləşdirilmiş ifadəsidir:

Yazalım, özümüzü öyməyəlim,
Füzuliyə "dəyməyəlim!"

Öz əsərlərinə Müşfiq həmişə maraqlı forma seçir, xüsusən onlara epigraf verməkdə təqdirləyiq orijinallıq edirdi. Məlum olduğu kimi, Füzulinin "Gördüm" redifli məşhur qəzəlinin bu beyti böyük qəlb şairinin öz zəmanəsindən acı şikayətini canlandırır:

Əgər su dəmənini tutdum, rəvan döndərdi üz məndən,
Və gər güzgüdən umudum siddə, əksi-müddəə gördüm.

* Dəldən-dədə - budaqdan-budağa

Oxucu güclü kontrastlı məqamlar əsasında yazılmış bu əsərin cazibəsindən qurtarmamış Müşfiqin "Bəyaz çöllər" şeirində ruhən ona tamamilə zidd ovqatı əks etdirən bu beyti ilə qarşılaşır:

Xayır, məndən sular dönməz, təbiət pəncəm altında,
Baxıb ayineyi-qəlbimdə əksi aşına gördüm.

Yəni, Müşfiq şeirimizin tarixində nadir bir priyom işlətməmiş, əsərinin epiqrafında nümunə gətirdiyi klassik beytə başqa məzmun daşıyan öz cavabını vermişdir. Bunu Füzuli irsinə nankor münasibət kimi başa düşmək kökündən yanlış olardı. Əslində bu yolla Müşfiq bir-birindən 400 illik bir məsafədə dayanan iki zaman qütbünün poeziyası, iki sənətkarın həyata, dövrə fərqli münasibəti barədə aydın qənaətini ifadə etmiş olurdu.

"Bəyaz çöllər"i başdan-başa hecanın onbirliyi ilə yazdığına baxmayaraq, epiqraftakı beyti Füzuli kimi, əruzla, həm də onun bəhrində, özü də məhz "Gördüm" rədifli ilə yazması şeirimizin ulu babasına Müşfiqin yüksək ehtiramını bir daha təsdiq etməkdədir.

Müşfiq şərq, rus, Avropa ədəbiyyatlarının da qiymətli nümunələrini müntəzəm oxuyur, öyrənir, Firdovsidən, Xəyyamdan, Puşkindən, Lermontovdan, Şevçenkodan, Marşakdan əla tərcümələr edirdi. Yüksək səviyyəli poetik tərcümə əsl sənətkara öz nadir istedadını nümayiş etdirmək üçün bir hünər meydanıdır. İndi bizdə demək olar ki, bütün şairlər tərcümə edirlər. Lakin bu sahədə nadir istedad nümayiş etdirmək barmaqla sayılan qədər az sənətkarlara müyəssər olur.

Müşfiq öz dövrünün övladı idi. İndi aşkarlıq və demokratiya işığında nisbətən aydın görməyə başladığımız 20-30-cu illərdə bir tərəfdən ictimai azadlığın ilk bəhrəsini dadmış insanların optimizm duyğularının ifadəsi olan sevinc, fərəh nidaları, digər tərəfdən də xalqın ən sədaqətli, istedadlı övladlarının ucdantutma repressiyasından doğan faciənin ah-naləsi eşidilirdi. Bu çığırqan ziddiyyətlərin burulğanında əsl həqiqəti, tarixi zərurəti ayırd etmək çox çətin, müşgül bir iş idi. Ümumiyyətlə dinə, o cümlədən də islama inananlara, həm də memarlıq abidələri olan məscidlərin, kilsələrin taleyinə, nəhayət, indi əski dediyimiz əlifbaya münasibətində Müşfiqin bəzən yol verdiyi solçuluq da bununla izah edilə bilər. "Tarın cavabı", "Əlvida" və s. şeirləri deyilənə misal ola bilər. 1928-ci ildə təzə əlifba uğrunda mübarizənin şiddətli çağında yazdığı "Əlvida" şeirində Müşfiq "köhnə əlifba" söz birləşməsini "cındır kitab" ifadəsilə yanaşı işlədir, əsrlərdən bəri klassik irsin təkrarsız nümunələrini təsbit edib yeni nəsillərə çatdıran bu yazını guya xalqa heç bir şey vermədiyi üçün ittiham edir, onunla bir ölü arasında heç bir fərq görmür, hətta bu yazıya münasibətdə belə bir misrəni deməyi də özünə rəva bilirdi:

Sürüş, haydı sürüş bizim diyardan!

Qocaman alim, Moskva Dövlət Universitetinin professoru mərhum Əziz Şərif keçən il danışdı ki, vaxtı ilə bəzi şairləri yuxarı idarənin kabinetlərinə çağırıb bu qəbildən olan mövzularda şeir yazmağı onlardan tələb edir, əks təqdirdə təqib olunacaqları ilə hədələyirdilər. Bəlkə bu bir-iki şeirini

də Mikayıl Müşfiq bütün digər əsərlər kimi tam səmimiyyətlə qələmə almış, onlarda da yalnız öz şəxsi qənaətlərini ifadə etmişdir. Hər halda ədəbiyyatımızın tarixində Müşfiqə bir şair kimi əbədi mövqə qazandıran - öləri hadisələrin, keçici əhval-ruhiyyənin, yaxud süni aktuallığın təsiri, təhriki ilə yazdığı bu tək-tük şeirləri yox, "Yenə o bağ olaydı", "Səhər", "Oxu tar!" və s. qəbiləndən olan fundamental əsərləridir.

Şairin ən çox yayılmış əsərlərindən biri olan "Həyat sevgisi"ni dəfələrlə oxuduğuma baxmayaraq, həmişə bu şeirlə qarşılaşanda mənə də qəribə bir duyğu oyanır. Deyirəm, görəsən bu əsərdəki "necə əl çəkim?" rədifinin mənası nədir və ümumiyyətlə həmin şeir şairi təlatümə gətirən hansı güclü təsir nəticəsində yaranmışdır?

Ah, mən gündən-günə bu gözəlləşən
İşıqlı dünyadan necə əl çəkim?
Bu yerlə çarpışan, göylə əlləşən
Dostdan, aşınadan necə əl çəkim?

Bəlkə vaxtilə yaxın adamlarından ona deyən olub ki, daha bəsdir yazdıqların, bu vətəndə, mühitdə nə görmüsən ki, hey coşub-daşırsan. Hər gün, günəşırı yazırsan, çap olunursan?... Mənə elə gəlir ki, səbəb bu olmayıb. Məhz yaxın adamlar, dostlar arasında Müşfiq belə bir təklifi verməyə cəsarət edən tapılmazdı. Axı, kənar adamlardan fərqli olaraq onlar gözəl bilirdilər ki, şeirsiz keçən hər dəqiqəsini özü üçün "ən bədbəxt dəqiqə" hesab edən Müşfiq yazmaya bilməzdi.

Daxili bir inam mənə deyir ki, "Həyat sevgisi"nin meydana gəlməsinin daha ciddi əsası olmuşdur. Şair özünün həbsindən hələ bir il - il yarım əvvəl ölkənin, ədəbi-ictimai

mühitin başı üzərində ədalətsizliyin qara buludlarının getdikcə sıxlaşdığını görür, orada-burada, sağında-solunda baş verən faciələr onu bir sənətkar kimi daxilən sarsıdırdı. O, günlərin birində özünün də şəxsiyyətə pərəstiş mehrabına gətirilən qurbanlardan biri olacağını aydınca görür və bütün bunları tək-cə şəxsi faciəsi kimi deyil, vətənin, xalqın böyük müsibəti kimi yaşamağa başlayırdı. Bu nadir istedad, ölçüyəgəlməz ədəbi hünər sahibi, öz güclü sövq-təbiisi ilə hiss etmiş və başa düşmüşdü ki, səadət çarqınçıları onun özünün də ömür karvanını tezliklə talan edəcəklər. Bax, bu əhval-ruhiyyənin məhsulu olan həmin şeir vətənin, xalqın sədaqət övladları olub Stalin-Bağirov repressiyasının güdazına gedən on minlərlə cəfəkeşin dilindən yazılmış bir vida mahnısı idi. Həyatının 18 ilini Beriyanın zindanlarında keçirmiş, Qori seminariyasının məzunlarından biri olub orada böyük alim F.Köçərlidən dərs almış Yusif Qasimov etiraf edirdi ki, o zaman Sibirin üzüntülü yolları ilə cəza məntəqəsinə göndərilən azərbaycanlı günahsızlar, xüsusən ziyalılar bu şeiri göz yaşı və qəhərlə, hıçqırıq və hönkürtü ilə oxuyardılar. Çünki onları vətəndən, sevgililərindən, gül üzlü övladlarından, arzu və ideallarının həyata keçirilməsindən zorla ayıraraq, gün işığında məhrum edirdilər... Beləliklə də "Həyat sevgisi" şeiri, xüsusən də onun "necə əl çəkim?!" təkriri, elə güman edirəm ki, bu kontekstdə düzgün anlaşıla bilər. Sübut elə əsərin özüdür?:

Bir yanda tərnanlar, dumanlı dağlar,
Bir yanda kəklilər, ayna bulaqlar.
Bir yanda bülbüllər, çiçəkli bağlar,
Mən bu tamaşadan necə əl çəkim?!

Həyat dedikləri bu keşməkeşdən,
Qəlbimdə, qanımda yanan atəşdən.
Gecədən, gündüzdən, aydan, günəşdən,
Bu əngin fəzadan necə əl çəkimi?!...

Oxumaq, öyrənmək, düşünmək, axtarmaq, tapmaq, işləmək, yazmaq, tüğyan edən duyğular selini, baş alıb gedən fikirlər silsiləsini şeirə çevirmək, bir anımı belə boş keçirmədən xalqa, onun inkişafına xidmət etmək! Mikayıl Müşfiqə, həyatının mənasını bunda görürdü. Lakin qəlbini, beynini, bütün varlığını hüceyrə-hüceyrə, gilə-gilə əridib təzə əsərlər yazmağa, xalqa, cəmiyyətə gözü dolusu, kamınca xidmət etməyə onu qoymadılar. Şairin zərif rübabını qaba əllər sərt daşlara çırpıb sındırdılar, onun gözəl şeirlər deyən şirin dili əbədi susduruldu.

Müşfiqin bu gün də ürəkləri yandıran faciəsi bilavasitə şəxsiyyətə pərəstişin Azərbaycandakı eybəcər təzahürlərindən biri idi. Bununla belə, həmin faciə, bir növ “yetişib” son həddə çatması, o zamankı ədəbi mühitin özündə cərəyan edən qeyri-normal münasibətlərlə, dövrü mətbuatdakı təhriqçi çıxışlarla da sıx bağlı idi. Müşfiqlə bir yaradıcılıq təşkilatının üzvü olan, lakin Müşfiq sənətinin təbiətini, onun poeziyasının mahiyyətini anlamayan, o ağır illərin zəhərli küləklərinin pozucu təsirinə qapılıb şairin əsərlərində olmayan “izmlər” axtaran, suyu bulandıran, “qaşınmayan yerdən qan çıxardan” bəzi müəlliflər (tənqidçilər, ədəbiyyatşünaslar, lap elə şairlər də), bir çox hallarda özlərindən asılı olmayaraq, bu işdə müəyyən rol oynamışlar. O zaman Müşfiq dövrü mətbuatda dəfələrlə Əhməd Cavadın təsiri altına düşüb “zamanın sürətindən geri qalmaqda” ittiham edilir, “miskin, aciz burjuva ziyalısı” adlandırılır, gah da “meşşan ruhunun ifadəçisi” kimi

təqdim olunurdu. Şairin öz romantizmində mürtəce fikirlərə qapıldığından da yazanlar vardı.

1937-ci il iyun ayının 4-də M.Müşfiq həbs edildi. Qələm yoldaşlarından biri isə onun tutulmasından azacıq sonra şair haqqında “Ədəbiyyat qəzeti”ndə buraxdığı iftira, böhtan dolu məqaləsinə şeirlə, sənətlə, ümumən bədii yaradıcılıq işi ilə heç bir əlaqəsi olmayan belə əcaib bir sərlovhə vermişdi: “Kontrevolyusioner, kontrabandçı, oğru”.

Yarım il (!) davam edən “istintaqdan”, işgəncələrdən, insan iradəsini qırmağa, insan ləyaqətini alçaltmağa yönəldilən repressiv tədbirlərdən cana gələn şairin taleyini 1938-ci ildə yanvarın 5-də, cəmisi 20 dəqiqəlik mühakimədə “həll etmişdilər”.

Həll etmişdilər... Bu son sözləri mən qəsdən dırmaq içinə almışam. Çünki o zaman adamların taleyinin necə həll edilməsinin nümunəsini öz doğma atamla əmimin faciəsində görmüşəm. “Troyka NKVD” deyilən heyət beşcə dəqiqənin içində onların hər ikisinin sənədinə “xalq düşməni”nin qara möhürünü vurmuş, hər birini on il azadlıqdan və üstəlik sağ qalacaqları təqdirdə, beş il də vətəndaşların ən adi hüquqlarından məhrum etmək barədə hökm vermişdi. 20 ildən sonra, 1957-ci ildə bəraət almış əzizlərimin sənədlərini nəzərdən keçirən bir Moskva hüquqşünası heyətdə qalmışdı. Atamın hökm kağızında üçlüyün üzvlərindən ikisi qarmaqarışlıq da olsa imza atmış, biri isə ona heç qol çəkməmişdi. Bu təsadüf idimi? Unutqanlıq təzahürü idimi? Gələcək qarşısında qorxu hissənin nəticəsi idimi? Bilmirəm? Bəlkə də imza qoymalı olan məmurun vicdanı bircə anlığa da olsa oyanmış, üsyan etmiş, günahsız bir insanın qara kağızına qol qoymağı ona yasaq etmişdi?! Kim bilir? Bir də ki uzaq və çox soyuq ellərdə əzab və işgəncələrdən həlak olub artıq “sümükləri sürməyə çevrilən”

atam üçün. on minlərlə atam kimilər üçün ittihatnaməsində bu bir quru imzanın olub-olmamasının artıq nə fərqi vardı?..

Həyatı sevən, onu gözəlləşdirmək üçün öz nadir, parlaq istedadının bütün gücü ilə çalışsan, çarpışan bir şair haqqında söhbəti ürək dağlayan bu sözlərlə qurtarmaq istəməzdim. Yaxşı budur ki, yenə də sözü bu böyük sənətkarın özünə verim:

Həyatdan doymayan, işdən doymayan,
Əfsanə sözlərə məhəl qoymayan,
Könlünü, gözünü verib işinə,
Baxıb həyatının yüksəlişinə
Xalqilə titrəyən, xalqilə gülən,
Vətənçin yaşayan, vətənçin ölən
Səmimi bir insan nə bəxtiyardır!

Müşfiq yenilməz məhəbbətlə sevən deməkdir, sevgi ilə şəfəqlənən deməkdir. Hələ bir yeniyetmə ikən ilk yazılarını qələmə alan Mikayıl Mirzə Qədir oğlu İsmayılzadə özünə əsl şeirin mahiyyətini əks etdirən beləcə gözəl, şəfəq saçan təxəllüs seçmişdi. Bəli, Müşfiq bu gün də öz şeir və poemaları ilə oxucuların, dinləyicilərin bizim hamımızın fikir və duyğularımızı şəfəq rəngləri ilə süsləyir, ürəyimizdə böyük ictimaiyyətlə daşdığımız Müşfiq obrazına layiq ülv sevgi duyğuları oyadır.

*Bəkir Nəbiyev,
AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun direktoru, akademik*

28 fevral 1965

HÖRMƏTLİ XƏLİL RZA MÜƏLLİM

Salam. On səkkiz fevral tarixli məktubunuzu aldım. Oxuyan kimi, sevimli şairimiz Mikayıl Müşfiqlə keçirdiyimiz günləri xatırladım. 1937-ci ilin payızında əvvəlinci iki gecəni bir kamerada qaldığımı, iki yoldaşımı bir daha yad etməli oldum. Bu iki gecədə başımıza nə gəlibsə, mübaliğəsiz olaraq yazıram. Məni İsmayılıddan Bakıya gətirdilər. Qatar dəmir yol stansiyasına gecə çatdı. Bizim kimilərdən 30-35 nəfəri üstüörtülü bir maşında bir həyəətə (türməyə) gətirdilər. Bizi tək-tək, bəzən də cüt-cüt ayrı-ayrı otaqlara apardılar. Məni bir otağa salıb qapını bağladılar. Otaqda işıq zəif olduğu üçün əvvəlcə heç bir şey görmədim, qapı ağzında dayandım. Mülayim bir səs eşidib diqqət yetirdim. Burada iki nəfər vardı. Salamlaşdıq. Mülayim səslə danışan adam mənim haralı olduğumu soruşdu, ikinci adam mənə bir az tanış gəlirdi. İlk söhbətdən aydın oldu ki, kamerada tanış olduğum adamlardan biri Mikayıl Müşfiq, o biri partiya xadimi M.Hüseynov yoldaşdır. Yəqin siz M.Hüseynovu tanıyırsınız. Mən M.Hüseynovu hələ 1933-cü ildə, Az.KPMK-da məsul vəzifədə işlədiyi zamandan tanıyırdım. O zaman mən Qarameryem rayon partiya komitəsində təbliğat-təşviqat şöbəsinin müdiri işləyirdim.

Uzun söhbətdən sonra yatdıq. Əslində bu kamera tək adamlıq idi. Məhbuslar çox olduğu üçün bizim üçümüzü bir yere salmışdılar. Mən Mikayıl Müşfiq ilə yan-yan

uzandım. O məndən də gənc görünürdü. Nədənə bunların hamısı mənə yuxu kimi gəlirdi. Mən öz tutulmağıma inanırdım, ancaq Mikayıl Müşfiq kimi bir şairin tutulmağına inana bilmirdim. Nə isə... Bizə axşam yeməyi verildi. Axşamın olduğunu yeməkdən bildik. Söhbət edirdik. Qapı açıldı. M.Hüseynovu apardılar. Bütün gecəni çimirdən biz onu gözlədik. Səhərə yaxın xərkədə gətirdilər. O qədər döyüb haldan salmışdılar ki, ayaq üstə dura bilmirdi. Biz onun sarıoçkasını çətinliklə dəyişdik. Çünki üstü-başı tamam qan idi.

İki gün sakitlik oldu. Heç birimizi çağırmadılar. Sonrakı gecə Müşfiqin növbəsi çatdı. Onu gecə apardılar, təxminən beş saatdan sonra gətirdilər. Bizim keçirdiyimiz iztirab ilə onun döyülməyinin ağırlığı bəlkə də eyni olardı. Ona yanaşdım, diqqətlə baxdım, heç nə soruşa bilmədim. Gülər üzlü Müşfiqin çöhrəsi qaralmış, alnı qırışmış, başı ağarmışdı. O, mənim məyus dayandığımı görüb dilləndi:

– Müəllim, danışmaq istəyirəm. Ancaq boğuluram. Vəcdanı olmayanlar həqiqətə inanmır. Onlar özləri xalq düşməni olduqları halda, bizi xalq düşməni adlandırırlar. İndi mənim üçün aydın oldu ki, daha bizi buraxmazlar. Biz ruhən ölsək də, ölməsək də, onlar üçün fərqi yoxdur, bizi öldürəcəklər. Əlbəttə, nahaq qan yerdə qalmaz. Bir gün gələr ki, Azərbaycanın ən yaxşı oğullarına, qızlarına atılan bu böhtanların iç üzünü açılar. Ancaq o zaman bəlkə də, gec olacaq, tarixdə belə düyün düşən kələflər az olmayıb. Görünür, bizim də qismətimiz belə imiş. Ailəmizi görməyəcəyik.

Müşfiq bu sözləri deyəndə mən dözmədim. Qucaqlaşdıq.

Möhtərəm müəllim, burada bir haşiyəyə çıxmaq istəyirəm. Doğrudan da, cinayət etmiş adam həbsə düşəndə bəlkə o qədər də incimir, özünün bu cəzaya layiq olduğunu lap azca da başa düşürsə, ürəyi sakitləşir. Günahı olmadan həbsə düşmək isə dəhşətdir. İnsan bir-iki gecədə dəli olmaq dərəcəsinə gəlir. Səni öz xalqına düşmən etməyə çalışan vicdansızların pəncəsində ölməkdən başqa çare qalmır.

... Altı gündən sonra M.Hüseynovu təkrar danışığa apardılar. Güclə yeri yirdi. Səhərə yaxın xərkədə içəri gətirdilər. Danışmağa təqəti yox idi. Xurd-xəşil eləmişdilər. Bütün əzəlləri vəhşilərin əlində əzilmişdi. Toxunmağa, əl vurmağa qoymurdu. Başını nə ağrıdım, iki gün sonra o, qırıq-qırıq danışmağa başladı:

– Məni məcbur edirdilər ki, Azərbaycanı Türkiyəyə satmaq istəyənlərin dəstəsindən olduğumu “boynuma alım”.

Bu sözləri deyəndə onun gözləri hədəqəsindən çıxmaq istəyirdi.

– Axı olmayan şeyi necə boynuna alasan?

Mikayıl Müşfiq onu sakitləşdirməyə çalışırdı. Bizə kağız-qələm vermədikləri üçün heç nə yazı bilmirdik. Kağız-qələm əslində bizim hamımızdan daha çox Müşfiqə lazımdı. Ancaq o gileylənmirdi. Şeirlərindən, qəzəllərindən bizə oxuyurdu. Mən onun dediklərini yadımda saxlamağa çalışırdım. Həmin gecə məni çağırtdılar. Şeylərimi yığışdırdım. Bura qayıtmaq ümidim olmadığı üçün görüşüb çıxdım. Həyətdə maşın dayanmışdı. Mindim. Burada məndən başqa da adamlar vardı. Maşından düşürüb bizi yatab üçün dayanmış vaqonlara doldurdular. İki ay sonra Uzaq Şərqdə, “Komsomolskaya” stansiyasında qatarımız dayan-

dı. Məhbusları qəbul edənlər onun maddəsini və cəza müddətini deyirdi. "Troyka sənə səkkiz il iş kəsmişdir". Mənə belə dedilər. İndi ha qışqırırsan, qışqır... Kimdir vəcinə alan? Başqa yoldaşlara da iş müddətini orada xəbər verdilər. Uzaqda olsam da, Müşfiqin və M.Hüseynovun təleyilə maraqlanırdım, təzə gələnlərdən onları soruşurdum. Yanılmıramsa, 1939-cu ildə Bakıdan gələn yatabin adamları bildirdilər ki, Müşfiq vəfat etmişdir. Bu mənim üçün çox kədərli xəbər oldu. M.Hüseynovdan isə indi də xəbər tuta bilməmişəm.

Müəllim, mən çalışacağam ki, sizinlə görüşüm. 1937-ci ildə Azərbaycan xalqının ən yaxşı övladlarının öldürüldüyü barədə gözümlə gördüklərimi sizə danışım. Vaxtınızı aldım, qanınızı qaraltım. Bunun üçün üzr istəyirəm.

*Hörmətlə,
Qasımbala Qasımov
28 fevral 1965-ci il*

18 mart 1965

Ey şairi-həcvikuyi-xürrəm,
Aya nədi çəkdiyin ələm-qəm?
... Ey Müşfiqü-biqərarü naçar,
Ol arkadaşın Cavad ilən yar.
Yad et onu dəhri bivəfadə,
Ta kim irəsiz birər murada.

Mirzə Cavada həsr etdiyi bu şeiri M. Müşfiq 1928-ci sənədə deyib. O, məclisdə deyib ki, S.Vurğun Müşfiqin üzümünü pisləyib, şeirini tərifləyib.

Müşfiqəm, söz ox olur çilleyi köftarımda,
İldırım sürəti var təbi şərəbarımda.

Bu sətirləri M. Müşfiq təxminən 1930-cu ildə inşa etmişdir.

– Nöyüt ilə işləyən maşinkanın üstündə mən çay qoymuşdum. Müşfiq isə dodaqaltı mır-mır eləyə-eləyə bu şeiri yazdı. Sonra Ağama da oxudu.

Ağzımı açma, qaba oğlu qabanın balası,
Əqrəbin, əjdahanın, şahmar ilanının balası.
... Evdəkin mən demirəm, çöldə yatanın balası.*

M.Rəfiliyə həsr etdiyi şeirində bu cür misralar var idi. Müşfiqə qoşduğum şeirdən bunlar yadımda qalıb:

* Orijinalda belədir Red. – ƏƏ.

On ikinci məktəbin maralı Müşfiq,
Vurulmuş köksündən yaralı Müşfiq.
Sən başa düşməzsən şeir zövqünü,
Doldur kömür ilə xaralı, Müşfiq.

12-ci məktəb indiki Füzuli küçəsinin sonunda idi. Bir gün top-top oynayırdıq. Top getdi düşdü bir kişinin həyətinə. Arada dava düşdü. Məktəbdə ədəbiyyat dərnəyimizin orqanı "Çağlayan" divar qəzeti idi.

Nasıl gördünmü tarixi, bəşər qanlarla başlanmış.
Əvət qanlarla, üsyanlarla, xüsranlarla başlanmış.

Hadinin bu şeirini bir şagird oğurlayıb Müşfiqə təklif etmişdi ki, divar qəzetində versin. Müşfiq şeiri gülə-gülə qəbul etmiş, divar qəzetində buraxmış, yanındaca Hadinin eyni misralarını çap etmişdi. Məktəbdə bir gülüş, bir qəhqəhə vardı ki, gəl görəsən. Həmin şeiri oğurlayan baş götürüb, məktəbdən qaçdı...

22 mart 1965

DİLBƏR AXUNDZADƏNİN MİKAYIL MÜŞFİQ HAQQINDA XATİRƏLƏRİNDƏN

Əziz yoldaşlar, hər şeydən qabaq izn verin mən bu mübarək gecəni, bu əziz gecəni, mənim üçün son dərəcə qiymətli və unudulmaz olan bu Müşfiq gecəsini təşkil edən yoldaşlara, institutun rektorluğuna, müəllim və tələbə kollektivinə, partiya təşkilatına, bura zəhmət çəkib gələnlərə, Müşfiqin şeirlərini əzbər deyənlərə öz sonsuz təşəkkürümü, minnətdarlığımı bildirim. Əgər desəm ki, bu gün mənim ömrümün ən unudulmaz, ən xoşbəxt günlərindən biridir, buna inanın.

Əlbəttə, bu gün Müşfiqin bizim aramızda, belə bir məclisdə olmaması, sizin hamınız kimi məni də kədərləndirir. Ancaq inanın ki, bu nəcib kədərə böyük bir sevinc, iftixar hissi qarışmışdır. Mənə elə gəlir ki, Müşfiq bu gün sağdır. Müşfiq öz şeirlərinin alovunda, sizi bu gecəyə toplayan məhəbbətin gücündə, "Müşfiq" deyə çıxış edən şair və yazıçılarımızın gözlərinin şöləsində, ürəklərinin döyüntülərində yaşayır.

Başından gəlib keçən bütün müsibətlərə, əzab və məhrumiyətlərə baxmayaraq, bu gün mən özümü xoşbəxt hiss edirəm. Ona görə xoşbəxt hiss edirəm ki, Müşfiq ilə yeddi il yanaşı yaşamaq, onun nəfəsini duymaq, onun şeirlərini dinləmək, onun hələ mürəkkəbi qurumamış misralarının, bəzən kağıza köçürülməmiş, ürəkdən qopub dodaq-

da alısan sətirlərinin hərərətilə isinmək səadəti mənə nə-sib olmuşdur. Mən Müşfiq ilə keçirdiyim yeddi il ömrü-mün, gəncliyimin bahar günləri hesab edirəm. Baharın öm-rü az olduğu kimi bu xoşbəxt günlərin də ömrü az oldu. Fə-qət ömrü az olan bu günlər o qədər gözəl, zəngin, coşqun, kədərli və fərəhli xatirələr ilə doludur ki, bəzən mənə bü-töv bir ömür kimi dolu, mənalı görünür.

Şair nə gözəl deyib:

Arzu-dünya qədərdir.
Ömrü az olan sevinc
Elə bir növ kədərdir.

Əlbəttə, Müşfiq elə bir parlaq şəxsiyyət və nadir iste-dad sahibi olan şairdir ki, yeddi il müddətində mən onu ta-mamilə dərk edə bilməzdim. Onun coşqun və alovlu qəlbi-nin bütün döyüntülərini, parlaq zəkasının tam əzəmətini bütünliklə qavramaq, mənimsəmək üçün nəinki yeddi il, heç yetmiş il də kifayət etməzdi. Fəqət bir şeyi mən iftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, hələ 16 yaşlı bir qız ikən mən Müşfiqin istedadına, qadir bir təbiət sahibi olduğuna, pak-lığına, ucalığına inanmırdım. Necə deyərlər ona bir kölə məhəbbətilə iman gətirmişdim.

Müşfiq ilə mənim ilk tanışlığım, elə bizim bu insti-tutda, APİ-ni bitirmiş tələbələr üçün təşkil olunmuş müsə-mirə gecəsində olmuşdur. Bu görüşü təfsilatı ilə "Azər-baycan qadını" jurnalında çıxan məqaləmdə təsvir etdiyim üçün burada dübarə sizin vaxtınızı almaq istəmirəm. Lakin mənim ürəyimdə dərin iz buraxan belə bir cəhətli xüsusilə demək istəyirəm ki, Müşfiq hədsiz dərəcədə səmimi və gözü-könlü açıq bir insan kimi hələ ilk görüşdən insanların

qəlbinə yol almağı bacaran, özünü sevdirmək istedadına malik olan bir gənc idi. "Özünü sevdirmək" ifadəsini mən bəlkə də dəqiq işlətmirəm. Çünki Müşfiq özünü sevdirmə-yə çalışmırdı, lakin özünü o qədər təbii və məlahətli apa-rırdı ki, onun şəxsiyyətindəki təmizlik, saflıq, istedad işığı elə ilk dəqiqələrdən etibarən şölə çəkir və insanın ürəyini işıqlandırır.

Mikayıl Müşfiq haqqında mənim xatirələrim o qədər zəngin, o qədər pərişan və pərakəndədir, doğrusu indi nə-dən başlayacağımı bilmirəm.

Müşfiqin şəxsiyyəti.

Müşfiqin ailəyə münasibəti.

Müşfiqin dostluğu.

Müşfiqin uşaqları sevməsi.

Müşfiqin öz əsərləri üzərində işləməsi.

Müşfiqin şeiri əzbər demək qabiliyyəti. Havizəsinin gücü.

Bunların hərəsi bir mövzudur. Hərəsi bir aləmdir. Mən bilmirəm bunun hansından başlayım ki, orada Müşfi-qin ucalığı, istedadı daha çox parlamış olsun. Buna görə də izn verin hər şeydən qabaq Müşfiqin şəxsiyyəti barədə da-nışım. Müşfiq olduqca qaynar bir təbiət sahibi idi. Ürəyi Göygöl kimi saf, rəftarı mülayim, özü canıyanan, rəhmdil, həssas. Müşfiqin məgər bütün keyfiyyətlərini sayıb qurtar-maq olarmı? Müşfiq o qədər həssas könül sahibi idi, hər şey onu riqqətə gətirərdi, tez mütəəssir olardı. Qonşuda bir hadisə baş verəndə, bir xəstə olanda, yaxud bir ailənin maddi cəhətdən korluq çəkdiyini eşidəndə Müşfiq tutular və dərhal tədbir görərdi. Müşfiqin "Mənim dostum" poe-masında Saday adlı mənfi bir tip var. Poemada Müşfiq onu mənfi bir surət kimi qələmə alsada, onu islah etməyə ça-

Mikayıl Müşfiq və Dilbər Axundzada

İşırdı. Yalnız poemada yox, həyatda da tanıdığı bu adamın əhvalına acıyırdı. Poemada olduğu kimi həyatda da tez-tez həbs edilib buraxılan, dübarə yenə tutulan bu adam Müşfiqi ciddi narahat edirdi. Poemada bu adamın adı Saday kimi verilmişdi, əslində adı başqa idi. Bizə az-çox dostluğu, tanışlığı çatırdı. Sənəti müəllim olan bu adam tutulan zaman Müşfiq bir dəfə evə çox həyəcanlı gəldi.

– Bilirsən, Dilbər, onun altı balası var. Arvadı da indi xəstələnib. İndi ev qalıb qoca bir arvadın ümidinə. Bəlkə

də onlar utanırlar, çəkinirlər. Amma sən onların üstündə göz-qulaq ol. Elə et ki, korluq çəkməsinlər.

Müşfiq mənim canıyanan olduğumu bilsə də, bəzən mənə usburt olmur, özü uşaqlara baş çəkirdi. Bazardan, mağazadan qayıdıb bir baş onların evinə gedirdi. Bəzən xörək qazanını odun üstündən götürüb ora getdiyi vaxtlar da az olmurdu.

Başqa şairləri bilmirəm. Ancaq Müşfiq əsərdə yaratdığı mənfi tiplər ilə həyatda əlaqəsini kəsmirdi, onlardan nifrətlə üz döndərmirdi. Əksinə, onların da qəlbinə yol tapmağa, öz böyük məhəbbətinin işığı ilə onların könlündəki fənallığı, qaranlığı əritməyə çalışırdı. Yadımdadır ki, həmin müəllim həbsdən qurtarıb gələndən sonra Müşfiqin poemasını oxumuş və burada öz surətini görmüşdü.

– Əgər yola gəlməsən, nöqsanlarını təkrar etsən, bundan sonrakı poemama səni öz adınla salacağam – deyə Müşfiq yarı zarafat, yarı gerçək sərt həqiqəti deməkdə də çəkinmirdi.

Müşfiqin ən bariz sifətlərindən biri sözü yumşaq demək qabiliyyəti idi. Mərd danışmağı, sözü açıq deməyi hər şeydən üstün tuturdu.

Müşfiqin bir şair kimi ən qabarıq xüsusiyyətlərindən biri bu idi ki, uydurmazdı. Həqiqəti yazardı. Müşfiqin elə bir ciddi əsəri yoxdur ki, orada şəxsən həyatda tanıdığı adamların surətini, mənəviyyatını qələmə almamış olsun. Müşfiqin bütün şeir və poemaları həyatdan su içmiş, şəxsi müşahidədən qidalanmışdır. Məsələn, “Qaya” poemasında təsvir olunan uşaqları, Mişka, Baska, rus, cuhud, azərbaycanlı uşaqlarını Müşfiq şəxsən tanıyırdı. O vaxt Bakıda yurdsuz-yuvasız uşaqlar çox idi. Tiyan dibində yatanlar, kükədə aşiq atənlər, özləri demişkən “çay vuranlar, cib kə-

sənlər, cib tikənlər” çox idi. Partiya və hökumət bu yurdsuzlara qayğı göstərir, onları məktəbə, təhsilə, uşaq evlərinə cəlb etmək uğrunda mübarizə aparmağa çağırırdı. Müşfiq bu mübarizənin ön sırasında gedən şairlərdən biri idi desəm, zənnimcə, heç də mübaligə etməyəm. Müşfiq həmin uşaqlara baş çəkməyi, onlarla söhbət etməyi, onların dərдинə, sevincinə şərik olmağı sevirdi. Qarda, boranda, küləkli havalarda belə Müşfiq çox vaxt onlarla bir yerdə olurdu, onlarla dostluğunu davam etdirir, bir qismini “dəstədən” ayırır, yeni həyata, məktəbə, təhsilə cəlb edə bilirdi, bizimlə qonşuluqda yaşayan Əminə xanım o günləri xatırlayanda indi də gözləri yaşla dolur.

– Ay Müşfiq, bu qarda-qırğında nə var durmusan küçədə? O yetimlərin yanında? Axı sənə soyuq dəyər?

– Narahat olmayın, Əminə xala, bir azdan gedirəm evə – deyən Müşfiq bəzən saatlarla öz həmdəmlərindən əl çəkməz, onları həтта evə gətirərdi.

Uşaqlar Müşfiqi çox sevər, onu görə kimi atılıb-düşər, şənlənər, elə bilərdilər dünyada ən əziz adamları gəlib. Müşfiq ən əziz tikəsini onlarla bölərdi.

Bir dəfə yadımdadır, Müşfiq iki uşaqla içəri girdi.

– Ay Dilbər, bu uşaqları milisionerin əlindən alıb gətirmişəm. Gördüm danışdırır. Hiss elədim ki, cocuqlar acdır. Sənədlərimi göstərdim, alıb gətirdim. Dedim əvvəl uşaqları bir az yeyib-içsin, sonra sorğu-suala tutmaq olar.

Tanışlıq zamanı məlum oldu ki, uşaqlar Rusiyadan gəlirlər. Ataları vəfat edən bu bacı-qardaş acı bir taleyə malik idilər. Anaları onları atmışdı.

Sonralar Müşfiqi millətçilikdə ittiham etdikləri vaxt həmin o iki rus balası, əli-ayağı şaxtadan göyərmiş, dili söz tutmayan o iki bacı-qardaş həmişə gəlib gözümlə qə-

bağında dururdu. Ürəyimdə bir üsyan fırtınası baş qaldırırdı. Yox, – deyirdim – Müşfiq heç bir zaman milli məhdudluq nə olduğunu bilməmiş, bütün millətlərə, bütün gözəlliklərə, bütün cocuqlara, bütün insanlara alovlu, coşqun məhəbbət bəsləmişdir.

Müşfiqin xalq ilə, yetim-yesirlə bu dərəcədə bağlı olmasının səbəblərindən biri də yaqın ki, bu olub ki, Müşfiq özü də bir şəxsiyyət olmaq etibarilə xalq içindən çıxmışdır, özü də yetimliklə böyümüşdü. Bununla belə, o qədər sevimli cocuq olmuşdur ki, əzizləri, qohumları, lap əvvəldən onu qayğı ilə əhatə etmiş, xüsusilə, böyük dayısı Cavad, ana qədər sevdiyi Güllü, süd anası Səfiyyə xala, qohumlarından Əlihüseyn Dağlı onun qayğısını çəkmiş, ona hər cür maddi və mənəvi yardım göstərmişlər. Bolşeviklərin köhnə qvardiyasına mənsub olan, Sovet Hökumətinin pulu və göndərişi ilə Almaniyada təhsil alıb mühəndis kimi qayıdan dayısı Rza Müşfiqi öz balasından artıq sevirdi. Bəzən Müşfiqin barəsində ifrata varıb belə iddia edirlər ki, uşaqlıqda o, korluq çəkmiş, yetim kimi böyümüşdür. Əslində Müşfiq hələ ata-anasını itirdiyi ilk illərdən etibarən böyük bir kollektivin, qohum-qardaş məhəbbətinin ağışında pərvazlanmışdır. Köhnə partiya işçisi, yaxın qohumu, qardaşdan artıq sevdiyi Əlihüseyn Dağlı, indi bəraət qazanıb gəlmiş bu adam nağıl edir ki, Müşfiq uşaqlıqdan alicənab sifətlərə malik idi.

– Şeir dəftərinin arasına pul qoyardım. Çünki, əlinə pul verəndə almazdı. Bununla belə pul az olanda, dəftərin arasından belə götürməyə tənəzzül etməzdi.

– Qaz vur, qazan doldur, bu qəpik-quruş nədir? – deyərə zarafat da edər, üstəlik satirik bir şeir yazıb şeir dəftərinin arasına, pulun üstünə qoyardı.

Müşfiq çox əli-könlü açıq adam idi. Bərbərxanaya girəndə, çəkməçilərlə, dərzilərlə görüşəndə, pulu iki qat verməyəydi, ürəyi soyumazdı.

Müşfiqin ən gözəl xüsusiyyətlərindən biri də bu idi ki, uşaqlıqdan zəhmətsevər olmuşdur. Qorxmaz olmuşdur. Evin bütün işlərini görmüş. Odun yarmaq, bişmiş bişirmək, döşəmə silmək, aptekə qaçmaq, çay qoymaq, güldanlara, çox sevdiyi çiçəklərə həmişə su vermək, qayğı göstərmək əlindən gəlirdi.

Hələ uşaqlıqda iliyinə, sümüyünə işləmiş bu keyfiyyətlər ailə həyatı zamanı xüsusilə qüvvətlənmişdi. Mən paltar yuyanda, bişmiş bişirəndə evə girən kimi mənə köməyə gəlirdi. Qollarını çırmayıb paltar yumağa başlayardı. Bunun üstə bəzən anam məni danlayırdı:

– Axı bu adam işdə də işləyir, necə qıyırsan ki, gəlib evdə də işləsin. Axı o, şairdir. Bir dəqiqə boş vaxtı yoxdur.

– Ay ana, axı mən neyləyim? Özü güclə əlimdən alır. Dava eləməyəcəyəm ki...

Anam Müşfiqi hədsiz sevərdi. Məni çox sevərdi. Onun yeməyinə, paltarının səliqəsinə, kostyumunun həmişə ütülü olmasına fikir verərdi. Müşfiq mənim anama da, Səfiyyə anaya da doğma oğul qayğısı göstərərdi. Hər ikisi Müşfiqi mənə tapşırırdı.

– Axı mən buna süd vermişəm. Müşfiq mənim balamdır, – deyən Səfiyyə xala Müşfiqin üstündə nanə yarpağı kimi əsərdi.

Səfiyyə xala o qədər mehriban qadın idi ki, mən özüm də ona vurulmuşdum. Bu vurğunluq hissi hələ indi də soyumamışdır. Müşfiqin sevdiyi adamlar mənim könlümdə əbədi nəqş bağlamışlar.

Bacısı Balacaxanım nağıl edir ki, Müşfiq lap uşaqlıq-

dan şeir yazardı. Məktəbdən qayıdanda şeir oxuya-oxuya gəlirdi. Həmin şeirlərdən biri budur:

Arkadaşlar, toplaşalım,
Məktəblərə biz qoşalım.
Şərqi azad etmək üçün
Var qüvvəylə çalışalım.

Bu şeir hələ sovet hökuməti qurulmazdan qabaq Müşfiqin dilində səslənərdi.

Əgər desəm ki, Müşfiqin yarı canı şeirin yanında olardı, bu, az olar, natamam olar. Müşfiqin bütün varlığı şeir ilə nəfəs alardı. O, məni yuxudan şeir ilə oyadardı, şeir ilə söhbət edərdi. Məni şeir ilə oxşardı. Şeir dinləyə-dinləyə yuxuya gedərdim. Heç vaxt da yorulmazdım. Usanmazdım. Müşfiqin dediyi şeirləri səadət şərqiləri kimi dinlərdim.

Elə vaxtlar olurdu ki, az qala sübhəcən yataqda vurnuxar, həyəcanından yata bilməzdi. Xüsusilə şeir gecələrindən qayıdandan sonra çox həyəcanlı olardı. Görünür, xalq məhəbbəti, Müşfiq şeirini çoxun alqışlar ilə qarşılayanların səsi qulağından getmirdi. Müşfiq mənə öz arzularından söhbət açır, hətta bitirmədiyi şeirlərinin hazır misralarını belə mənə söyləyərdi. Mən Müşfiq ilə hələ tanış olmazdan əvvəl də şeiri sevirdim. Lakin Müşfiq ilə həmnəfəs, həmməslək olandan sonra, bu həvəs alovlandı, məhəbbətə, mənəvi ehtiyaca çevrildi. Müşfiqin şeirlərinin təsirilə mən də şeir yazmağa başladım. İndi də mənim vəzndən, qafiyədən o qədər də başım çıxmır. Bəlkə də, şairlər mənim yazı-pozumda çox nöqsanlar görürlər. Lakin Müşfiqin təsiri ilə yazdığım şeirlər mənim üçün əzizdir.

Ona görə də onları qoruyub saxlayıram. Ürəyimdə saxlayıram. Onları əzbər bilirəm. Həmin şeirlərdən biri belədir:

XATİRƏ

Xəyalımda canlandıqca keçən günlərim,
Bir şairin nəğməsindən zövq alıram mən.
Şeir yazan əlindədir sanki əllərim,
Bu səhnəyə varlığımla hey dalıram mən.

Səhər – axşam qoşa gedib qoşa gələrdik,
Ah, nə qədər bəxtiyardıq bu dünyada biz.
Səadətdən, etibardan deyib gülərdim,
Bir vurardı sevda dolu cavan qəlbimiz.

Bizdə olan məhəbbətin, eşqin naminə
Saf arzular qəlbimizdə yuva salardı.
Alqış deyib eşqimizin bakir hüsünə
Qoca-cavan bu səhnəyə heyran qalardı.

Lakin qoca təbiətin öz qanunu var,
Bəzən sevən könüllər də ayrı düşərmiş.
Əhd-peyman, təmiz sevgi, vəfa, etibar
Daşa dəyər, fırtınaya barı, düşərmiş.

Danışdığım bu xatirə deyildir rəya,
Müşfiq adlı bir şairi tanıyıram mən.
Sönməyibdir, sönməyəcək, ey qoca dünya,
Qorunacaq həmin atəş mənim sinəmdən.

Üzərindən salınsa da hicran yolları,
O məhəbbət yenə mənim bağrımda yaşar.
Mənə doğru uzanmışdır bir cüt qolları
Haraylarım. Cavab verməz. Xəyalım çəşar,
Mən olsəm də, Müşfiq ölməz, əbədi yaşar.

Bu şeiri mən Müşfiqin bəraət qazanması xəbərini eşidəndən sonra yazmışam. Müşfiqin təsiri ilə yazdığım şeirlərdən biri də belədir:

AXTARIRAM

Könlüm quşun itirmişəm, araram.
Görən budaqların harasındadır.
Gəlir qulağıma səsi-sədası,
Gözüm şairlərin arasındadır.

Mən heyran olmuşdum şirin dillərə,
Tərif eylədiyi qonça güllərə.
Vurğunu olduğu bizim ellərə
İndi də onların sırasındadır.

Yadımdan çıxmıyır nitqi, nidası,
Sadə davranışı, şair ədası.
Ürəyində coşan şeir dalğası
Həyatın tufanlı deryasındadır.

İndi izn verin sizə Müşfiq ilə son görüşümü nəql edim. Mənim ilk görüşümlə son görüşüm arasında nə qədər kəskin vəziyyət var. İlk görüşümüz Müşfiqin ən xoş-

24 mart 1965

bəxt dəqiqələrinə olduğu halda, son görüşümüz Müşfiqin ən kədərli dəqiqələrində olmuşdur. Müşfiq tutulandan üç ay sonra ayrılığa dözə bilməyib, mən dalbadal ərizə yazıb Daxili İşlər Nazirliyinə müraciət edirdim, görüş istəyirdim. Nəhayət, izn verildilər. Biz Dəniz qırağındakı binada görüşə bildik. Dəhlizdə onu gözləyirdim. Həmid Sultanov gümanki istintaq otağından çıxanda gördüm ki, gəlib qarşıdakı skamyada oturdu. Salam verib halını soruşdum. Onu saqqal basmışdı. Bununla belə, özünü mərd aparırdı. Söhbətimiz əsnasında heç bir kədərli cümlə işlətmədi. Yalnız bunu dedi ki:

– Görürsən də necəyik.

Sonra məni çağırdılar ki, Müşfiqlə görüşə bilərəm. Görüş otağında qarşılaşdıq. Müşfiq öz istintaqçısı ilə birlikdə gəlmişdi. Çox kədərli idi. Ancaq kədərini gizlətməyə çalışırdı. Bət-bənizi saralmışdı. Arıqlamışdı. Bununla belə mənə ürək-dirək verməyə çalışırdı.

– Sən heç bir şeydən narahat olma, hər şey axırda bəli olacaq. Gec-tez biləcəksiniz ki, bizim heç bir təqsirimiz yoxdur.

Sözünü Nizaminin şeirilə bitirdi.

Qorxma ayın-günəşin qəfil tutulmağından,
Hər qaranlıq gecənin bir qızıl ulduzu var.

Gətirdiyim pulu və yemək bağlamasını Müşfiqə verib ayrıldım. Bu mənim Müşfiq ilə son görüşüm imiş. Bundan sonra əbədi olaraq onun üzünə həsrət qaldım. Təsəllimi yalnız onun şeirlərində tapdım.

Bu gün V.İ.Lenin adına APİ-nin tarixində ən unudulmaz günlərdən biridir. İnstitutda, böyük zalda keçirdiyimiz Müşfiq gününün dadı damaqdan getməyəcək. Budur, xatirə günü başlanıb. Mən rəyasət heyətində arxa cərgədə oturmuşam. Gülhüseyn Hüseynoğlu cansıxıcı danışır. Rəfiq Zəkadan xahiş edirəm ki, Müşfiqin “Balası” rədifli şeirini mənim üçün yazsın, yazır:

Guş qıl sözlərimi, hacı filanın balası.
Ağzını açma, gəda oğlu gədanın balası.

Zati-mənkuinizi ben deyilim, Gəncə bilir,
Kimə xidmət eləmişsən, bunu el, mənə bilir.
Buna bax gör ki, mənim şeirimi əyləncə bilir,
Bu rəzilin, bu xəbisin, bu zinanın balası.
Ağzımı açma, gəda oğlu gədanın balası.

Gündə bir rəng düşən buqələmunsan, bilirəm,
İti baltayla kəsilməz, küt odunsan, bilirəm.
Atana oxşamısan, boynu yoğunsan, bilirəm,
Guş qıl sözlərimi, hacı filanın balası.
Ağzımı açma, gəda oğlu gədanın balası.

R.Zəkaya bildirirəm ki, bu, şeirin hamısı deyil. Bir neçə gün qabaq Mirzə Cavad müəllim həmin şeirin başqa

* Bəzi sözlər buraxılmışdır. – Red. - Ə.Ə.

parçalarını mənə söyləmişdir. Fikrimdə hər iki parçanı birləşdirməyə çalışıram.

Cabir Novruz xahiş edir ki, Gülhüseynə balaca bir kağız göndərək, məruzəsini qısaltсын. Fəqət bu məktubu heç kəs göndərməyə cəsarət etmir. Mən özüm göndərməli oluram. Xitabət kürsüsündə hamımızı vurmağa hazırlamış ilan kimi qayıdan Gülhüseynin nələr törətdiyini burada yazmıram.

Natiqlər içində ən çox səmimiyyətlə xatirə söyləyən Samvel Qriqoryanın nitqini yazıram:

Yaxşı bir şeir günü təşkil olundu. Müşfiq şeirlər oxudu. Nə qədər əl çalmaq, nə qədər gül səpmək olar. Qayıdanda bizi vaqonacan ötürdülər. Biz gedirik, onlar vaqonun dalınca gələ-gələ əl eləyirlər. Mən onda bildim ki, Müşfiq əsil xalq şairidir. Qarabağda bir nəfərə tuş olmağımızı da unuda bilmirəm.

– Vay Müşfiq, sənə qurban olum, – deyər onu qucaqlayan bu adamın sevinci yerə-göyə sığmırdı. – Hara belə?

– Qarabağdan gəlib Bakıya gedirik.

– Müşfiq, canın üçün bizimkilər bilsə ki, səni görüb əldən buraxmışam, məni evə qoymazlar. Mütləq bizə getməliyik.

Müşfiq naçar qalıb həmin adamın məhəbbətinə təslim oldu.

Yeməkxanaya gəldik.

Bir azdan sonra bura o qədər adam toplandı ki, gəl görəsən. Gecədən ötuncüyə qədər yemək, içmək, sağlıq demək... Bir vaxt onda ayıldım ki, hamı bir-bir əkilib, bayıra çıxmaq bəhanəsilə sürüşüb. Süfrə başında qalmış q üçümüz. Bu adam da başını qoyub stolun üstünə xoruldayır.

Müşfiq ofisiyantı yanına çağırıldı.

– Müşfiq, sən neynirsən? Bu qədər xərci vermək olar?

– Səs salma – dedi, üstəlik ofisiyant qadından da xahiş etdi ki, sayğacı şaqqıldatmasın. Astaca hesablasın ki, “dostumuz” oyanmasın. Müşfiq o vaxtın pulu ilə gərək ki, iki yüz qırx manat hesab verdi.

Müşfiqin nə qədər əli-könlü açıq adam olduğunu mən sonralar da dönə-dönə gördüm.”

– 1936-cı ildə mən Kislavodskidə dincələndə Müşfiq ilə bir yerdə idik. Tez-tez Dilbərə məktublar yazırdı. Amma nə məktublar. Kaş o məktublar tələf olmayaydı. Siz onda bilərdiniz ki, insan necə sevməyə qadir imiş, öz sevgisini necə ürəkdən, necə zərif, necə şairanə ifadə etməyə qadir imiş.

Bir dəfə Səməd Vurğunun iştirak etdiyi bir yerdə Müşfiqin şeir oxuması da yadıma gəlir. Yalan olmasın, Müşfiq iki saatcan şeir oxudu. Səməd ayağa qalxıb Müşfiqi qucaqladı, öpdü:

– Heyif ki, mən bu cür yaza bilmirəm, – dedi.

Mən bildim ki, Səməd nə qədər səmimi danışır.

Daha sonra natiq Avetik İshakyanın Azərnəşərdə ağlaması hadisəsini danışır:

– 1937-ci ilin axırında Bakıya gəlmiş Varpət Azərnəşərdə xahiş edir ki, mənə Mikayıl Müşfiqin sətri tərcüməsini göndərin, tərcümə edim, mən də borclu qalmayım. Varpətə xəbər verirlər ki, Müşfiq tutulub, xalq düşməni kimi həbs olunub.

– Necə? Necə? Xalq düşməni. Yox, siz səhv edirsiniz. Axı o, cavan uşağdır.

Varpet bu sözləri elə deyir ki, Müşfiqin nə qədər gənc, nə qədər saf bir xilqət olduğunu təkcə o, bilir.

– İstəmirəm. Daha mənim kitabımı çap etməyin, – deyər Avetik İsaahakyan ağlaya-ağlaya qapıdan çıxır.

– Yol boyu danışmadı. Mən onun qoluna girmişdim. Xeyli səssiz getdik. Qəlbinə toxunmamaq üçün mən də dinmirdim. “Əbül-Üla” poemasını iyirmi hecalıq vəzndə tərcümə etmiş, hələ Yerevanda Varpeti heyran qoymuş Müşfiq bizim hamımız üçün çox əziz bir şair idi.

Gurultulu alqışlar altında kürsüdən enəndən sonra çıxış edən nətiqlər içində Ələkbər Ziyatayın sözlərini yazıram:

– Dərs dediyi 18 №-li məktəbdə Müşfiqi o qədər sevirdilər ki...

O, çox qayğıkeş, həssas bir müəllim idi. Həmişə uşaqların, cavanların əhatəsində olardı. Şeirlərimizi oxumağa onun yanına gedərdik. Gəncliyə bu qədər qayğı göstərən ikinci bir şair görməmişəm. Bir dəfə bizi şeir gecəsinə aparmışdı. İçəri girən kimi dedi:

– Stolları yarımdayrə şəklində birləşdirin.

Müşfiq ətrafındakılar ilə əhatə olunmuş şəkildə şeir oxuyar, nitq eləyərdi. Əslində buna nitq demək o qədər də düz deyildi. Müşfiq ürək söhbəti eləyirdi. Bəlkə elə buna görə də adamları başına yığır, onlara hər cəhətdən yaxın olmağa çalışırdı. Məktəbdə də bu cür dərs keçirdi.

Müşfiq yalnız ictimai yerlərdə deyil, ailədə də çox səmimi bir adam idi. Bir dəfə məni evlərinə aparmışdı. Onda beşmərtəbənin yanında olurdular.

– Tanış ol, bu, mənim ruhumdur. – Müşfiq Dilbəri “ruhum” adlandırır, bu sevincini, məhəbbətini başqalarının-

dan belə gizlətməzdi. Dilbər onda, doğrudan da, misilsiz gözəl idi. Şeir pərisi idi. Gənclik Müşfiqi çox sevirdi. Müşfiqin Cabbarlıya yazdığı şeir 1935-ci ildə dillər əzbəri olmuşdu.

24 mart 1965

Cəfər Cəbbərlı

V.İ.LENİN adına APİ-də (indı ADPU) bu gün saat 5-də keçiriləcək Müşfiq gecəsində çıxış üçün plan:

1. Bu gün bizim ən xoşbəxt günlərimizdən biridir.

2. Mehdi Hüseynin "Yeraltı çaylar..." romanında "insan zəif məxluqdur..." deyən Kamranın insan qəhrəmanlığına dair anlayışı.

Mikayıl Müşfiqin məhz belə bir insan olması. Şairə ehtiyac varmı? Yox, kişi şairlərə ehtiyacımız var. Baş girmək üçün yaranma:

Tikan kimi dalar məni,
O bir yandan, bu bir yandan.
İlan kimi çalar məni
O bir yandan, bu bir yandan.

Həyatımız çatdı başa
Baş əymədik bir oğraşa.
Budur, məni basır daşa
O bir yandan, bu bir yandan

söyləyən Müşfiqin mənəvi ucılığı. Cəsurluğu. Sözü şax deməsi. Hüseyn Cavidin əleyhinə çıxış etməməsi.

O şeirin Leylasına bir Məcnundan betərdi,
Könül bilir o şeyda nə şərqlər ötərdi.

Düşmənlərin torundan bixəbər, şən Müşfiqim,
Şaqırdayıb hər səhər bülbülləşən Müşfiqim.
(Əkrəm Cəfər)

Ağzımı açma, qəba oğlu qabanın balası,
Əqrəbin, əjdahanın, şahmar ilanının balası.
Evdəkin mən demirəm, çöldə yatanın balası.*

Müşfiqəm, söz ox olur çilleyi-göftarımda,
İldırım sürəti var təbi şərərbarımda.

Nasıl, gördünmü tarixi, bəşər qanlarla başlanmış,
Əvət qanlarla, üsyanlarla, xüsrانlarla başlanmış

– deyə Məhəmməd Hadinin şeirini oğurlayıb gətirənin
“yazısını” Müşfiqin “Çağlayan”da çap etməsi, yanında Ha-
dinin eyni şeiri. Gülüş.

Mikayıl Müşfiq

Yaşa könül

Ah, bu uzun sevda yolu,
Vurulurmu başa könül,
Nişan aldın, kaman atdın,
Dəydi oxun daşa, könül!

Bir od düşdü buluduna,
Yandı canım eşq oduna,
Qaldın hicran umuduna,
Ey qırılan şüşə, könül!

Tərlansan göydən enməzsən,
Bu torpağa sevinməzsən,
Mən dönərəm, sən dönməzsən,
Yaşa könül, yaşa könül!

24.III.1965

* Orjinalda əvvəlinci sətir buraxılmışdır. Red. Ə.Ə.

28 aprel 1965

“Azərbaycan gəncləri” qəzetinin sifarişilə yazdığım məqaləni redaksiyaya gətirmişəm. Mənim Müşfiqlə maraqlandığımı bilən Zeynal Babayev:

– Məndə qatı açılmamış söhbətlər var, – deyə əlindəki karandaş ilə qəzetin 1 may nömrəsinin maketini çəkməkdə davam edir, başını qaldırmadan danışır. – Müşfiq ilə keçən çağlarımız bu günkü kimi yadımdadır. Onda mənim anam Həmidə Müseyib qızı Babayeva evdar qadın olmasına baxmayaraq, Əbilov adına klubda fəal iştirak edirdi. Klubdan onu, Dilbər xanımı da deputat seçmişdilər. Hər ikisi rayon sovetinin deputatı idi. Dostluq edirdilər.

– Onda sənin neçə yaşın vardı ki, bunlar yadında qalıb.

– Onda mən dəstək oğlan idim. 14 yaşım olardı. Zeynal Babayev kağızın üstündə sütun-sütun, xana-xana bölünyü maketdən ayrılmadan danışır.

– “Şəngül, Şüngül” çıxanda bizə həmin kitabdan üç nüsxə gətirmişdi. Güman ki, ya 1935-ci il, ya da 1936-cı il idi. Üz qabığına söz yazıb bizə bağışladı:

– Oğlum Zeynala.

– Oğlum Şamilə

– Oğlum Nadirə

Anam ilə Müşfiqin ərkyana söhbətləri, xoş yumorlu zarafatları olardı:

– Ay Həmidə, bir yaxşı düşbərə bişir də. Üstündən qutabı da olsa, pis olmaz.

Anam Müşfiqin bu sifarişlərini canla-başla yerinə yetirərdi.

Müşfiqin ən çox xoşladığı xörəklər düşbərə, qutab idi. Günlərin birində əlimdən tutub məni apardı Fioletov küçəsindəki Yazıçılar İttifaqına. Nəsə bir yığıncaq vardı. Seyfulla Şamilov sədrlik edirdi. Salman Mümtaz nəsə danışırıdı. Müşfiq bir qədər qulaq asdı. Sonra:

– Gedək bulvara, – dedi.

Bulvarı gəzib dolandıq. Mən Müşfiq ilə yanaşı getdiyim üçün fəxr edirdim, – deyə indi Müşfiqdən xeyli yaşlı görünən, uca boylu, enli kürəkli, pəhləvan cüssəli Zeynal çəkdiyi xanələrə məqalələrin adını yazmaqda davam edir – Onda mən 6 №-li məktəbdə oxuyurdum. Şagird komitəsinin sədri idim. Şeirə həvəsim çox idi...

1936-cı ilin bağ mövsümündə Buzovnada Fərəməz kişi adlı bir nəfərdən bağ götürmüşdük. Dənizdən bir az aralı idik. Bağ qonşumuz Molla Qulam, bir də buzovnalı şair Azər idi. Gərək ki, azəri siz tanıyırsınız.

– Bəli, tanıyıram.

Zeynal əlindəki maketi bir kənara qoyub öz bağlarının maketini hazırlayır. Müşfiqin həyatına dair hər bir təfərrüat ilə maraqlandığım üçün qəsdən sual verib onu danışmağa həvəsləndirirəm.

– Ayə, vallah, sən oğulsan. Bu qədər şeyi necə yadda saxlamısan.

Zeynal gülümsəyir. Qələmlə cızdığı kağızda təxminən belə bir maket alınır.

la danışır, ən çox onların məişətilə, etnoqrafiyası ilə, kəbin məsələləri ilə maraqlanırdı. Gizlicə qeydlər götürərdi. Onlardan xəbərsiz bloknotunu dizinin üstünə qoyub nəşə yazardı.

- Sizdə qısqanclıq olurmu?
- Qısqanclıq üstündə bir-birini öldürmək halları olurmu?

Deyəsən, bu suallar qaraçı qadınların xoşuna gəlmirdi. Könülsüz cavab verirdilər. Hamının ürəyinə yol tapan Müşfiq onların qılığına girə bilmirdi. Axırda qaraçıları köçüb getdilər. Deyəsən, Müşfiqdən şübhələnib ehtiyat eləmişdilər. Həmin gün Müşfiq çox pərt oldu. Dilxor gəzirdi.

– Bəlkə onda Müşfiq Puşkinin “Qaraçılar” poemasını tərcümə etmək üçün material toplayırmış.

– Yox, – deyər Zeynal qəti cavab verir. – Tərcümə öz yerində. Onun bura dəxli yoxdur. Müşfiq özü “Qaraçılar” poeması yazmaq fikrində idi. Gün kimi yadıma gəlir.

– Hafizəniz güclüdür.

– Müşfiqin Firuzə adlı bir qızla olan söhbətləri də yadımdadır. Firuzə çox gözəl bir qız idi. Qənirsiz gözəl. Atasını zorla onu bibisi oğluna nişanlamışdılar. Bibisi oğlu da avaranın biri. Firuzə bizim bağ qonşumuz idi. Bakıdan gəlmişdilər. Yadıma gəlir ki, Müşfiq qızın anası ilə də söhbət edirdi. İndi güman edirəm ki, Müşfiq bu qızı azad etmək istəyirdi. O vaxt qadın azadlığı uğrunda mübarizə dəbdə idi. Müşfiq isə sidq ürəkdən qadınların səadətinə tərəfdar idi.

Əlindəki maketin başqa səhifələrini gözdən keçirən, qaralayan Zeynal şirin danışır:

– Eh, – deyir – Müşfiq şair idi, oğul idi. Müşfiqin şeirlərini öz dilindən eşidən adamın indi şeir oxuması çətindir.

Mən indiki şairlərin çoxunu oxumuram. Bir Bəxtiyarla maraqlanıram, bir də üzünə demək olmasın sənislə... Heç qəzətdə dərc etməyə məcbur olduğumuz şeirləri də oxumuram, – deyər Zeynal qarşısındakı “Azərbaycan gəncləri”nin sonuncu nömrəsini göstərir. 28 aprel tarixli bu nömrədə bir sıra zəif şeirlər dərc olunmuşdur. – Ancaq mətbəədə növbətçi olanda nələc qalib şeir oxuyuram. O da nöqtəsini, vergülünü yerinə qoymaq xatirinə. Çünki şairlərin çoxu nöqtə, vergülü qoymağı da bacarmırlar.

Nə qədər acı olsa da, Zeynalın bu sözlərində müəyyən həqiqət var.

– Müşfiq qovurma yeyəndi, – deyər Zeynal söhbətin istiqamətini təzələyir.

– Mirzə əmi, sən Allah bir qoç bağırısağı tap.

Atam Müşfiqin arzusunu yerinə yetirməyə çalışırdı. Səhər tezdən zənbili götürüb xüsusi qəssabların yanına üz qoyardı. Bir dəfə yenə bağırısaq almağa getmişdi. Əlağa Vahid gəlib çıxdı, yanında Əli Zaman adlı bir şair dostu da vardı. Meyxanaçı idi. Atamın uzaqdan böyük yolda zənbilini yellədə-yellədə gəldiyini gördülər. Zənbil boş idi. Atamın görünməsi ilə həyatə gəlib çıxması on dəqiqəyə qədər çəkdi. Bu on dəqiqə ərzində Əlağa Vahid, Əli Zaman, bir də Müşfiq, o ki var, meyxana dedilər.

– Mirzə əmi zənbili boş-boş gəlir, – Əlağa Vahid təxminən belə bir misra ilə meyxanayı açdı. Sonra onlar da qoşuldu, çırtıq çala-çala meyxana dedilər.

Müşfiq dənizi çox sevirdi. Səhər yeməyindən sonra çörək, üzüm, pomidor, xiyar, yumurta götürüb dəniz qırağına gedərdik. Saat dördəcən, beşəcən qalardı orada.

“Duyğu yarpaqları” çıxanda poemanın dövrəsini qırımızı qələmlə həşiyələyib hədiyyə gətirmişdi. Müşfiq tutu-

landa onu xalçanın altında gizlətmışdim. – Zeynal bu sözləri ötəri deyir. Belə şeyləri yazma.

Zahirən qələmi dayandırsam da,
Ancaq mən hafizəmdə yazıram.

– Atam tapıb çırdı. Yandım, töküldüm.

Nə isə fikirləşən, gözləri gülən Zeynal yenə xatirə dəftərini varaqlayır:

– Loto oynamağı çox sevərdi. Lotoda bizim nəfəsimizi kəsərdi. Lotonun ən həyəcanlı vaxtı xananın az qala dolan vaxtıdır ki, axırını nömrəni gözləyirsən.

– Mən qurtardım.

Kiminsə qəfildən dediyi bu cümlə həmişə bizi dəhşətə salardı.

Axı hamımız gözləyirik. Eləsi var ki, lap çoxdan gözləyir. Müşfiq bunu hiss etdiyi üçün bizi cinlətməkdən xüsusi zövq alardı, bizi əsəbiləşdirərdi. Bir də görədik ki, o, məsələn, 77-ni gözləyir. Torbadan bir daş çıxardır. Həm də necə? Sıxa-sıxa çıxardır. Daşın üstündəki rəqəmin birini bizə göstərir:

-7

O biri rəqəmin isə yalnız bir quyruğunu bizə göstərir:

– Görürsənmi, bu da yeddidir.

Bağrımızı yarılardı. Amma sən demə əslində heç daşın nömrəsi 77 deyilmiş. Biz udanda gülüşərdik. Müşfiq də bizə qoşulub doyunca gülərdi.

– Qəsdən uduzdum ki, sevinəsiniz, – deyərdi. Bəzən bizi böyüklərdən xəlvəti kişmiş üzüm dalınca da göndərərdi. Təzə xal üzümü, yarı şirin, yarı mələs üzümü ləzzətli yeyərdik.

– İçki necə? İçərdimi?

– Yox. Bircə dəfə də Müşfiqi bağda içən görmədim.

Düşbərə, qutab əsas yeməyi idi. Bizi yaman əyləndirərdi. Qarğıdan səbət toxumaq, loto oynamaq, şeir əzbərləmək, çimmək, futbol oynamaq əsas işimiz-peşəmiz idi. Müşfiq olan yerdə dayə lazım deyildi. Müşfiq bağ yerində bir çox valideynləri qayğıdan azad eləmişdi. Mənə çoxlu kitab bağışlamışdı. Heyif ki, o kitablar tələf oldu. Qoruya bilmədim.

– Bəs Dilbər necə? Sizə qoşulurdumu?

– Əlbəttə, – deyə Zeynal cavab verir. – Dilbər istiqanlı gəlindi. Dilbər zərif, nazlı gözəl idi. Müşfiq onunla çox mehriban dolanırdı. Müşfiq tutulandan sonra, 1941-ci ildə Dilbəri Gəncədə çox pis vəziyyətdə gördüm. Ölgün, solğun... Gəncə müəllimlərin evinin kitabxanasında işləyirdi. Müşfiq bəraət qazanandan sonra Bakıya ayaq açdı. İndi yenə mehribanıq.

Redaktor Cəmil Əlibəylinin gəldiyini eşidib Zeynal-dan ayrılıram.

– Xudahafiz. Günlərin birində sizə gələcəyəm. Həmidə xala ilə görüşməyə...

8 noyabr 1965

Cənubi Sovet küçəsindəki 9 nömrəli binada, birinci blok, 3-cü mərtəbə, 6 nömrəli evdə yaşayan Əlihüseyn Dağlı ilə görüşürəm. İki aydan bəri infarktdan yatan bu adam M. Müşfiqin bibisi oğludur. İndi xəstəlik səngimişdir. Qırıq-qırıq danışır, dinləyirəm:

– Müşfiqin adı çəkildə, heç vaxt onu ayrıca təsəvvür edə bilmirəm. Müşfiqdən başqa iki adam gəlib gözümlün qabağında dayanır. Atası Mirzə Qədir, bir də ustadı Hüseyin Cavid, – deyər armudu stəkandakı su ilə dodağını tez-tez yaşlayan Əli Hüseyin yataqda danışır. – Müşfiqin atası Mirzə Qədir kişi Xızının ən qabaqcıl adamlarından olmuşdur. “Səadət” mədrəsəsinin müdərriisi olan bu adamın öz curları varmış. Unas tayfasına xüsusi məhəbbət bəslər, arabir də gizli vurarlanmış. Mirzə Qədirin bir az əsəbi adam olduğunu da deyirlər. Tələbələrə bəzən açıqlanarmış. “Şah İsmayıl” operasının librettosunu o, Xızıda böyük bir ağacın yanındakı daxmada Əliqulu adlı bir aşıqdan köçürmüşdür. Xorasanda aşıqlığı tövbə edib gələn bu adam axırıncı dəfə Mirzə Qədirin hüzurunda oxuya-oxuya “Şah İsmayıl” söyləmişdi. Mirzə Qədir öz əlilə yazdığı mətnə aşiq Əliqulunun ayrı-ayrı hekayətləri hansı hava üstündə oxuduğunu da qeyd edibmiş. “Koroğlu”, “Kərəmi”, “Mənsuriyyə” və sairə. Görünür, bu havalarda Müslüm Maqomayevə kömək edibmiş. Mən “Şah İsmayıl” operasının Mirzə Qədir tərəfindən yazılmış librettosu ilə tanışam. Burada Şah İsmayılın köməkçisi olaraq Muğanlı Abdi bəyin surəti çox qüvvətlidir. Bu cəngavər sərkərdənin

obrazını oynayan adam tanınmadığı üçün Müslüm Maqomayev həmin surəti operadan çıxarmağa məcbur olmuşdur. Mirzə Qədir təxminən 1910-cu ildə ölmüşdür. Müşfiq nə atasını, nə də anasını görmüşdür. Onu qohumları Əlihəsən öz balası kimi saxlamışdır. Uşaq ikən Müşfiqin yanaqları dağ lələsi kimi alışıb yanarmış, bax o nəlbəkinin içi kimi... – deyər Əlihüseyn Dağlı mənim qarşımdakı qırmızı nəlbəkini göstərir. – Südlü bir keçinin südünü əmən Müşfiq sayanda ağzını dayarmış Xızının buz kimi bulaqlarına.

– Azərbaycan dilində bir aşiq sözü var, bir də aşiq. Aşiq dizdə, dirsəkdə olur, bir də qapının pətləsinə aşiq deyilir. Aşiq isə ayrı şeydir, vurulan, səvən deməkdir. Mən çox adamlar tanıyıram ki, Müşfiqə qazanc mənbəyi kimi baxırlar. Belələri aşiq deyil, aşıqdır, – deyər mənim gəlişimin səbəbini öyrənməyə çalışan Əlihüseyn Dağlı dodağını yaşlayıb qırıq-qırıq danışır. – Abdi bəyin haqqında Nəbatinin şeiri var, tap oxu.

Müşfiq Cavidə ideya cəhətdən bağlı deyildi, ancaq bir sənətkar kimi bağlı idi. Cavid böyük sənətkar olmasına baxmayaraq insaniyyətdə Müşfiqə çatmazdı. Xəsis idi. Bir də görərdin yolda sənə su içməyi təklif edir, içəndən sonra üzünü o yana döndərər portmanatından 6 qəpik çıxarıb gizlicə verərdi ki, cibində nə qədər pulu olduğu bilinməsin. Ancaq Müşfiq belə deyildi, əli-könlü açıq idi. Səni evinə qonaq çağırar, xətrini xoş etmək üçün evindən-eşiyindən keçərdi. Əti özü kəsər, doğrar, kabab çəkər, Dilbər pomidor şişlərini yelləyəndə özü gəlib çörək doğrardı. Müşfiq ayrı oğul idi.

Əlihüseyn danışdıqca mənə bəlli olur ki, Xızı o zaman elm-ədəb ocaqlarından biri olmuşdur. Müşfiqin babası Molla İsmayıl kişi Şamaxıda təhsil alıbmiş. Müsahibim

mənə yeyib yağlanmış,
özünü qoçu kimi aparan
bilikli, təəssübkeş, yıgı-
cı alim Salman Mümtaz-
dan, müsavət zamanı
"Açıq söz" qəzetinin
"mühərriri Üzeyir Hacı-
bəyovdan, onda qalan
əlyazmalarından, nəbat-
tat bağının yerini axtaran
Ruhulla Axundovdan da-
nışır.

– Faytondan düşüb
nəbatat bağının yerinə
gəldim. Birinci daşı Ru-
hulla qoydu, ikinci daşı
mən, üçüncü daşı usta.

Ruhulla ilə eyni
vaxtda tutulan Əlihüseyn
Dağlı 1937-ci il mayın 13-də "Bakinski raboçi" qəzetində
Cavidə, Müşfiqə, Simurğə, Cavada qarşı məqalə ilə çıxış
edən Vurğunun üzünə bu sərt həqiqəti sonralar necə
çırpmasından danışır. O zaman Vyetnam səfərindən qayı-
dan S.Vurğun Akademiyada prezident müavini sifətində
Əlihüseyni Əzizən qəbul etmişdir.

Əlihüseyn Dağlıdan ayrılıb Mirzə Cavada mehman
oluram. Evdə çoxlu qonaq var. Süfrəmizə zövq ilə bişiril-
miş yarpaq dolması gəlir, yanında qatığı, sirkəli, ədavalı
pomidoru. Qonağın çoxluğunu fərəhlə seyr edən Mirzə
Cavad cuşa gəlir:

Hüseyn Cavid

Yar, kuyi-təndə mehman olsa, xoşdur canimə,
Payimal olsun ol evlər kim, onun mehmanı yox.

(Ağa Məsih Şirvani)

Müşfiq barədə söhbəti davam etdiririk. "Yeni Yol"da
təbiətin şair zövqü ilə duyulmasından bəhs edən C.Xandan
cavab şeir ilə çıxış edir:

Yalan deyirsən, yalan,
Təbiəti anlayan
Deyil tək şair olan.

Müşfiqin atası Mirzə Qədir barədə söhbət bizi Şah İsmayıl
haqqında söhbətə gətirib çıxarır.

Ulu babalarından Şeyx Səfiəddin imam Hüseyin Kazımın
övladlarından. Ev sahibi nəql edir ki, Astraxanbazar
rayonunda uca zirvələrdən baxanda Ərdəbilin Ərkivan
kəndi görünür. Atası Şeyx Heydər öldürüləndə 16 yaşlı
Xətai müridlər tərəfindən ata mindirilib həmin kəndə gö-
tirilmişdir. Odlu, nizəli, qılıncı, qalxanlı müridlər Xətaini
qoruyub şahlıq məqamına çatdırmışlar. Öz əsgərlərinə 12
imam eşqinə 12 zolaqlı qırmızı mahuddan çalma qoyduran
Xətai atasının qanını almaq ərəfəsində bunları demişdir:

Hələ Şah Heydər qanı qalıbdır.
Ayaq bir-bir qoyarlar nərdivanə.
Zaman bir nəhrdir, bir az axar, durmaz.

Güzar eylər, bütün asarı insanın.
Məliklər, məmləkətlər, qövme-millətlər
Edərlər qərinə dəryayı nisyanın.

Oktyabrın 3-də dəfn edilmiş Vahidi xatırlayırıq. Sonuncu şeiri budur, öləne beş-on gün qalmış yazmışdır:

Gəlməse üstümə, yarım mən öləndən sonra,
Tutmaz aranı mezarım mən öləndən sonra.

Hansı gülçöhrəni məşhuri-cahan eyləmədim,
Qoy desin şanlı diyarım mən öləndən sonra.

Gördüyüm hər gözəli zövq ilə təsvir elədim,
Sən də xatırla, nigarım, mən öləndən sonra.

Vətənə, xəlqə çalışdım əbədi xidmət edəm,
Solmasın bağı-baharım mən öləndən sonra.

Aşıqəm sənətə, sülhə, bu şən azadəliyə,
Dillən, ey sevgili tarım, mən öləndən sonra.

Vahidəm qalxdı sözüm dəhrədə bir dürr kimi,
Deyilər xəlqə şuarım mən öləndən sonra.

Vahidin dəfni misilsiz bir cəlal ilə keçmişdir. Həmin gün mən Səlyanda olduğumçün bu cəlalı görə bilməsəm də, eşitdiyim söhbətlərdən təsəvvür edərdim. Mərhumun evindən qaldırılan tabutu xəlq məhəbbəti dalğalarında üzə-üzə Yazıçılar İttifaqında Natəvan klubuna qoyulur. Səhnədə Əbülfət Əliyev, Yaqub Məmmədov, Həbil Əliyev.

“Qismət olaydı bir görüşək Şəhriyar ilə” misrasının aid olduğu qəzəli oxuyanda, daha doğrusu kamanda oxuyanda Həbil ağlayır. M.İbrahimov, R.Rza fəxri qaravulda. Tabutun maşına qoyulmasına imkan verməyən xəlq öz sevimli sənətkarını Fəxri qəbristanlığa çiyində aparır.

4 fevral 1966

Gec yatdığım və sübhəcən həyəcan keçirdiyim, düşündüyüm üçün səhər yuxudan kal oyandım. Məni düşündürən fikirlərdən biri də bu idi ki, dünən "Qayınana" tamaşasından qayıdandan sonra Mirzə Cavadgilə baş çəkmiş və gözəl bir məclisdə süfrə üstünə gəlib çıxmışdım. Sən demə Yusifin on beş yaşı tamam olubmuş. Mən xəbərsiz, hədiyyəsiz. Ancaq on gün bundan qabaq Mirzə Cavad müəllim Rəfiqə müəllimə və əzizlərilə bərabər bizə nə qədər sevinc içində qırmızı xonça ilə gəlmişdilər! Balaca Rzanın dünyaya gəlişini təbrik etmək üçün Rəfiqə müəlliminin bişirdiyi qoğalların dadı damağımızdan hələ də getməyib.

Nə isə... Yusifi bu gün münasib bir hədiyyə ilə yad etmək fikri ilə evdən çıxdım. Şaxtadır. Narın qar yağır. Bakıda bu ilə birinci qar. Sahildə alma ağaclarının çiçək açdığı bir vaxtda yağan qar. Yenə gec deyil. Təki qar bol olsun!

Elmi-hesabat konfransında Fərhad Fərhadovun "Koroğlu"ya dair gözəl məlumatından sonra mənə söz verdilər. Müşfiqin poemaları barədə danışdım. Məruzənin bir yerində alqışlar səsləndi. Gülüş. Razılıq təbəssümləri.

Tribunadan düşəndən sonra İmran müəllimin, dekanlıqda işləyən Leyli surətli bir qızın razılıqları. Mən Mirzə Cavadın yanında tərifləndə sıxılıram. Dekanlıqda cədvəli köçürdüyümüz yerdə M.Cavad müəllim məruzədən razı qaldığını bildirir, bununla belə bəzi xəbəslərin şərfəsizliyindən danışır, mən Müşfiqin rus balalarına qayğı gös-

tərməsindən, Dilbərin bu barədə xatirələrindən danışanda adı mənə bəlli olmayan məchul xəbis yerdən söz atıb ki:

– Bu cavan oğlan Müşfiqin millətçiliyinə bəraət qazandırmaq istəyir.

Müşfiqin türk şeirindən sehlənməsini eşidəndə isə o natiqi siyasi cəhətdən etibarsız hesab etdiyini bildirib.

Mirzə Cavad həmin adam barədə nə qədər nifrətlə, hiddətlə danışır.

– Belələrini Elçin gücü ilə başa salmaq çətinidir. Yumruğun gücü gərəkdir... Atalar deyib ki, yüz dostun varsa, azdır. Bir düşmənin varsa, çoxdur.

Mən Mirzə Cavad müəllimin plaşını tuturam. Geyinir. Solmuş, köhnəlmiş plaşa fikir verməyim deyəsən onun iti gözlərindən yayınmır. Qar güclənib. Belə vaxtda plaş, qocaman alim üçün, əlbəttə, yaramaz. Mirzə Cavad müəllim keçən il aldığı paltonun aqibətindən danışır. Palto uzun olduğu üçün Rəfiqə müəllimə ətəyini qatlayır.

– Ancaq heç birimizin ağına girmir ki, palto nə günə düşəcək. Axırınıcı düymə paltonun lap ətəyində. Axı belə palto olmaz?

Mən gülürəm.

– Axırınıcı düyməni kəsib atmaq olmazdı bəyəm?

– Niyə olmazdı? Bəs düymənin yeri?

– Düymənin yerini də hörmək, bağlamaq.

M.Cavad müəllim gülür.

– Gördüm eybəcər vəziyyətə düşüb. Axır ki, paltodan əl çəkdim. Söhbət edə-edə Hüsü Hacıyev küçəsi ilə üzü bəri gəlirik. Qar, sulu qar güclənir. Mirzə Cavad addımlarını asta qoyur, çox səliqə ilə yeriir, səkilərin altında su gölmələri yaransa da, onun təzə, qara çəkmələri bulanmamışdır. Nə bu adi çəkmələr, nə solmuş plaş, nə ucuz şapqa

Mirzə Cavad Bağırov

Mirzə Cavad müəllimin mərd və alovlu qəlbini, üzündəki ləyaqət nurunu gizlədə bilmir.

– Söz vaxtına çəkər, – deyir. – Elə belə bir qarlı gündə Müşfiq gəlib bizə çıxdı. Əyni, üstü-başı qar içində. Küncdəki süpürgəni götürüb üstünü təmizlədim. Özü şotka ilə ayaqqabılarını təmizlədi, çıxartdı. Divar sobası çirtildi ilə yanır. Müşfiq odunun sobada yanmasını çox xoşlardı.

Qərək, təkidlə dedi ki, biz gerek Hüseyin Nəcədin yanına, şair Əliabbas Müznib-

gilə gedək. Mən bu səfərin məqsədini soruşanda dedi ki, Hüseyində keçmiş şairlərin şəkli olan bir albom var, çoxdan istəyirəm ki, ona tamaşa edəm. Belə sakit havada, yavaş-yavaş qar yağa-yağa qədəh vurmağın da ayrı hüsnü var. Mənimlə yoldaş olursan, ya yox?

Dedim ki, səninlə bir stəkan çay içməmiş, əncir qurusu, riçal yeməmiş, heç yana gedən deyiləm.

Razılaşdı. Dedi ki, döşək üstə oturmaq şərt ilə, sobada yanan odunlara tamaşa edə-edə çay içməyin də öz səfəsi var. İki döşəkçə gətirdim. Müşfiqin döşəyini divarın dibindən saldım, əyləşdi. Özüm də onunla üzbəüz döşəkçə üstə oturdum. Atam evdə yox idi. Anam Müşfiqi əvvəldən də tanıyırdı. (Müşfiq bizə bir neçə dəfə gəlmişdi, ağam şeir-şünas olduğundan onun üçün şeirlərini oxuyardı. Müşfiqin atası ilə də atamın vaxtilə dost olduqlarını bilirdim). Şirin

söhbət edirdik ki, anam içəri girdi. Mikayılı salamlayanda o, cəld döşəkçədən qalxdı. Yadımdadır ki, Müşfiq bir dəfə anama demişdi:

– Mən uşaqlıq ana nəvazişi görməmişəm. Səni elə öz anam bilirəm. Bu sözlərdən anamın gözləri yaşarmışdı. Bir azdan anam qabağımıza bir qələmkar süfrə saldı. Çay gətirdi. Riçal qoydu.

– Riçal nədir?

– Üzüm şirəsində bişirilmiş meyvəyə, küduyaya, bal-qabağa, tərəvəzə, badımcana riçal deyirlər. Yanılmırsansa, anamın gətirdiyi badımcan riçalı idi. Çörək də qoydu. Anam bir azdan əlində iki nimçə gəldi. Birində piskəndə, o birində şirbədüşəndə.

– Piskəndə nədir?

– Qabığı soyularaq bişirilmədən qurudulan əncir.

– Bəs şirbədüşəndə?

– O da qabığı soyulmadan bişirilmiş əncirin qurusu.

Nədənsə Mikayıl riçaldan əncil qurusuna, ələlxüsus piskəndəyə meyl etdi. Adətən qışda xarlanmış piskəndə daha yeməli olur. Çayımızı içəndən sonra ağam gəldi. Bizimlə salamlaşdı. Bir yerdə əyləşməyə izn istədi. Bizimlə həmsöhbət olmağına Müşfiq çox sevindi. Ağam Xaqaninin, Nizaminin tarixini, həyatından ayrı-ayrı epizodları maraqla danışdı. Nizaminin “Leyli və Məcnun”u ilə Füzulinin yaratdığı eyni adlı əsərin müqayisəsi mövzusunda təxminən bir saat söhbət etdi. Müşfiq söhbətin çox şirin, maraqlı olduğunu bildirəndən sonra getməyə izn istədi. Mən də qalxdım. Mən geyinə qədər Müşfiq hələ ağam ilə söhbət edirdi. Mən qonşu otaqda geyinə-geyinə onlara qulaq asırdım.

Səhv etmərsə, Müşfiq o gün bir həcv də oxudu.

müxəmməs biçimində yazılmışdı. Son bəndindən bir beyt yadımda qalıb:

Müşfiqəm, söz ox olur çilleyi-kəftarımda,
İldırım sürəti var təbi-şərərbarımda.

Ağam söz arası məsləhət gördü ki, həcvi-qəbih yazmaq insanı hörmətsiz edər, insanın əxlaqını yaxşılaşdıran, elmə, maarifə, gözəlliyə çağıran şeirlər yazmaq lazımdır. Yeri gələndə həcvi-məlih də yazmaq olar. Bir də elə yazmaq lazımdır ki, böyük-küçük yanında, arvad-uşaq içində oxumaq eyib olmasın.

Axır ki, xudahafizləşib evdən çıxdıq. Küləksiz havada quşbaşı qar lopa-lopa yağdı. Sakit Şors küçəsi ilə (onda Kamenisti adlanırdı) biz indiki Poluxin küçəsinə qədər qalxdıq. (Onda Persidski adlanırdı). Yaşıl Gümbəz məscidin tinindən sağa burulduq. Küçənin ortası ilə gedirdik. Saat təxminən 7-8 olardı. Müşfiq mənim qoluma girmişdi. Onda maşın-zad yox idi. Küçələr xəlvət idi. Təzə yağmış qarı tapdalaya tapdalaya irəliləyirdik. Söhbət edirdik. Üst-başımız da ağarmışdı. Biz qəsdən onu çırpırdıq.

– Belə havada ova gedəsən. Kürsünün dibində oturmaqdan fayda yoxdur.

Şair Əliabbas Müznibgil onda Poluxin küçəsinin axırında yaşayırdı. Hər yeri qarla örtülüb bir həyəət girdik. Küçə qapısı açıqdı. Həyətin sağ əlindəki bir mərtəbəli evin şüşəbəndindən işıq gəlirdi. Biz şüşəbəndin qapısını taqqıldadanda içəridən Hüseynin:

– Kimdir? – səsi eşidildi.

– Nə cavab verək? – deyər Müşfiq soruşdu.

– Sən şüşəni döy, – dedim. – Bu dəfə də soruşsa mən cavab verərəm.

Şüşəbəndin pərdəsi vardı. Müşfiq şüşəni bir də döydü. Hüseyn pərdənin ucunu qaldırıb yenə soruşdu:

– Kimdir?

– Mənəm, mənəm, büzbüzəkan.

Hər buynuzum qırx pilləkan.

Hüseyn işıqdan qaranlığa baxdığı üçün bizi seçmirdi. Amma biz onu aydın görürdük. Axır ki, Hüseyn qapını açıb bizi xoş qəhqəhə ilə qarşıladı. Şüşəbəndə daxil olduqda, paltolarımızı çıxartdıq, qapını çırpıdık. Şalvarımızın balaqlarını təmizlədik. Müşfiq Hüseynəndən soruşdu:

– Nə əcəb sizdə çəltik-süpürgə yoxdur. O, qarı yaxşı aparır.

– Şair evində səliqə olmaz, – deyər Hüseyn cavab verdi – Yəqin sən o süpürgəni Ağacavadgildə görmüsən. İçəri girdik. Burada Hüseynəndən başqa, gödək boylu birisi də vardı, şairlik iddiasında olan bu adam M.R. idi. Görüşdük. Öyləşdik. Hüseyn hər ikimizi kiçik masanın arxasında divanda öyləşdirdi. Bizim üçün də çay gətirdi. Nimmədə bir qoğal görünürdü. Təzədən üç qoğal da gətirdi. Biz bir qoğalı yarı bölüb Müşfiqlə yedik.

– Mənim soruqoğaldan xoşum gəlir, – deyər Müşfiq bildirdi. – Ac olsaydım lap üçünü yeyərdim. O yandan, bu yandan söhbət elədik.

Müznibin “Molla Nəsrəddin”də dərc etdirdiyi bir şeir oxundu.

Ruhanilik, din əleyhinə yazılmışdı. Sonra Hüseyn Müşfiqin xahişini yerinə yetirib məxmər cildli bir albom gətirdi, – burada keçmiş Azərbaycan şairlərinin foto-şəkilləri vardı. Seyid Əzimin, Zui, Didə, Müniri, Cənnəti, Yu-

sif və başqalarının. Qarabağ şairlərindən bir neçəsi, o cümlədən, Şişə təxəllüslü saqqallı bir şairin şəkli də vardı.

Mikayıl dedi ki, bu foto-şəkillərin altında hər şairdən seçilmiş bir beyt yazılısaydı, gözəl olardı. Şəklə baxanlar onların şairlik qüvvəsini təxmin edə bilərdilər. Hüseyin Müşfiqin bu qeydini xoşladı, dedi ki, atama deyəcəyəm: Bunu eləsin.

Həmin albomun sonra başına nə gəldiyini bilmirəm. Əzbərdən beytləşməyə başladıq. Hüseyin çox fikirləşməli olurdu, amma müvafiq beyt tapıb söyləyə bilirdi.

Təxminən saat 10 radələrində geri qayıtdıq. Küçələr lap xəlvət olmuşdu. Şors ilə Poluxin küçələrinin kəşşiyi yerdə ayrıldıq.

– Mikayıl, istəyirsən, səni ötürüm. Birdən canavarazada rast gələrsən.

– Canavar rast gəlsə, elə bir beyt oxuyaram ki, qoyub qaçar.

– Onda sən tüfəngsiz ova da gedə bilərsən. Bir beyt oxuyaran, quşlar göydən yerə düşər. Bir beyt oxuyarsan, ceyran yığılar. Bir misra döşəyərsən, qaban ölər.

Yol ayrıcında xeyli gülüzdük. Müşfiq onda Dağlı məhəlləsində yaşayırdı. Üzü Kommunist küçəsinə baxan iki-mərtəbəli bir binanın üst qatında olurdu. (1928, fevralın əvvəli).

5 fevral 1966

TƏRCÜMEYİ-ƏHVAL

ŞAİR VƏ MÜƏLLİM MİRZƏ ƏBDÜL QƏDİR (VİSAQI) İSMAYILZADƏ

Cümlə bəni – novi – bəşərin bir gündə xəlq olunub bir gündə də gələcəyi yəqin isə də, lakin hamısı bilməyir ki, nə üçün xəlq olunmuş və nə məqsəd ilə yaşayur...

Əmma millət və milliyətini qanan, hiss edən kimsənin yürekində bir amal və məqsəd arzuyu oyanar və o “amal və məqsədi” üçün də yaşayıb fikrini, arzusunu əldə etmək üçün hər şeyini fəda edər, əziz canını da belə müzayiqə etməz.

Mərhum Mirzə Əbdül Qədir dəxi qəlbində bəslədiyi muradınə yetmək üçün cürbəcür əziyyətlərə, tükənməz zəhmətlərə, təbiətin binəhayət işgəncələrinə təhəmmül etdisə də, lakin hər kəsi bir no ilə ölüm tərəfinə sövq edən qəza bu zavallını da bir xeyli zaman amansız cigər mərazinə mübtəla etdikdən sonra axırda neçə nəfərdən ibarət ailənin pərəstərsiz qalmağına səbəb olub vəqtsiz vəfat etdirdi.

Mərhum Mirzə Əbdül Qədir Qəbə dairəsində, Xızı qəryəsində 1287-də zilhəccənin 14-də doğulmuşdur.

Mərhumun atası məzkur qəryədə müdarris olduğuna bina tərbiyəsinə özü diqqət etdiyi kibi təliminə də bildiyi qədər səy etdikdən sonra ümumi ərəbiyyə dəra olan sabiq Qəbə qazisi axund Zəki cənablarına tapşırılmış və bir neçə il də tələbə olub Bakı mədrəsələrinin birində ərəbcə sərf-

nəhvi təkmil etmiş, başqa elmlərə də bir qədər bələdiyyət yetirə bilmişdir.

Mərhum öz təbiəti, zəkavət və istedadı sayəsində ümumi-fövqələdə müşküləti ilə təhsil olunan bir zamanında tələbələrin çəkdiyi zəhmətlərini nəzərə alıb özü üçün öylə bir qayda-qanun qəbul etmiş ki, yoldaşlar arasında birinci və fərasətli ədd olmağından maədə cümləsindən də qabaq mədrəsəni tamam etmişdir.

Burası da vazehdir ki, oylə nizamsız mədrəsələri ikmal edən “əməleyi-mövta” və ya “dua yazan” olmaqdan başqa nə edə biləcək. Lakin Mirzə Əbdül Qədir bunların heç birisini xoşlamayıb başqa bir maaş yolu axtarmaq fikrinə düşmüşdü. Bir neçə yerdə xüsusi xidmətlərə girmişsə də, yenə də məişəti aldığı təliminə nisbətən müvafiq və münasib ola bilmədiyindən naçar atasının yerinə keçib qaryə (kənd) müəllimi olmağa məcbur olmuşdur.

Fəqət açdığı məktəb köhnə qayda ilə olmuş isə də, amma məqsədi o vaxtın müəllimləri kibi hər ayda həqqi – zəhmətini aldıqda utanmadan:

– Mütəllimim nə olursa-olsun, istər oxuduğunu qan-sın və ya istər qanmasın, canı çıxsun, söy etsin, öyrənsin, bən dərsimi deyəcəyəm – deməmiş.

Bir kərə uşağı mütəəllimliyə qəbul etmiş, çalışmış, təliminə diqqət etmiş və hər bir şagirdinin gələcəyini nəzərə alıb ona gördüyü təcürbəsi sayəsində öz milliyyətini uşağa qandırılmış, ilaxir...

Bir qədər kənddə müəllimlik etdikdən sonra Xızıni tərk etmiş, 1902-ci ildə Bakuda “Dağlı məhəlləsi”ndə üsuli-qədim üzrə bir məktəb açmış, bir neçə il burada müəllimlik edib, “nəşri” – məarif tərəfindən açılan “Darulmüəllimi-islami”n müvəqqəti müəllimlər kursuna girmiş, bir

il orada “üsuli-cədid” ilə oxuduğu dərsləri öz xüsusi məktəbinə mütəəllimlərə tədric ilə dərs verməyə başlamışdır.

Və bu amal və məqsədi sayəsində idi ki, o vaxtlar Bakıda “üsuli-cədid” dərsi tədris olunmadığı bir zamanda mərhum Mirzə Əbdül Qədirin həman əhəmiyyətsiz baxılan məktəbində təcvid qiraəti-sərfi-türki, coğrafiya, elmi-hesab və qeyri elmlərdən beqədri imkan mütəəllimlər bəhrəmənd olurdular.

– Bən çox şad olardım ki, bənim əlimdə ibtidai təlim almış mütəəllimlərimi get-gedə tərəqqidə görəydim, onları arzu etdiyim qədər dahi, elmlı, gözəl tərbiyəli, milli hisslı olmaqları bənim ən birinci amal və məqsədimdir, – mütəəssir ahlər çəkərdi.

Mərhum buna da qane olmayırdı. Ataların da elmlı olmaqlarını arzu edirdi. Çalışırdı və çoxlu yalvarıb söyləyirdi:

– Mamühələ özünüz üçün imza etməyi (qol qoymağı) başarın.

Axırda böyüklərə məxsus bir gecə kursu açdı, təəssüf ki, yazıq bu yolda da lazımınca muradına çatmadı.

Mirzə Əbdül Qədir “Şah İsmayıl” və “Seyfəlmülk” adında iki opera yazıb təmam etmiş və “Yusif-Züleyxa” ilə “Əlixan” adlı iki opera natəmam qalmışdır.

1908-ci ildən “Səadət” məktəbində müəllimliyə təyin olunub və axır gününə qədər orada davam etmişdir.

On vaxtlarda düçar olduğu cigər naxoşluğunun şiddəti ələmindən xilas olmaq üçün məhəlli həkimlərə müraciət etdisə də, çarəpəzi olmayıb, nəhayət, 1332 sənəyi-hicridə zihətçətül həram ayının 15-də, bazar günü, axşam saat 4 radələrində, 46 yaşlarında olduğu halda, altı nəfər ailəsində bərabər əqrabaanı dağıdar edib fəcətən vəfat etmişdir.

Əliabbas Müznib

Rəhmətullah əleyh və rəhmətün vasiəh. Amin.

E (Əyn). Mütəllibzadə

“**Dirilik**”: Mərhum Mirzə Əbdül Qədir çox xoşxülq, şikəstə-nəfs və mütəvaze bir zat idi. İqdam etdiyi hər işdə fövqəladə dəqiq və dünyalarca məşəqqətlərə mütəhəmmil olub başladığı işi tamam edə biləcək bir qüvvəyə malik idi. Hər kəs müsahibəsindən məmnun qalardı. Ziya mərhum nəhayət dərəcədə mülayim, gözəl əxlaq, və şairanə bir ətvar sahibi idi. Lakin bunların müqabilində bir qədər əsəbiyyəti dəxi var idi. Bəzən dünyalarca əziyyətdə davam edərdi.

Bəzən də heç bir şey üçün məzəcində təbyir əmələ gələrdi. Demək olar ki, fəcətən vəfat etməyinə də həmin mərezi bir qədər səbəbiyyət vermişdir. Çünki mərhumun tərcümeyi-halında zikr olunan iki operanın birisini bir başqası zoran təşahüb etdikdən tükənməz bir xəyala qərq ol-

muşdu. Həqiqətən o xəyal onu o aləmdən çıxarıb başqa bir aləmə sövq etmişdi. (Allah zalıma insaf versin).

Mərhum məhəlli mətbuatda həmişə əşar yazardı və şagirdləri üçün milli nəğmələr inşad edərdi. Məəl təəssüf tərcümeyi-halını lazımcına ələ gətirmək mümkün olmadı.

*Redaktor və naşir Əbülfəz Mütəllib oğlu. Bakı.
Orucovlar mətbəəsi, 1915.
Mühərriri Əliabbas Müznib.*

5 fevral 1966

“Azərbaycan xalq dastanları” mövzusunda dissertasiyasını oxuyub qurtarandan sonra sevimli müəllimimiz H. Təhmasibə bəslədiyim məhəbbət birə on qat artdı. Müşfiq barədə söhbətlərini dinləmək üçün bu gün instituta gədirəm. Yolda onun aspirantı Əli Saləddinə rast oluram. Əlinin söhbətinin canı budur ki, Təhmasib kimi insanlar nəinki bizim institutda, ümumiyyətlə Bakıda, Azərbaycanda, bəlkə də dünyada tək-təkdir. Təhmasib qədər canıyana, sadə, dərin, həssas alimlərin sayı azdır. Yoxsul aspirantının ev kirayəsini öz cibindən ödəyəcək qədər həssas olan bu adam bəzən aspirantın işini sahmana salmaq üçün ona qoşulub, tutaq ki, əlavə rəy üçün, başqa instituta getməyə belə ərinmir. Vaxtını qızırqanan R. Təhmasibin başqa bir tələbəsi Sabir isə deyir ki, Təhmasib ilə beş-on kəlmə söhbət etmək özü də səadətdir. Bu söhbətlər insanı ənginləşdirir.

Mən özüm isə Təhmasib müəllimin Universitetdə dinlədiyim mühazirələrini ən gözəl, unudulmaz musiqi kimi xatırlayıram.

– Əgər səhv etmirəmsə, 1924, 1925, 1926-cı illərdə Darülmüəllimində Müşfiq ilə üç il birlikdə oxumuşuq. Çox laübalı idi. Ədəbiyyatdan başqa, heç nə ilə maraqlanmazdı. I sinifdə ədəbiyyat müəllimimiz Zəkəriyyə idi, II sinifdə Məmməd Zəki, III sinifdə Cabbar Əfəndizadə idi. Cabbar Əfəndizadə birinci sinifdə bizə fizikadan dərs deyirdi. Biz onda, xüsusilə riyaziyyatı sevirdik. Riyaziyyat müəllimimiz Abdulla Tahir bizdə bu elmə böyük təəşşüq yarat-

mışdı. Az qala hamımız riyaziyyatçı idik. Ancaq III sinifdə Cabbar Əfəndizadə bizdə ədəbiyyata elə bir məhəbbət oyatdı ki, hamımız dönüb ədəbiyyatçı olduq. Dərsi İsmayıl Hikmətin kitabına əsasən keçirdik. Xalid Ziya, Tofiq Fikrət, Orxan Seyfi, Xalidə Ədib, Əbdülhəq Həmid ən çox tanıdığımız sənətkarlar idi. Mikayıl Müşfiq bunların içində ən çox Tofiq Fikrəti sevərdi. Mikayıl Müşfiq Əbdülhəq Həmidə mütəfəkkir sənətkar, Rza Tofiqi ən çox xalq üslubunda yazan şair hesab edir, Fikrəti isə xüsusi bir məhəbbətlə sevirdi.

Rza Tofiqin bu misraları o zaman dilimizin əzbəri idi:

Yürü, ey sevdalı, hərçayı gözəl,
Könlüm o sevdadan vaz gəldi, keçdi.
Soldu açılmadan qönçeyi əməl,
Son bahara erdik, yaz gəldi keçdi.

Şeirin üçüncü bəndi:

Hüsnünlə bu qədər nədən öyündün?
Bir yanar atəşdin, sinəmdə söndün.
Əhdi-peyman etdin, sözümdən döndün,
Bu da bir həvəsdə, tez gəldi keçdi.

Türkiyədə Azərbaycan konsulluğunda işləyən qardaşım Rza Təhmasib oradan çoxlu kitab gətirmişdi. Şəmsəddin Saminin lüğəti və qeyri kitablar. Bunların içində Tofiq Fikrəti “Rübabi-şikəstə” kitabı lap üzülüb əldən düşmüş. Yarpaq-yarpaq olmuşdu. Müşfiq bu kitabı məndən aldı, özü çox yoxsul yaşamasına baxmayaraq, cildə tutdurub gətirdi. Üstünə yadigar söz yazdırıb məndən aldı. İşi-peşəsi onu

oxumaqdı. Hətta digər dərslərdə belə Tofiq Fikrəti oxuyardı. O zaman tədris hissə müdiri olan Camonun dərslərində bu kitabı oxuduğu üçün məzəmmət olunmuşdu.

Darülmüəllimində oxuyanları iki yerə bölmək olardı: xeyli və nəhəri. Mən nahari idim, yəni məktəbdə yalnız oxuyur, evdə yatır, evdərdim. Darülmüəllimin indiki Ali Sovetin binasında yerləşirdi. I-ci mərtəbə siniflər, ikində yataqxana və yeməxana, üçüncü qatda müəllimlərin mənzilləri yerləşirdi. Hüseyn Cavid, Camo Cəbrayılbəyli, Pənah Qasımov orada yaşayırdılar. Direktorumuz Pənah müəllimin evdən çıxdığını biləndə dəhlizin bu başından o başına ildırım kimi bir səs yayılırdı. Elə sakitlik olardı ki, kəpənək qanadının tərpənməsini belə eşidərdin. Güclü intizam, səliqə, mehribanlıq, düzlük, təlim-tərbiyə vardı. Gərək ki, Əli Mürsəl adında bir gənc, qıza vurulduğu üçün kimya laboratoriyasında zəhər içmək fikrinə düşmüşdü. Camo bundan xəbər tutur, stəkanı əlindən alır. Əhvalatın üstünə Pənah gəlib çıxanda, Camo məsələni ona pıçılda-yır. Son dərəcə sakit bir adam olan Pənah zəhər tökülmüş stəkanı Camonun əlindən alıb Əli Mürsələ uzadır:

– Al, iç.

Əli Mürsəl ayaq üstə quruyur, əlləri əsə-əsə stəkanı yerə qoyur.

– İndi ki, bu adam bir qız üstə özünü öldürmək fikrinə düşür, nə bayaq, nə indi zəhəri içə bilir, iradəsizdir. Belə adam Darülmüəllimində qala bilməz, qovun getsin.

Həmin tələbəni doğrudan da, Darülmüəllimindən xaric edirlər. Müşfiq belə bir mühitdə təlim-tərbiyə alırdı.

“Şah İsmayıl” operasının tamaşaya hazırlandığı günlərdə Müşfiq bərk həyəcan keçirirdi. Müslüm bəy mətnin müəllifi Mirzə Qədirin nə adını çəkir, nə də afişaya

düşməyə qoyurdu. İlk tamaşa günü bilet tapılmadığından sən demə Müşfiq Müslimbəyin yanına gedir və soyuq qarşılanır. Müşfiq xəstələnib Darülmüəllimin nəzdindəki şəfəxanada yatır. 1937-ci ildə bada getmiş həkim Orxanbəyli olduqca şən bir adam idi. Geyinməyi çox sevən bu adamın həftələrinin sayı qədər kostyumu vardı. Ucadan gülərdi. Sovetski küçəsində gülərkən onun səsinə bulvar da eşidib tanıyanlar olardı. Hətta bu səsin məhz Orxanbəyliyə aid olması barədə mərc gələnlər də az olmazdı. Müşfiq onu baxdığı şəfəxanada yatırdı. Böyük tənəffüsdə şəfəxanada M.Müşfiqə baş çəkməyə gəldim.

Müşfiq Müslim bəy tərəfindən soyuq qarşılandığını mənə xəbər verdi. Həmin gün mən özüm də evə fikirli qayıtdım. Onda bizim evdə ciddi qayda-qanun vardı. Ürəyimizdə – hər şeyi açıb deməzdik. Ancaq fikirli olmağım görüşümüz zamanı qardaşımın gözündən yayınmadı.

– Fikirlisən?

Səbəbin dedim: – Mikayıl bilet tapa bilməyib.

O zaman opera və dram ayrı deyildi, biriydi. İndiki musiqili komediya teatrının binasında yerləşirdi, direktoru da qardaşım Rza Təhməsin idi. Bir kağız yazıb mənə verdi:

– Opustit dva litsa. Müşfiq bu kağızı oxuyanda o qədər sevindi. Qapıçıya verib içəri keçdik. Direktor lojasında stul qoydular, oturduq. O biri lojalarda Musa Quliyev, böyük adamlar... Burada da biz. Müşfiq orada da fürsət tapıb yenə Müslüm ilə görüşdü.

Müslüm yenə onu soyuq qarşıladı. Tamaşadan belə bir epizodu xatırlayıram ki, Aslan şahın sarayının qabağında çarhovuz vardı. Çarhovuzun yanına bir cüt tovuz buraxılmışdı. Tovuzları qocaman artist Məmməd həsən Atamanlıbəyov gətirmişdir.

Açmadılar. Açmadılar. – deyə əsəbi Rzanın səsini eşitdik. Sən demə Rza Təhmasibi əsəbiləşdirən bu imiş ki, nə üçün tovuzlar quyruqlarını çətirleyib açmırlar.

III sinifdə bilmirəm nə üçünsə Müşfiqi Darülmüəllimindən çıxartdılar. Məndə bloknot şəklində bir şeir dəftəri qalmışdı. Bilmirəm o bloknot Mirzə Fətəlidə yaşadığımız zaman itdi, ya Rza apardı. Darülmüəllimini bitirəndən sonra rayonda işləməyə getdim, 2 ildən sonra qayıdıb APİ-yə gəldim. Bu baxım Müşfiq artıq tanınmış idi. Darülmüəllimində ayrılacaq da bir-birimizi unuda bilməzdik. Məsələn, II sinifdə bizə hesabdan dərs deyən Qafur Əfəndi deyə – çağırırdığımız Qantemiri böyük məhəbbətlə yad edərdik.

Rayonda işləyib qayıdandan sonra APİ-yə daxil oldum. İnstitutu bitirəndən sonra ədəbiyyat və din institutunda laborant işləməyə başladım. Onda institut Persidski küçəsində, indiki prokurorluq idarəsinin yanında yerləşirdi. İnstitut direktoru Zifeldin, əməkdaşlardan Bəkir Çobanzadənin, Hənəfi Zeynallının, Xalid Səidin hər kəlməsini ağgözlüklə dinlərdim. Belə günlərdən birində Müşfiq yanıma gəlmişdi. Söhbət əsasında dedi ki, Rustavelinin poemasının tərcüməsi mənə həvalə etmək istəyirlər. Ah çəkdi. Əhməd Cavaddan sonra belə işə girişməyə əlim gəlməz.

Söhbət əsnasında Müşfiq əlifsiz ədiblərdən danışdı. Dübarə yenə “Pələng dərisi geymiş pəhlivan”ın üstünə qayıtdı:

– Bir əsərin ki, hər sətiri elə ola – iki əlini açıb, qanad qanada tutdu – başını buladı. – Görürsən, bu kilsənin başını.

Mən baxdım. Qızılı kilsənin nəhəng xaçı par-par parıldayırdı.

– Xaçın altındakı Ayı görürsən?

Xaçın altına nədənsə aypara həkk olunmuşdu.

– Bax bunun uğrunda vuruşmaq lazımdır. Xaçı sındırmağı ki, aypara şölə salsın. İndi tərcümə vaxtı deyil.

Təhmasib müəllim qırıq-qırıq danışır.

Müşfiqlə nərd oynayanda Cavid deyirdi:

– Bu da şairlik deyil ki, sənin əlindən gəlsin, mənim əlimdən gəlməsin. Hünərin varsa, ud məni.

Darülmüəllimində forma geyərdik. Qara batinka. Qara şalvar. Sonacan düyməli kitel. Boyunun ardınca tökülən saç saxlamaq dəb idi. Səid Rüstəmovun, Sabit Rəhmanın saçları uzanmışdı. Müşfiqsə yoxsul yaşayırdı. Corabsız batinka geydiyini xatırlayıram. Darülmüəllimində ədəbi müzakirənin ən yaxşı növlərindən biri məhkəmə, hakim, prokuror, vəkil, müttəhhim və müqəssirlər, yəni əsərin ayrı-ayrı surətlərinin funksiyasını yerinə yetirənlər toplaşardılar. Müqəssirlər öz xarakterlərinə uyğun hərəkətlərin səbəblərini söylər, özlərini müdafiə edərlər. Bəziləri bəraət qazanar, bəziləri “güllələnməyə” məhkum edilərdi. “Şeyda” əsərini mühakimə zamanı Roza surətini ifa edən, “qoruyan” bir qızı bərk sıxışdırırlar. Sən Əşrəfi sevirsən.

Həmin qız tənəffüs vaxtı Cavid Əfəndiyə yanaşdı, sıxıla-sıxıla dedi:

– Cavid əfəndi, məndən soruşurlar ki, eşq nədir, yenə cavab verə bilməyəcəyəm. Bəlkə siz deyəsiniz.

Əli çalıklı Cavid əfəndi güldü:

– Qızım, eşq siz qadınlara xas olmayan ülvə bir xüsiyyətdir.

Cabbar Əfəndizadəyə qədər ədəbiyyatı bizə İsmayıl Hikmət, Cavid, Şaiq keçərdi. Günlərin birində tənəffüs vaxtı Cavid əfəndi məni çağırırdı. Qəzetə bükdüyünü aparıb

Rzaya verməyimi xahiş etdi. Bu, "Peyğəmbər" əsərinin ilk nəşri idi.

Darülmüəllimində ən həyəcanlı gün Darəlimatın bize qoşulması ilə başladı.

– Biz qızlar ilə necə oturacağıq?

Müşfiq bu zaman artıq məktəbdən xaric edilmişdi. Ağ kəlağayı, ağ fartuklu, qızlara qabaq skamyalarda yer verdik, özümüz arada oturduq. Darülmüəllimatın direktoru Mədinə xanım Qiyasbəyli Müsavat vaxtı belində mauzerlə gəzən, atıb-vuran, nərd oynayan, evində talibələrinə çay-çörək verən, az qala qapıdan içəri girə bilməyən əndamlı bir xanım idi. NKVD-dən paraxoda aparılarda bir Mədinə, bir də Cavid başqalarından fərqli olaraq maşın da aparılmışdılar. Qızlar oğlanlara qarışandan sonra xuliqanların basqını gücləndi. Bir dəfə gözəl bir qız Kommunist küçəsində ona sataşmaq istəyən xuliqana karlı bir sille çəkdi, xuliqan ayağa qalxmaq istəyəndə balaca "damski" tapançasını... Biz dördüncü sinfi bitirəndə Cabbar Əfəndizadə 105 nəfəri öz evinə qonaq çağırırmışdı.

6 fevral 1966

Ə.Cəfər müəllimin hüzurundayam.

Birtda qumlara dəfn etdiyim o qönçə femin
Bitib dodaqları, meydana çıxdı dəndanı.

(Hamid, "Ölü")

Pullunun gündə başın kəs, yenə hər gündə bitər,
Pulsuzun ömrü-həyatı ana bətnində bitər.

(R.Zəbi)

Şair ürəkli mühəndis qardaşımız Mahmudxan Qasım-xanlı gəlib çıxır. Darülmüəllimində Müşfiqdən bir sinif aşağıda oxumuşdur.

Ey bulanıq Kür, dərə, səhra, çəmən,
Bu görünən sənmişən, ah, ey Vətən.
Könlüm açıldı, yenə gördüm səni,
Ey ulu əcdadımızın mədfəni.
Hicrinə bir qaç sənə etdim davam,
Könlüm önündə dolanırdın müdam.
Matəminə, yasinə dözməm də mən,
Ah, Vətənim, söylə şu hüznün nədən?

(Əlibəy Hüseynzadə)

Bəhcət Çağlar: Mən səni heyvana oxşatmam, bu, heyvanı təhqir etmək olar. Mən səni yoldaş Nazim Hikmətov adlandırırım.

Bir bəyaz lərzə, bir dumanlıq uçuş,
Eşini qayıb eyləyən bir quş
Kibi qar keçən əyyami növbəhari anar,
Ey qürubun sürudi şeydası,
Ey kəbutərlərin nəşidələri.
O bəhar şu işdə fərdası,
Qaplamış bir dərin sükutə yeri
Qarlar
Ki, səmadan düşər, düşər, ağlar.
Uçdunuz, uçdunuz, siz ey quşlar.
Şimdi boş qaldı sərtəsər yuvalar.
Yuvalarda yetimi bisəru pa
Son qalan mayi tükləri qovalar
Qarlar
Ki, səmadan düşər, düşər, ağlar.

Qarlar bütün əlhani məzamiri sükutun,
Qarlar bütün əzhari riyazi məlakutun.

Çox sevər fəslə bəhari gənclər,
Çünki onlar da bahara bənzər

(Hamid "Səfilə".

Benim bu gün sanırım gördüyüm fənaliqdir,
Demem ki, böyle fənaliq xudaye layiqdir.

Xəlil, benim azizim, sen bilemezsən. Ben seni ne qadardar sevirim. Sen bizim ən böyük dost, ən böyük insansın. Öpürəm seni, Cabiri, Rufeti və Eli Kerimi. Saq ol, Xəlil.
(ləhn-oxumaq) (məzamir-musiqi)

(Cənab Şəhabəddin-"Əlhani şita")
Qışın nəğmələri

"Qoxusuz lələdir mənasız şeir,
Qanadsız bir quşdur xüyasız şeir,
Gözəlsiz, çalğısız məclisə bənzər,
Məzmunuz, ahəngsiz, ədasız şeir"...

Mən şeir yazmazdım sevgiyə dair,
Neyləyim, ürəyim dinc oturmayır.
Bu misralardakı səmimiliyi duymamaqmi olar?

Ey dost, gəl bağırmıq əsib yar mənim,
Gör dəli könlümdə nələr var mənim.

Nazim Hikmətin "əli öpüləsi şair" adlandırdığı Əbdülhaq Hamiddən danışırıq. Atatürkün dəvətini qəbul etmədiyi halda Nazim Hikmət Ə.Hamidin dəvətini qəbul etmiş, görüşünə getmiş, zər-zibalı böyük salonda böyük şairi gözəl arvadı Lüsyenin və başqalarının hüsurunda olmuşdur. N.Hikmət öz ustadının heç bir şeirini əzbər deyər bilmədiyini halda, Hamid onun şeirlərindən parçalar söyləmişdir.

N.Hikmət, Əmin Abid, Musaxanlı, Əhməd Cavad, Cabbar Əfəndizadə, Çəmənəzəminli, "Faiz" təxəllüsü ilə şeirlər yazan Qafur əfəndi (Qantəmir), "slav hərfi türk dilinə yararmı?" söyləyən türk yazarı Üstüngəl haqqında zəngin xatirələrə malik olan Ə.Cəfərin sinəsində nələr yadır.

Zahid, məni aldatma cəhənnəmdə od olmaz,
Onlar ki, yanırırlar, odu burdan aparırlar.

Yaxud:

Saçımın ağılığına gülmə, sən ey tazə cavan,
Elə qardır ki, bütün dağlara bu yağmalıdır.

– demiş Saib Təbrizinin seçmə beytlərini tərcümə etmiş Əbülfəz Hüseynini xatırlayıq.

– Xəlil, mənim bu mühəndis qardaşım Mahmudxanın ağarmış saçlarına diqqətlə bax. Şair gözəl deyib ki, şərəflidir el yolun da qara saçın ağarmağı. Atası Ağa Rza xan nur heykəli olan bir kişi idi. Baskal kəndində mənə atalıq etmişdir. İki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Kamal Qasımov axırda Odessada tələf oldu. İçək Mahmudxanın sağlığına.

İçirik. Sağlığına piyalə qaldırdığımız adam Ağamalı oğlunun sədrliyi ilə Müəllimlər evində yeni əlifba ətrafında gedən müzakirələrdən danışır. Həmişə atalar sözləri və məsəllər ilə danışmağı sevən Soltan Məcid Qənizadə yeni hürufatın nöqşanlarını göstərməzdən qabaq belə bir misal çəkir.

Bir erməni bir müsəlmanı təşviq etmək istəyir ki, sən də erməni ol, öz dinindən əl çək. Orucdan, namazdan, xümsdən, zəkatdan canın qurtarsın. Müsəlman boyun qoyur, ancaq izahat istəyir ki, erməniliyin müsəlmanlıqdan üstünlüyü nədir? Erməni cavab verir ki:

1. İsa Məhəmməddən üstündür.

Müsəlman deyir:

– Çox yaxşı.

2. “İncil” “Quran”dan üstündür.

Müsəlman deyir:

– Çox yaxşı.

Əkrəm Cəfər

3. “Məməxosu” halvadan üstündür.

Müsəlman onda gülür və cavab verir ki, yox, aşna, bu çağacan dediklərinə bir təhər dözdürdüm. Amma onu deyə bilməyəcəyəm.

İndi o müsəlmanın sözü olmasın – deyə S.M.Qənizadə izah edir – burada iddia edirlər ki, guya soldan sağa yazmaq yeni əlifbanın üstün cəhətidir. Bax, bircə bunu deyə bilməyəcəyəm. Fikir verin, adam da adama sillə çəkəndə sağdan sola vurur, belə sillənin dadı

damaqdan getmir.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin atasını yandıran torpaqşünas Ağamalı oğlunu yad edirik. “Əlində buzdən əsa”, – deyə qışı tərənnüm edən Orxan Seyfini xatırlayıq.

Bu gün 80 yaşındayım,

Uçurumun başındayım.

Yoldaşlardan geri qaldım,

Hala binək daşındayım.

– deyəndən bir il sonra vəfat etmiş qocaman bir türk şairi söhbətimizin mövzusu olur. 1913-cü ildə Türkiyəyə, Fikrətin aşıyanına gedib “Ey səng” şeirini daşdan köçürən, tərcümə edib öz divanına daxil etmiş Arif Qəzvinidən, Fikrət-

şünas olduğu halda bu şeirin türkcəsindən xəbərdar olmayan Kənan Akyüzdən danışdıqca Ə.Cəfərin üzü-gözü alışıb yanır. Axundovun yubileyində Ə.Cəfəri qucaqlayan K.Akyüzü “şeiri buldum” deyə öz alim dostunu sevindirmişdir. K.Akyüzün “Türk şeiri antalcısı” kitabı stolun üstündədir. Ə.Cəfər söhbəti Darülmüəllimin üstünə gətirəndə sevinirəm. Söhbətdən məlum olur ki, Pənah Qasımovdan qabaq burada direktor olan Müzəffər bəy Müzəffərnamə Nərimanovu Darülmüəllimə qonaq çağırmış və onun şərəfinə yazdığı şeiri oxumuş, dərc etdirmişdir. Əkrəm Cəfər müəllim bildirir ki, mən onda on beş yaşlı uşaq idim. Nərimanova ideal kimi baxdığımız üçün onun hər bir hərəkətini izlərdik. Hətta mən bir dəfə fikir vermişdim ki, Nəriman qaşığı əlində necə tutur və kasanın, boşqabın dibində qalan xörək suyunu içmək üçün boşqabı özünə tərəf əyir, əks tərəfə əyir.

– Meymunluğa bax ha! – deyə Ə.Cəfər gülür, qəşş edir, qabağındakı boşqabı Nəriman kimi əyib qaşığıla xörək suyunu içir.

Bu əhvalat 1920-ci ilə aiddir.

– Onda bu yerlər biyabaniydi, – deyə Mühəndis qar-daşımız Məmmədخان xatırlayır. – Başında qara papaq, əynində qara palto Nərimanın bu yerləri gəzdirdiyə yadıma gəlir. Hava soyuqdu.

– Axı mən acından ölüərəm, – deyən bir nəfər Nərimana əl açdı.

– Ərizə yaz, gəl yanıma, – deyə Nəriman onu yola saldı. – Kömək edərik.

1921-ci il aprelin 28-də “Yaşasın qırmızı müəllimlər” deyə keçidi qəbul edən Əliheydər Qarayevi Ə.Cəfər fərəhlə xatırlayır.

Hüseyin Cavid

– Kasaya günəbaxan yağını töküüb çox böyük ləzzətlə içərdik, – deyə Ə.Cəfər o günlərdə hamının korluq çəkdiyini bildirir. – Bədənimiz o qədər üzülmüşdü ki, günəbaxan yağını məmnuniyyətlə qəbul edirdik.

Ə.Cəfər o günləri o qədər aydın xatırlayır ki, hətta çarpayısının nömrəsini də unutmamışdır. 64 nömrəli çarpayıda yatan oğlan dörd dostu olduğunu bildirir:

– 1. Hüseyin Qafar sağdır, Akademiyada işləyir. 2. Şıxəli. 3. Məhəmmədəli. 4. Akif. Bu adam Müşfiqin bacısı olan Balacaxanımın ilk əri olmuş, sonralar bir yəhudi qızına uymuşdur.

– Ay sağ olmuş, adam da heç Müşfiqin bacısını boşar?!

Onda Darülmüəllimində belə bir qayda vardı ki, dostların payını da almaq olardı. Elə vaxt olurdu ki, 16 adam 76 adamın payını alırdı. Mən dörd dostumun günəbaxan yağı payını almışdım.

Mənim Müşfiqlə ciddi maraqlandığımı bilən Ə.Cəfər bildirir ki, “Dirilik” jurnalı komplektinin 206-cı səhifəsində Mirzə Qədir Vüsaqinin şəkli və haqqında yazı verilmişdir. Fondada jurnallar şöbəsi müdiri Əzizağadan almaq olar.

Müşfiqin çox prinsipial olduğunu və Pənah Qasımov ilə yola getmədiyini bildiren Mahmudخان bildirir ki, 1937-ci ilin yayında mən Moskvadan yenicə gəlmişdim. Saleh, Əkrəm, İbrahim Cəfər və bir də Müşfiq gecəni Mərdəkanda, bağda keçirdik. Səhər dağılışdıq.

– Az.FANın nəzdində tətəbbö cəmiyyəti vardı. Yaxşı kitabxanası olduğu üçün tez-tez gedərdik. Bir dəfə burada Cavidin başına yığılmışdıq.

– Mirzə, yenə iclasda Sizə döşənilər ha!

– Heç görmüsən ki, barsız ağaca selbə atalar?! Meyvə gətirən ağac həmişə çırpılar.

Cavid və Müşfiq barədə söhbət gedəndə dözə bilməyən Ə.Cəfər ağlayır. Gözləri qan çanağına dönmüşdür. “Mən elə bilirdim ki, Xaqanidən tez öləcəyəm və Xaqani mənim məzarım üstündə dayanıb vayımı deyəcəkdir. Driğa, mən şodəm Əknun” deyən Nizamini yad edən ustadımız ah çəkir, bu sözləri Müşfiqlə özünə aid edir.

– Milli məsələdə güzəştə getmək, lap azacıq güzəştə yol vermək öz ardınca başqa güzəştlər gətirir. Familimizin sonundakı “ov” şəkilçisi sonra ardınca nə qədər güzəştlər gətirdi.

“Sox hindlinin qarnına xəncəri diri-diri” söyləmiş, “Bakı, Leninqrad, Mahacqala, Atlar qaçırdı getdikcə dala” yazmış M.Rəfili ilə Müşfiqin heç düz gəlmədiyini xatırlayırdıq.

6 fevral 1966

Bu gün gözəl qar yağıb. İlk qar. Bakı qarın və günəşin qardaşlığından yaranmış ağappaq şəfəqlərə qərç olub göz qamaşdırır. Təbrizin əlindən tutub Müşfiq barədə məlumat toplamağa, müalicə komissiyasının şəfəxanasında yatan Əlihüseyn Dağlı ilə görüşə gedirəm. Bildirir ki:

– Mirzə Qədir vəfat etdikdən sonra əmisioğlu Əlihəsən Müşfiqi Bakıdan Xızıya aparmışdır. Müşfiq 1917-ci ilədək Xızıda qalmış, əlifba öyrənmiş, Əlihəsənin arvadı Müşki xanımın əlində-ovcunda böyümüşdür. Müşfiqin üç dayısı onun təlim-tərbiyəsində ciddi rol oynamışdır.

1 – Böyük dayısı Cavad, xüsusilə onun arvadı Güllü Müşfiqə böyük qayğı göstərmişdir.

2 – Ortancıl dayısı Rzaqulu, Almaniyada mühəndislik öyrənib gəlmiş bu gözəl ziyalı 1937-ci ildə bada gedincəyə qədər Müşfiqə havadar olmuşdur.

3 – Kiçik dayısı Ağamehdi Həsənov (mənim bacım oğlu) sağdır. Özünü Müşfiqin ən yaxın adamı və varisi hesab edən bu adamın evini Buynaiski küçəsindəki böyük pillələrdən qalxmaq ilə tapmaq olar. Sağ tərəfdəki dalanda birinci ev onundur.

Mənə bu məlumatı verən Əlihüseyn xəstədir, ona görə qırıq-qırıq danışır. Xörəyə duzu özü atan, kababı özü bişirən, yorğan-döşəyini özü səliqəyə salan, “Saritorpaq şikəstəsi” üstündə oxumağı xoşlayan Müşfiqin haqqındakı hər sözü acgözlüklə qarşı yadda saxlamağa çalışıram. Anasının adı Züleyxadır. Züleyxanın anası Qızqayıt Müşfiqin nənəsidir. “Şəngülüm, şüngülüm, məngülüm” nağılımı

Müşfiqin uşaq qulağına birinci olaraq söyləyən həmin bu Qızqayıt nənə olmuşdur.

Əlihüseynin arvadı Tərə xanım da vaxtilə evlərinə gələndə Müşfiqin xidmətində dayanmış istiqanlı bir qadındır. Söhbət əsnasında bunu da öyrənirəm ki, "Qaya" poemasını bulvar ədəbiyyatı adlandıran S.Rüstəmə Müşfiq bir sillə çəkmişdir.

E.A.Paxomov – Xızı abidələri "Məşədi İbrahim oğ- lu" adlı usta tərəfindən 1888-89-cu ildə tikilən məscid Xızıda durur. Memarı çoxdan ölüb, deyilənə görə buralı deyilmiş. Başqa bir məscidin ustası iki nəfərdir. Manaf Quşçu və Quşçu. Adları eyni daşın üstünə həkk olunmuşdur. Bu məscidi söküb daşından məktəb tikintisində istifadə etmişlər.

Gerban kəndindəki məscidi Əli-Əkbər 1903-1904-cü ildə tikmişdir.

Gerban çayı

Tuqa çay

Ata çay baharda daşır.

Xələnc kəndinin abı-havası gözəldir. Torpağın çök- məsi nəticəsində Fındığan kəndi dağılmışdır. Qazıntı za- manı tapılan gil boru, qab-qacaq, şüşə, kərpic burada orta əsr mədəniyyətinin güclü olduğunu sübut edir. XIII əsrdə tikilmiş qala tam salamat qalmamışdır. Meşələrin qırılma- sı ilə bağlı olaraq torpaq çılpaqlanmış, əhali köçüb başqa yerlərə getmişdir.

Müşfiq belə bir torpaqda doğulmuş, nəşvü-nüma tap- mışdır.

Göygöl kimi saf, gözəl...

Ey cocuq könlü qədər şən Göygöl,
Köksü almaz kimi rövşən Göygöl,
Ətəyindən əyilib öpdüm mən,
Kim qaçar sevgilisin öpməkdən?

Göygöldə istirahət zamanı yenidən tanış olduğumuz tibb elmləri doktoru Zəhra Salayeva adlı görkəmli alimin dilindən Mikayıl Müşfiqin bu məşhur misralarını eşidə- kən marağımızı gizlətmədən:

– Görünür, siz Müşfiqi çox istəyirsiniz?

– İstəyirəm demək azdır. Mikayıl Müşfiq mənim mü- əllimim olmuşdur. Ən sevimli müəllimim! Mənim bir al- bomum var, qismət olsa Bakıya qayıdanda sizə göstə- rərəm. Orda Mikayıl Müşfiqin öz dəsti-xətti ilə yazdığı bir şeirini oxuyarsınız.

Zəhra xanım sonra şeiri əzbər deməyə başladı. Bura- da öz şagirdlərini elmin zirvələrində görmək istəyən bir müəllimin coşub-daşan arzularından bəhs olunurdu. Şeir Müşfiqə məxsus səmimiyyətlə, dilin şirinliyindən doğan musiqi ilə dolu idi.

– Mikayıl Müşfiq bu şeiri 1934-cü il mart ayının 11- də yazmışdır. – deyərək Zəhra xanım sözə başladı. – O zaman mən Bakının Oktyabr rayonundakı on səkkiz nömrəli məktəbdə oxuyurdum. Həmin məktəbə mən, 1930-cu ildə daxil olmuşdum. Yaxşı oxuduğum üçün bir ildə üç sinif keçmişdim. Müşfiq bu şeiri yazanda mən artıq beşinci si-

¹ Məqalə Q. Beqdeli ilə birlikdə yazılmışdır. Müəllif qeydi. Red - Ə. Ə.

nifdə oxuyan on bir yaşlı qız idim. Saçları bantlı, balaca bir qız... Xətrini əziz tutduğum müəllimlərdən öz dəsti-xətti ilə yazılmış xatirə almağı xoşlardım. Mənim xüsusi bir qayğı ilə düzəltdiyim albomunda ictimaiyyət müəllimimiz İsmayıl Aslanlının yazdığı sözlər, rəsm müəllimimiz Həsən Rasimin çəkdiyi şəkil eyni ilə durur. Müşfiq həmin albomu gözdən keçirəndən sonra mənə dedi: “Sən get sinif jurnalını gətir, sən gələncən mən sənin albomuna bir şeir yazaram”.

Doğrusu, sevimli müəlliminin bu sözlərinə inanmaqda tərəddüd edirdim. Mənə elə gəlirdi ki, Mikayıl Müşfiq albomu ən azı bir həftə özündə saxlayacaq. Ancaq jurnalı müəllimlər otağından götürənəcn şeir hazırlı olmuşdu...

Həmişə Göygölə baxanda Müşfiq yadıma düşür. O da Göygöl qədər safdı, təmizdi... Müşfiq dərs deyəndə zəng səsini eşitməzdik. Şeiri o qədər məlahətə oxuyardı ki, qulaq asmaqdan yorulmazdıq... Dərs zamanı tələbələrə şeir oxumaq qaydalarını öyrədəndə bəzən gəlib yanımızda oturdardı. Müşfiq bizim çoxumuza “qızım”, “oğlum” deyə müraciət edərdi. Əslində bu ifadə onun yaşına o qədər də uyğun deyildi. Ancaq sadə, təvazökar Müşfiqin dilinə bu sözlər çox yaraşırı. Ədəbiyyatdan imtahan verdiyimiz gün indiki kimi gözümlün qabağındadır. Komissiya imtahan götürürdü. APİ-dən də bir neçə nümayəndə gəlmişdi. Gözəl xətti olan Xanımnişə adlı bir qız “5” aldı. Bundan sonra mənim növbəm idi. Çoxlu şeir əzbərləmişdim. Ürəyim çırpınırdı. Ancaq Mikayıl Müşfiq məni bilet çəkməyə qoymadı. “Qızım, sənə beş zayıd (5+) verirəm, – dedi. – Kim şübhə edirsə, qoy sənə sual versin”. O gün xanımnişənin halı bir azca pozulan kimi oldu.

Zəhra xanım bir qədər susdu, sonra yenə davam etdi:

– 1935-ci il, ya da 36-cı il idi. Müşfiqin balaca bir kitabçası çıxmışdı. Əl-ələ gəzən bu kitabçanın müqəddiməsindəki bir cümlə bizi yandırtıb-yaxırdı: “M.Müşfiq xırda burjua yazıçısıdır”. Bu ifadəni heç cür ağılıma sığışdırıram bilmirdik. Axı, burjua haqqında biz yeniyyətlərin öz təsəvvürü vardı. Burjua – yəni qarnı xaşal, ayaqları nazik, başı yekə bir tip. Müşfiq isə gözəl şeirlər yazan zərif bir gənc idi.

– Müəllim, burda niyə belə yazıblar? Məgər siz burjuysunuz?

– Qızım, o sözlərin mənə dəxli yoxdur. Baxın görürsünüz heç məndən burjuya olar?!

...Müşfiqin adı ilə bağlı olan hər bir təfərrüatı – tənəffüs vaxtı belə şagirdlərdən ayrılmamasını, üzünə tökülən saçını tez-tez əli ilə dala atmasını, bəzən haradasa unudub gəlmiş qələminin yerini uşaqlardan soruşmasını yadında saxlayan Zəhra xanımın söhbətini dərin maraq və həyəcanla dinləyirdik.

Böyük şairin dəsti-xətti ilə yazılmış yadigarı öz albomunda qoruyub saxlayan, müəlliminin etimadına layiq olduğunu bütün həyatı ilə sübut edən bugünkü elmlər doktoruna xitabən yazılmış misralar belədir:

Zəhra üçün:

İrəli qoş, irəli,
Ey mənim gözəl qızım,
Qalma həyatdan geri.
Oxu mükəmməl, qızım.

Uca dağlardan atlan,
Hər çətinliyə qatlan.
Bir quş kibi qanatlan,
Göylərə yüksəl, qızım.

Mehriban ol insana,
Bir yuxarı baxsana.
Göyden günəş, ay sana
Eyləyir "gəl-gəl", qızım.

Mikayıl MÜŞFİQ.
11.3.34

8 fevral 1966

– Müşfiqin Xəyyamdan tərcümə etdiyi rübailər sizin əlinizə necə keçmişdir? – deyə M.Rahimdən soruşuram.

– Onda M.Arif Azərnəşrdə şöbə müdiri idi, bizə tərcümə verirdi. Bəzən də kitab redaktə edirdik. Əhməd Cavad tutulandan sonra M.Arif çox heyifslənirdi ki, onun Şota Rustavelidən tərcümə etdiyi "Pələng dərisi geymiş pəhlivan" zaya çıxdı. Poemanın yeni tərcüməsini hazırlamağı mənə, Müşfiqə, bir də Səmədə tapşırdılar. Əhməd Cavad poemanı 15-lik heca vəznində a, a, b, a qafiyə düzülüşü ilə tərcümə etmişdi. Ancaq biz 16-lıq vəzn seçdik. Müşfiq təxminən 200 misrayacan tərcümə etmişdi, gətirib Azərnəşrdə oxudu. Hamımız heyran qaldıq. Xüsusilə qılinc oynatmağı Müşfiq gözəl vermişdi. Müşfiqə qulaq asanda Səmədin gözlərində od yanırı. Şaqqıldatdı şaşkaları leş bir yana, baş bir yana". Səmədin bu misrasında mənə elə gəlir ki, Müşfiqin təsiri var. Nə isə... Müşfiq tutulanda onun pəyını tərcümə etməyi S.Rüstəmə tapşırdılar. Elə həmin məcal Xəyyamın "Rübailər"i çap olunub mətbəədən gəlmişdi. Gərək ki, birinci korrekturası olmalı idi. Müşfiq tutuldu. Mən möhürlü krankaları apardım evə, Müşfiq bəraət qazananda yenə gətirib Azərnəşrə verdim.

1929-cu ildə Azərbaycana gəlmiş gürcü yazıçılarının dəvətilə əvvəl Tiflisə, sonra Yerevana gedənləri xatırlayırdıq. Zaqafqaziya yazıçılarının dostluq səfəri adlanan bu mərasimdə Müşfiq də iştirak etmişdir.

İlan kimi çalar məni,
O, bir yandan, bu, bir yandan.
Tikan kimi dalar məni
O, bir yandan, bu, bir yandan.

Gəncliyimiz vardı başa,
Baş əymədik bir oğraşa.

Budur, məni basır daşa
O, bir yandan, bu, bir yandan.

M.Rahim iqrar edir ki, Müşfiq bu misraları deyərəkən onu yox, Əhməd Trinc ilə Əli Nazimi nəzərdə tutmuşdur. Zaqafqaziya federasiyası sədrlərindən biri olan Filipp Marxadzenin kabinəsində şuluq salan, Mtsxetiyanı, Qocur yaylağını, Mirzə Fətəli bağıni gözəndə sevinci aşib-daşan, “şeyri bir vəzndə apar” deyərək M.Rahimin “Gürcü qızı” şeirini tənqid edən Müşfiqin ömür yolları gözlərimdə pərdə-pərdə açılır.

Bakı, Fioletov küçəsi, 8 nömrəli binada yerləşən Yazıçılar İttifaqının böyük salonunda Ordubadi bir fars şairinin şeirini tərcümə etməyi şairlərə təklif edir. Müşfiq şeirin tərcüməsini elə oradaca hazırlayır və şairlərin qibtə hissilə dolu baxışları altında oxuyur:

Rəssam, sevgilimin şəklini gəl çək.
O, gözəldir, onu sən də gözəl çək.
Qəlbini mən özüm çəkəcəyimdən,
Qəlbinə gələndə fırçadan əl çək.

M.Rahimin etdiyi bu söhbətin üstünə S.Rüstəm də gəlib çıxır, 1931-ci ildə M.Müşfiq və R.Rza ilə birlikdə Göy-gölə getmələrindən danışır. Pulsuz olduqları üçün ələcsiz qalıb Gəncə bazarında pəncəyini satan Müşfiqin zirkəliyi, mehmanxana pulunu ödəməsi, “Siz arxayın yatın. Mən qazdan da ayığam” – deyərək Müşfiqin qayıdanbaş vəqonda xorhaxor ilə yatması, oğurlanan çamadanlar ilə birlikdə Nədimin, Füzulinin, Seyid Əzimin kitablarının bada getməsi, qatardan düşəndə teatrın ədəbi hissə müdiri S.Rüstəmin teatrın direktoru Seyfiyə zəng edib artist palta-rı gətirtməsi əhvalatları məzəlidir.

1934-cü ildə Firdovsinin yubileyi münasibətilə Leningrada gedən S.Mümtaz ilə Müşfiqin yoldaşlığını xatırlayırıq. S.Mümtaz tez-tez tapşırırmış ki, Müşfiq, qalstukunu, pəncəyini sahmana sal.

– Bir dəfə Tağı Şahbazinin evində S.Mümtazı öz inqilabi fəaliyyətindən danışan gördüm – deyərək S.Rüstəm gü-lür. – 1919-cu ildə müsavətin orqanı “Azərbaycan” qəzetində türklərə həsr etdiyi şeiri yadına saldım, xırp səsinə kəsdi.

Təfəxür eylə, ey millət, muradin hasil olmuşdur,
Daha əflakə yüksəlməz əninü ahü əfqanın.
Həyasız rus zülmündən o yüksək ruhun ölmüşdü,
Duturdu şişəyə hər dəm şərabi-nab tək qanın.
Gərək taqi müqəddəsdən asılısın türk tüqrası,
Mələklər zibiduş etsin libasın al (i) osmanın.

– Mən bu şeiri yazmasaydım, Nuru paşa Nuxanı qır-mışdı. – S.Mümtaz S.Rüstəmə cavabında belə deyibmiş.

Həbib Cəbiyev və Ruhulla Axundov S.Mümtazı həmişə yad hücumlardan qoruyur və kömək edirmişlər.

“Kommunist” qəzetində işləyən M.S.Ordubadi eza-miyyəyə gedəndə Nəhməd Bəsir hambal adlı şair keçib onun yerində oturarmış. Bu münasibətlə 1928-ci ildə belə bir şeir yazmışdır:

Quru yer mənzilimdi, fərşim həsir,
Ürəyim şeir yazmağa tələsir.
Belə fikir etmişəm, ay yoldaşlar.
Sizin əqlüz bu barədə nə kəsir.
Canişini Səid kəsildi Bəsir.

Söhbəti yenə Müşfiqin üstünə gətirib çıxarıyıq. Beş-mərtəbənin tinində gözəl kabab bişirən, əti musiqi ahəngi ilə döyən, sarıköklü piti hazırlayan, bir abbasıya gözəl dağlı çörəyi satan Məşədi Həşimi, əlinə qonorar keçən ki-mi öz dostlarını bura gətirən Müşfiqi xatırlayıyıq.

A gedə, gedə, müştəri,
Getmə ora, gəl bəri.
Ət suyu ye, küftə ye.
Yoxdur pulun, müftə ye.
Bizim piti yağlıdır,
Yağlıdır, sumaqlıdır.
Getmə filan dükana,
Əməlləri dağlıdır.

– Çilə barmağından başqa dörd barmağını yumub da-nışardı, əlinin hərəkətilə sanki sözlərini təsdiq edərdi. Hə-mişə də təbəssümlə, mehribanlıqla, həm də çox sadələşən

idi, inanardı. Desəydin ki, göydə uçan bir dəvə gördüm, bəlkə də bir anlıq inanardı.

S.Rüstəmin Müşfiq barədə dedikləri belədir.

*Sərraf,
Cənubi Azərbaycan şairi*

QURBAN

Səməndi nazə gəl baş vermə, ey mən başına qurban.
Göz üstə qaşın oynatma, qara göz-qaşına qurban.
Mən əbri tirəbəxtəm, sən baharü-tazəvü-tərsən.
Gərək mən ağlayam, sən ağlama, göz yaşına qurban.
Billursan, sineyi-safında var bir daş kimi qəlbin,
Həyatın çeşməsi bağrında sənki daşına qurban.
Durub fərraş tək qəmzən bərabərdə deyər, kəlmə,
Könül mülkündə şahənşah olan fərraşına qurban.
Əgər Sərrafa bir xaş-daş qədrincə ola meylin,
Təmamən əldəki varım o bir xaşxaşına qurban.

MİKAYIL MÜŞFİQ

(Dilbəri sevəndə bu şeiri təbdil edib ona söyləmişdir.)

Bu qədər baş vermə səməndi-naza,
Düşərsən ayağa, başına qurban.
Yazığam, ömrümü vermə güdaza,
Qəmzəli gözünə-qaşına qurban.

Bir qara buludam uca göylərdə,
Bu qara baxtımla bizim ellərdə.
Neçin sən ağlarsan mən duran yerdə,
Nərgiz gözlərinin yaşına qurban.

Sinə bülür kimi, altında daş var,
Bilməzsən könlümdə nə iğtiş var.
Nə qədər ki, mənim gözümdə yaş var,
Olsun ürəyinin daşına qurban.

Hər iki şeiri əzbərlə. Bəzi qafiyə, təşbeh, istiarə, rədif, təzad, poetik simmetriya, xəlqilik baxımından araşdır.
Ədəbiyyat dəftərinə mütləq köçür. Lüğətini yaz. /əbri-tirəbəxt-qarabaxtlı bulud. Səməndi-naz-nazlı səmənd at, fərraş-boyunvuran cəllad.

16 iyun 1966

Bizim sevimli Mikayıl Müşfiqin gözəl zövcəsi Dilbər bu axşam bizi qonaq çağırmışdır. Firəngizlə bərabər gedirik. Əkrəm Cəfər bizdən qabaq gəlmişdir. Mən Əlisa Nicata şeirin yeni variantını oxumalı olduğumdan vaxtından qabaq gələ bilməmişəm. Ə.Cəfər günahımı bağışlayır. Dilin nisbi təmizliyini qorumaqdan söz salırıq. Birdən kimsə "sarkazm" sözünü işlədir. Əkrəm Cəfər buna irad tutur. – "Sarkazm" yerinə "təriz" demək olar. Şaiq ilə Cavidin "ədəbiyyat dərsləri" kitabında "Təriz və kinayə" bölməsi var.

Bu söhbətdən ilham alan Qabil bildirir ki, xalq dili, doğrudan da, bir xəzinədir. Hər sözün öz yeri, öz məqamı var. Məsələn, fikir verin, yaranın ağrıdığını bildirmək üçün xalq nə qədər sözlər yaratmışdır. Yaram lükküldəyir, lökküldəyir, zoqquldayır, sızıldayır, göynəyir, qan eləyir, qan verir, incidir və sairə... yaxud su axır, şırıldayır, şarıldayır, şoruldayır, qıjıldayır, fısqırır, fəvvarə vurur, çağlayır, su gülü süzülür, damcılayır, guppuldayır, hayqırır və sairə...

Əkrəm Cəfər bu sözlərə qüvvət verərək bildirir ki, bir dəfə biz "çəkmək" sözü üzərində düşündük, hələ təxmini hesablamaya görə bu sözün 140 mənası olduğunu müşahidə etdik: sillə çəkirəm, papiros çəkirəm, avar çəkirəm, kef çəkirəm, baş çəkirəm və sairə...

... Rəsul Rzanın bir şair kimi gücü həm də bundadır ki, canlı xalq dilindən, hətta şivələrdən, ləhcələrdən bacarıqla istifadə edir. Əlbəttə, mən "Namus davası", "Aran köçü" poemalarında olduğu kimi istifadə etməyi nəzərdə

utmuram. Orada H.K.Sanlı ifrata varmışdır. Ancaq zəruri sözləri şivələrdən ədəbi dilə gətirmək vacibdir. Fel baxımından çox zəngin olan ərəb dilinin (Engels) XIII əsrə kimi Şorqda geniş yayılması səbəblərindən biri də budur ki, ərəblər şivələrdəki sözləri cəsarətlə ədəbi dilə gətirmişlər. Azərbaycan dilində parabizən, qoca nənə, nənəməc, qarmıca sözləri işlədilir. Quşlar əslində eyni canlıyı adlandıran üçündür. Köpək və it də belədir.

Köpək və it bir-birinə yaxın olduğu qədər də uzadır. İndi dilimizdə işlənən “qəpik” sözünün “köpək” ilə bağlı olduğu ehtimalı var. Azərbaycanda köpəyə bir totem kimi pərəstiş edənələr onun şəklini hətta öz zikkələrinə həkk etmişlər. Bu zikkə isə “köpək”, “qəpik” adlanmışdır. “İt” isə azərilərə ola bilsin ki, başqa tayfadan, xalqdan keçmişdir. Azərilər ayrı-ayrı xalqlardan, yarımخالqlardan, tayfalardan, yarımtayfalardan, millət və yarımmillətlərin birliyindən yaranmışlar. Azəri millətinin yaranmasını, təşəkkülünü elmi ayaqlar üzrə qoymaq borcumuzdur. Amma “millət a.” – deyər Əkrəm Cəfər gülür, dahi Sabirin məşhur ifadəsini işlətməklə bizi də şənəndirir. – Azəri şeirində “ilqar” sözünü birinci işlədən Səməd Vurğun olmuşdur. Caviddə siz “aparmaq” sözünə rast gəlməzsiniz. Çünki türklər bu sözü pis mənada işlədirlər, – “it apardı” mənasında. Əslində “aparmaq” sözü – “alib varmaq” kəlmələrinin birliyindən yaranmışdır. Azəri dili çox zəngin dildir. Onun qədri-ni bilmək lazımdır. Sahibi olmasa, dil iflicə mübtəla olur. Dili yaşatmaq bütün xalqın borcu, yazıçı və şairlərin isə ən ümdə vəzifəsidir. Əgər ədəbi dil bir okeandırsa, hər bədii əsər bir gəmidir, yazıçı da kapitandır. Ədəbi dili asmana bənzətsən, bədii əsərə təyyarə deyər bilirik.

Əkrəm Cəfər nəfəs dərmədən ilhamla danışır:

– Rəsul, üç gün qabaq məktubunuzu oxuduq. Ensiklopediyaya ədəbi şəxsiyyətlərin siyahısını vermək asan deyil. Elə böyük oğullarımız var ki, Azərbaycandan cida düşüb, başqa xalqlar tərəfindən mənimşənilib. Onların taleyi necə olsun? Şamaxıdan çıxmış Əhməd Həmdi Şirvani adlı böyük bir nəzəriyyəçimizin 3 cildlik poetikası var. Ancaq bu adam Türkiyəyə gedib, orada da yaşayıb, yaradıb. Bəs bu boyda şəxsiyyəti ensiklopediyaya salmaq insafsızlıq olmazmı? Fatma adlı Təbrizli şairə Anadoluya gedib, türklər indi onu öz şairi kimi tanıyır.

Əsrlər boyu türklər bir çox sənətkarları əcəm adlandırmışlar. Əcəm ən çox fars deməkdir. Halbuki əcəmlər içində çoxlu azəri yazıçıları var.

Əkrəm Cəfər daha sonra “Əsami”, “Türk məşhurları” adlı kitabların adını çəkir, İsmayıl Hikmətin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”, M.Ə.Təbəyevin “Danışməndani Azərbaycan” kitablarını xatırladıb göstərir ki, bu əsərlərdə yer tutan elmi-ədəbi şəxsiyyətləri ensiklopediyaya salmaq vacibdir. Lakin bunlar hələ hamısı deyil, cüzi bir qismidir.

Əkrəm Cəfərin həm çox, həm də yana-yana danışdığına təəccüblənən R.Rza dözmür:

– Sən gündə neçə saat işləyirsən? – deyir. – Bəs indi işdən gəlmirsən?

– İşdən gəlirəm, – deyər Ə.Cəfər cavab verir. Lakin o, qətiyyətlə yorğun deyil. Adama elə gəlir ki, o, danışdığıca dincəlir, yorğunluğunu alır, hətta gəncləşir. 60 yaş çoxdan tamam olmuş bu insanın enerjisində heyran qalırısan. Söhbət əsnasında tez-tez Müşfiqi xatırlayır, iki daşın arasında onun adını çəkir.

– Dəryyəyə düşən neysan damlası sədəf tərəfindən

Rəsul Rza, Xəlil Rza və Nazim Hikmət

udulduqda inciyə, mirvariyyə çevrilir. Müşfiq də Azərbaycan okeanına düşmüş elə bir inci idi.

Lakin bu cümlələr də Ə.Cəfərin ürəyini soyutmur.

– Müşfiq millətin cibindən düşmüş brilyantdır, – deyir.

Ciddi bir baxışla Ə.Cəfərə qulaq asan Rəsul Rza bildirir ki, biz o cür məktubları yalnız Nizami adına Dil-Ədəbiyyat İnstitutuna deyil, həmçinin Yazıçılar İttifaqına, Rəssamlar İttifaqına yazmışıq. Ensiklopediyaya düşməsi zəruri olan şəxsiyyətlərin adlarının siyahısını xahiş etmişik. Əlbəttə, ensiklopediyaya hər şəxsiyyət düşməz, yalnız ədəbi məktəb yaratmış böyük sənətkarlar ora düşəcək. Biz çalışacağıq ki, hamı əhatə olunmasın. Xüsusi ədəbiyyat ensiklopediyası üçün imkan qalsın.

Söhbətin bu məqamında kimsə Əlibəy Hüseynzadə-

nin adını çəkir. Onun ensiklopediyaya düşməsinin zəruri olduğunu bildirir.

– Heç şübhəsiz, – deyər R.Rza zərrəcə şəkk etmədiyini bildirir, mənim üzümə təbəssümlə baxır.

Şeir vəznlərindən söhbət düşəndə Ə.Cəfər bildirir ki, hər vəznin öz yeri var. Mən Mayakovskinin elə üç şeirini göstərəm ki, bir-birindən tamam fərqlənər. Halbuki üçü də “sərbəst” vəznilə yazılmışdır. Deməli, “sərbəst” vəznli şeirlər də öz aralarında bir-birindən fərqlənirlər. Burada sərbəstlikdən yalnız nisbi mənada söhbət gedə bilər. Çünki sərbəst sözünün mənası əslində “başı bağlı” deməkdir. Bu o deməkdir ki, sərbəst vəznli şeir xüsusi bədii qanunlara tabedir. Yalnız şeir deyil, bir sıra təbiət və cəmiyyət hadisələri aydın nəzərə çarpan vəznə malikdir. Ürəyin çarpmasında, küləyin əsməsində, binanın memarlıq naxışlarında xüsusi vəzn var.

Bu söhbət əsnasında kimsə “voopşe” sözü işlədir, mən həmin adamdan beş qəpik cərimə tələb edirəm. R.Rza ciddiləşir:

– Elə Müşfiqi belə zarafatlar bada verdi, – deyir. – O, birini demişdisə, beşini üstə qoyub bir-birinə xəbər verdilər... Güclü olmaq üçün ağıllı olmaq gərəkdir. Belə işlərlə məşğul olmağı sənə məsləhət görmürəm, Xəlil.

R.Rza ciddiləşməklə dik gözümün içinə baxır, düşünür və bir misal çəkir:

– Beli kaman kimi əyilmiş bir qocaya yoldan keçən bir cavan sataşır.

– Əmican, – deyir. – Kamanını sat mənə.

– Yox, bala, pulunu saxla cibində. Vaxtı gələndə həyat özü o kamanı sənə havayı verəcək.

Rəsul Rzanın çəkdiyi misal məni düşündürür. O yə-

qin demək istəyir ki, Xəlil səbrsiz olma, həyat özü səni öz arzularına qovuşduracaqdır. O günəcən isə özünü qoruma-lısan. Ucuz yerə bada getmək igidlik deyil.

R.Rzanın bayaqkı kəlamı Ə.Cəfərin hələ də yadından çıxmayıb.

– Nizami deyir ki, yalnız bilik sahibləri güclü olur.

Qüvvət elmdədir. Başqa cür heç kəs

Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz.

Son zamanlar Bakıda milli ruhun qüvvətlənməsindən söz salırıq. Rəsul Rza bildirir ki, “Nərgiz” qəhvəxanasının, “Göyərçin” restoranının adları gözəldir. Buna uyğun ola-raq ayrı-ayrı yerlərə doğma adlar vermək olar. Niyə Bakı-da çinarlıq, meyvəlik, söyüdlük adında küçələr, xiyabanlar olmasın?

R.Rzanın dilində belə sözləri eşitmək Ə.Cəfəri coş-durur.

– Şors yaxşı oğlandır. Ona böyük hörmətimiz var. Amma niyə Şors ilə yanaşı Bakıda Babək adına, Koroğlu adına, Qaçaq Nəbi və Xiyabani adına meydanlarımız, prospektlərimiz olmasın? Dünya boyda Xətib Təbrizini tanıyan azəri mægər çoxmudur? Heyran xanım ilə Dədə Qorqud küçələri yan-yana dayansa, mægər qiyamət qopar? Axı bunlar özümüzdən asılı olan işlərdir. Rəsul, sən dünyanı gəzib gəldin. Görürsənmi, bütün xalqlar necə oyanır. Amma biz özümüzü tanımırıq. Fars şairləri sırasında Saib Təbrizi qədər çox və gözəl qəzəl yazan yoxdur. İsfahanda yaşayıb yaradan bu adam Hindistana qədər gedib çıxıb, hər yerdə də öz ədəbi məktəbini möhkəmlədib, başına yüzlərcə şairlər toplanıb. Türkiyədə XVIII əsr Nədim dövrüdür. Amma Nədimdən çox Sabirə nəzirə yazıblar.

– Görülməli işimiz çoxdur, – deyər Rəsul Rza işgüzar bir ahəng ilə dillənir.

– Rəsul, bizim elimiz qədimdir, sənətimiz də, memar-lığımız da çox qədimdir. Bunlar gərək ensiklopediyada la-yiqincə öz əksini tapsın. Deni Didronun Fransada gördüyü işi Azərbaycanda sən görürsən. Bununla öz adını Azəri mədəniyyəti tarixinə ədəbi nəqş edirsən. Əlbəttə, hamını ehtiva etmək çətindir. Şekspir, Bayron, Taqor Azəri ensik-lopediyasına mütəlq girməlidir.

– Şübhəsiz, – deyər R.Rza cavab verir. – Mətləbin çə-tinliyi bundadır ki, indi ayrı-ayrı elmlər özü də müxtəlif şöbələrə bölünüb. Fizika, geofizika, biofizika.

Azəri mədəniyyətinin qüdrətindən söz düşəndə Ək-rəm Cəfər yenidən təlatümə gəlir, yanaqları qızarıb, gözləri şölə çəkir. XV əsrin sonu XVI əsrin əvvəllərində bir sı-ra dillərdə, o cümlədən cığatay dilində cahanşumul əsərlər yaratmış Sadiqi Əfşar söhbətimizin mövzusu olur. Gör Sadiqi Əfşarın hörməti, nüfuzu nə qədər böyük olmuşdur ki, hətta neçə əsr sonra da onun yolu getmiş, ona hörmət naminə cığat şeiiri demişlər. Möhzun, Dilxun... bizim müasiri-miz Buzovnalı Azər cığatay dilində əsərlər yaratmışlar. Nəsrəddin şahın sarayında fransız diplomatlarını öz fran-sızca nitqi ilə heyran qoymuş, beş dildə sənət inciləri saç-mış Bahar Şirvani kimi bir misilsiz sənətkarı bəşər şeirin-də kimə bərabər tutmaq olar?

R.Rza, Nigar Rəfibəyli və Ə.Cəfər ağız-ağıza verib Bahar Şirvaninin qəzəllərindən söyləyirlər.

– Yoxdur bunun hikmətiya mikməti.

Sabirin bu misrasındakı fonetik dəyişmədən doğan gözəllik, mən elə bilirdim ki, yalnız ona məxsusdur (hik-mət-mikmət). Sən demə bunu ilk işlədən Bahar Şirvanidir.

Fonetik dəyişmədə "Müşfiq" samiti xüsusilə fəaldır. Tüfəng-müfəng, özrayıl-məzrayıl.

Bahar Şirvanidə elə gözəlliklər var ki, əql heyran qalır. Bir bəytində "k" samitindən elə məharətlə istifadə edir ki, elə bil dünyada keçib gedən gözəllərə "cəng" çalır, onları yola salır.

– Gülzari kainatı qızıl gül buxaqlı

Gülrəng şux şən gözəllər gəlib gedər. – deyər ustadımız Ə.Cəfərin sözünə qüvvət verirəm.

Nədimdən söz düşəndə yenə üç şair ağız-ağıza verib əzbər deyirlər, bu şərqləri yazıb çatdırı bilmirəm.

– İstanbulda Nədimin kitabını gördüm. Almağa pulum çatmadı, – deyər R.Rza təəssüfünü bildirir. – Bir xor-xor qəlyan aldım, onu da Nazim Hikmətə bağışladım.

– Mən Nədimi müvəqqəti sənə verərəm, – Ə.Cəfər bildirir.

– Əvəzində bilirsən sənə kimi verərəm? Yunus İmrəni.

– Yunus İmrə.

Bu adı tələffüz edərkən gözlərində od parlayan Əkrəm Cəfər böyük şairdən əzbər deməyə başlayır. Yaza bilmirəm. "Divanəəm, divanəəm". "Nə çin ağlarsan bülbül hey" misralarını güclə yazıb çatdırı bilirməm. Əkrəm Cəfər Yunus İmrənin farsca bir şeirini söyləyir.

– Sən bir kəlamın incəliyinə bax, – deyər alovlu natiqimiz sonra izah verir – Deyir: aqlım xəyalıma naməhrəmdir.

Əruz nəzəriyyəsiindən söz düşəndə Ə.Cəfər yenə qanadlanır.

– Hələ bir Abdulla Qutqaşınının əruza dair nələri var.

– ...

– Heyif sənə Səlman Mümtaz. Gör nə boyda kitabxanani dağıtdılar, tarmar etdilər Şərqi sənət xəzinələrindən birini. S.Mümtaz bəraət qazanandan sonra bir zabitin öldündə bunun kitablarından birini gördüm.

– Sat, – dedim – mənə.

– Satmıram, elə-belə götürün dedi. Bağışlayandan sonra nəql etdi ki, o vaxt Daxili İşlər Xalq Komissarlığı binasında olduğum məqamda bir cür kitabları rəngsəzar ayağının altına qoyub divar rəngləyirdilər. Ayaq altından sürüşüb düşən bu kitablar içindən bunu götürdüm.

– 1937-ci ildə yalnız oğullarımız güllələnmədi. həm də mədəniyyətimiz, kitablarımız həbs edildi. Hüseyn Cavidin qızı Turan xanım danışır ki, atamın dalınca iki çamadan kitab-əlyazması apardılar. 1926-cı ildə Türkoğlu qurultaydan sonra Səlman Mümtaz pərt olur və Əlibəy Hüseynzadəni evinə qonaq çağırır. Söhbət əsnasında çəkir pərdəni. Heyrətdən pərt olur, ağız açılı qalır. Elə kitablar, elə nadir nüsxələr görür ki, biri burada, biri də yalnız London kitabxanasında. Rəhmət sənə, Səlman Mümtaz, hələ nələr yarıdacaqdın. 19 kitabı durur. İnstitut qərara alıb iki cildə birləşdirib çap etsin. S.Mümtaz dərya idi. Başın nələr çəkib Azərbaycan. Moğol dəhşətlərində nə qədər sərvətimiz tarmar oldu. Həsənoğlunun heca vəznli türkülərinin yalnız bir-ikisi qalıb. XIII əsrdə üç dildə əsərlər yaratmış Hinduşah Naxçıvanlı adlı böyük bir sənət korifeyimizi, onun oğlu Məhəmməd İbn Hinduşahı, azəricə fars qramatikası yazmış bu nadir övladı yad edirik. Azəri mədəniyyətinin qədimliyindən söz düşəndə R.Rza Nizami yubileyi günlərini xatırlayır:

– Akademik Krımskiyə dedik ki, Nizaminin azəricə

birçə şeirini azəricə tapmış olsanız, hər misrasına bir qızıl verərik.

– Yoxdur, – dedi.

Buna rəğmən Əkrəm Cəfər “yoxdur” kəlməsini qəti deməyin əleyhinədir.

– Azərbaycan dili nəinki Nizami dövründə, hətta, bir az da ondan qabaq artıq ədəbi dil kimi formalaşmaq üzrə idi. XI əsrdə Azəricə mənzum tibb kitabı məlumdur elm aləminə.

Bir az nəfəs dərəndən sonra Ə.Cəfər böyük şair Saib Təbrizini yada salır, farsca şeirlərindən seçmə beytlər deyir:

Qəribəliyə bax ki, mən və yarım iki göz kimi yaxınlıq,
Amma bir-birimizi görmürük.

Başqa bir şeirində Saib Təbrizi məscid minarəsində bitən tikanı görüb deyir: mən indi bildim yuxarı çıxıb oturmaqla bیکəs kəs olmaz.

Daha sonra Əkrəm Cəfər müəllim öz həyatından xatirələr söylədi. 1942-ci il, yanvarın beşində tutulmasından, heç olmasa cərimə batalyonuna göndərilməsini xahiş etməsindən danışır.

– Nə qədər məktub yazdım, heç birindən xəbər çıxmırdı, sən demə onda kağız çatdırmış. Məktublarımızı cırır, tütün büküb çəkirmişlər. Tutulmağıma bais olanlardan biri Yaqubov idi. Qayıdandan sonra bir də bununla vaqonda qarşılaşdım. Arvadı, qızı mənim kupemə düşmüşdülər.

Muzəffər vaxtı firsətdə ondan intiqam almaz.

Bu kəlamı rəhbər tutan Ə.Cəfər öz düşməninin arvadını da, qızını da kupedən salamat buraxmışdır.

– 1949-cu il, iyulun 1-də qayıtdım. Gördüm işlər ye-

nə şuluqdu. “На идеологическом фронте надо быть иди-
тельным” – Stalinin bu kəlamı yenə neçə-neçə ziyalını əl
altından bada verirdi. Gəncəni dolanıb Bakıya qayıtdım.
“Bukinist” mağazasına bir kitab satdım.

– Ay zalım, bəs o kitabları niyə mənə satmadın –
Qurban Musayev mənə bu sözlər ilə Sabunçu vağzalinın
yanında yola saldı. Dübərə tələbələrin çoxları dözmədi.
İdris özünü asdı. “Gəncə şivəsindəki adların hallanması”
mövzusunda gözəl bir dissertasiya yazmış İdris canlara də-
yən oğuldu.

– A başı beləli qardaş, – deyər Səməd Vurğun (Allah
ona rəhmət eləsin) mənə çox kömək etdi, əl tutdu. Lüt-ür-
yan, pulsuz vaxtlarım idi.

– Bəs niyə mənim yanıma gəlmirdin? – deyər Rəsul
Rza dillənir. – Mən sənə pul verərdim.

Ürəyimdə Rəsul Rzaya deyirəm ki, pul vermək hələ
indi də gec deyil, Ə.Cəfərin o günkü vəziyyətində olan in-
di o qədər oğullar var ki... Görmək lazımdır. Vətən eşqilə
dolu, həssas ürək görəkdir.

– Yoldaşlarımızdan birini Akademiyada gördüm. O da
həbsdən yenidən qayıtmışdı. “Yakello” lüğətini 500 manata
satmaq fikrində idi. Mənim yalnız 400 manatım vardı. Ver-
mədi. Tezliklə vəfat etdi.

“Yakello” lüğəti ilə maraqlandığımı gören Ə.Cəfər
bildirir ki, Yakello rus generalı olmuşdur. Bu kitabı 1910-
cu ildə Daşkənddə yazmışdır. Ərəb, fars, rus, türk dillərini
gözəl bilən Yakello bir səslə bütün şərhlərini vermişdir.
Yakello lüğəti bəşər tarixində nadir lüğətlərdən sayılır.

Dilbər xanım bizi süfrə başına dəvət edir.

– Rəsul müəllim, məclisimizi idarə edin. Masabəyi-
miz sizsiniz.

– Yox, cavanları irəli çəkək. Masabəyi Bəxtiyar olsun.

B.Vahabzadə masabəyi olmağı qətiyyətlə boynundan atır. R.Rza ayağa qalxır:

– Gəlin Müşfiqin xatirəsini bir dəqiqəlik sükut ilə yad edək.

Ayağa qalxıb susuruq.

– İndi gəlin bu badələri içək Müşfiqin ölümsüz sənəti sağlığına.

Badələr cingiltisiz nuş edilir.

Rəsul Rza araq içir, Əkrəm Cəfər isə öz adətində zidd olaraq bu dəfə konyak seçmişdir. Uzun yaşamağın sirtindən söz düşür.

– Uzun yaşamaq üçün əvvəldən gerek embirion sağlam olsun. Deyirlər, dilinə içki dəyməyən valideynlərin cocuğu sağlam embiriona malik olur. Mənim atam-anam ömür boyu bir qətrə də içməmişlər. Bəlkə mənim sağlamlığımın rəhni bu olub. Uzun yaşamaq üçün insanın özündən asılı olan bir sıra səbəblər də var, yemək-icməyi gerek vaxtında nuş edəsən, vaxtında istirahət edəsən. Altdan ipək köynək geyməyəsen ki, bədən daim azad nəfəs alsın. Vaxtında evlənməlisən. Hansı üzvün zəiflə, heyvanın, quşun o üzvünü bişirib yeməlisən. Bəziləri deyirlər ki, havanı dəyişmək lazımdır. Bəziləri də bildirirlər ki, havanı dəyişmək səhhətə ziyandır. Papiros çəkmək, çox arvad ilə yaşamamaq da uzun yaşamağın rəhni sayılır. Bütün bu tələblərə əməl edən bir qoca görüblər. 100 yaşlı bir qoca. Ondan ayrılanda görüblər qonşuluqda bir bacadan guya tüstü çıxır.

– O nə tüstüdür?

– Mənim böyük qardaşımdır, – deyər qoca cavab ver-

rib. – Yəqin papiros fışqırdır. Yəqin böyük arvad ilə dalayıb özünü kiçiyin yanına vermək istəyir.

Bu lətifəyə gülüşürük. Sonra nuxalılardan ləhcəsindən söz düşür. Ata oğlunu Moskvaya göndərir ki, bəlkə oğlu Nuxalı ləhcəsini unutsun. Bir müddət keçir. Xəbər gəlir ki, oğul Moskvada evlənib. Ata yığışib səfərə çıxır. Moskvaya gəlib görür, oğlu evdə yoxdur. Rus gəlin məhz kişinin zəhləsi gedən Nuxa ləhcəsində deyir:

– Vaş sın i bil i uşel.

Xoş qəhqəhələr içində Bəxtiyar Vahabzadəni seyr edirik. Bir azdan sonra söhbət yenə ciddiləşir, on cildlik ensiklopediyaya düşəcək xadimlər Ə.Cəfəri bərk maraqlandırır, bilmək istəyir kim necə yer tutacaq, məsələn Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Kazimi ensiklopediyada necə işıqlandırılacaq.

Bu suala cavab olaraq Rəsul Rza bir misal çəkir:

– Bəhlul Danəndə həmişə ağlarmış. Qardaşı şah olduğundan deyibmiş kim onu gülər üzlü görüb mənə xəbər gətirsə, qızıl bəxşiş alacaq.

Günlərin birində Bəhlul Danəndənin güldüyünü görənlər şah qardaşına xəbər aparıblar.

– Qardaş, nəçin gülürsən? – deyər şah sual verir.

– Bazarda qəssabxananın qabağından keçirdim. Gördüm qoyunu qoyun ayağından asıblar, keçini keçiyə ayağından. Sevindim. Bu vaxtacan elə bilirdim sənəin zülmələrini də mənim ayağıma yazacaqlar. Gördüm yox, məsələ başqa cürdür. İndi, Bəhlulun sözü olmasın, ay Əkrəm, qoyunu qoyun ayağından asacağıq, keçini keçiyə...Hər kəs öz yerini tutacaq.

Sağlıq demək eşqi ilə alışıb yanan Qabil fürsəti fəvta verməz, Rəsul Rzadan izn alıb ayağa qalxır:

– Rəsul müəllim, bu şəkillərə baxıram, – deyə Qabil Müşfiqin və Dilbərin bütün divarları bəzəmiş gənclik şəkillərini nişan verir. – Elə bil Müşfiqi canlı görəəm. Dilbər Müşfiqin ürəyinin bir parçası olmuşdur demək azdır. Dilbər Müşfiqin ürəyi, varlığı, ruhu olmuşdur. Gör nə deyir Müşfiq:

Mən şirin ləhcəli bir bülbüləm ki,
Güllərdən küsərəm, səndən küsmərəm.
Məni öz canımdan artıq istəyən
Ellərdən küsərəm, səndən küsmərəm.

Sən bir sözə bax. Bülbüləm. Güldən küsərəm, amma səndən küsmərəm. Məni öz canımdan artıq istəyən ellərdən küsərəm, səndən küsmərəm. Mən bu sətrləri dönə-dönə oxuyub zövq alıram. Təkrar etməkdən yorulmuram, dincəlirəm. Dilbərin sayəsində Azəri şeirinin inciləri yaranmışdır. Biz Müşfiqdə doğurduğu eşq üçün, ilham üçün Dilbər xanımın borcluyuq. İçək bu badələri Dilbər xanımın sağlığına.

Piyalələr cingildəyir. Dilbərin şəninə müxtəlif yerlərdən alqışlar, xoş sədalar ucalır.

Tibb elmləri doktoru Zəhra xanım Müşfiq barədə xatirələrini söyləyir, gündəliyin X cildində həm xatirələrini verdiyimiz üçün burada dübarə deməyə lüzum yoxdur.

– Bu yaxınlarda Mirzə İbrahim ilə Naxçıvandan gəlirdik. Müşfiqin yazdığı dəftəri əlyazmaları fonduna verməyimi məsləhət gördü. Ancaq ona dedim. Sizə də deyirəm. Nə qədər ki, sağam, bu dəftəri özüm saxlayacağam. Fotosuratını, Dilbər xanım, sizə təqdim edirəm.

Zəhra xanımı alqışlayır və şərəfinə piyalə qaldırır.

Mətbəədə yığılmış “Çağlayan”dan, toplayanı və redaktoru M. Müşfiq olan “Tofiq Fikrət” kitabından söz düşür. Müşfiqin yaxın dostları Əli Rzanı və Əhməd Cavadı xatırlayırdıq.

– 1942-ci ildə Saratov çölündə bir adam yüyürüb məni qucaqladı. Baxdım. Əli Rza idi. Bəlkə də 1943-cü ilin yayı idi. Bir gecəni bərabər başa vurduq. O bir gecədə nələrdən danışdıq, onu mən bilərəm...

Əkrəm Cəfər müəllimin yangılı ahlalarının dalında bütün bir roman dayanır.

– Bizim yoldaşlardan biri Tahir Salahovdan xahiş edib ki, Hüseyn Cavidin basdırılması səhnəsini yaratsın. Belə bir əsər nə gözəl olar.

– Həbil çalsın.

Mənim bu arzum yerbəyerdən alqışlanır. Həbil gözəl bir muğam çalır, məclisi şövqə gətirəndə mən onun şərəfinə sağlıq deyirəm. Bütün Moskva günlərini xəyalıma gətirir, M. Şagiyanın, R. Rzanın Həbil barədə dediklərini məclisə çatdırıram. Əkrəm Cəfər mənim sözümə qüvvət verir. Anasının Həbil barədə danışdıqlarını bizə söyləyir. Ana xatirində qalan budur ki, hələ cocuq ikən Həbil çömçüyə ip bağlayıb çalarmış. Şərqi ən böyük musiqişünasları, o cümlədən Bakıya qastrola gəlmiş Mərziyə xanım, İlahə xanım Həbilə heyran qaldıqlarını bildirmişlər.

– Biz heyranıq, – demişlər.

Yenə dildən söz düşdü.

– Bizim sözlərimizin bir çoxu Əziz Neçini bərk sevinirdi. “Asqı”, “açar”, “üzlük” (maska mənasında) sözlərini eşidən uşaq kimi üzü güldürdü.

R. Rzanın bu kəlamından sonra kimsə şeir oxumağı təklif edir. Birinci olaraq R. Rza “Qızıl gül olmaydı” poeməsindən parça oxuyur. Sonra mən “Tamam doğmayan

günəş” şeirini oxuyuram. Alqışlanır. Ə.Cəfərə şeir oxuyandan sonra R.Rza gülə-gülə deyir:

– Əkrəm, Xəlilin şeiri ikimizinkindən də güclüdür.

Piyalələr cingildəyir.

Qabil ayağa qalxıb şeir oxumağa hazırlaşır.

– Ayə, səni görəndə, Müşfiqi görürəm – demiş Mehdi Hüseyni xatırlayır. Günlərin birində məni çağırdı ki, muştuğumu ver, dostumu buraxıblar. Mən çaş-baş qaldım. Nə dost? Hansı dost?

– Müşfiqə bəraət verilib, – dedi. – Kişisən, get bir şeir yaz. Mehdi Hüseynin sifarişi lap ürəyimdən oldu. “Ay dost” şeirini yazdım. O şeirdən Sizə indi bir parçanı oxuyacağam.

Qabilin şeiri mehriban qarşılır. Bu dəfə Cabir Novruz “Mənim ölməz əsərlərim” şeirini oxuyur. Əli papiros-lu, dodağı təbəssümlü Əkrəm Cəfərə fikir verirəm. Şeir oxunduqca başı ilə təsdiq edir. Cabirin gözəl şeiriyətindən razı qaldığını bildirir.

C.Novruz alqışlanandan sonra Dilbər xanım Müşfiqə dair verilmiş qulaq asmağımızı xahiş edir. Maqnitofon sazlanıncaya qədər Ə.Cəfər dostundan xatirə qırıqları deyir:

– Günlərin birində, tramvayın bütün şəhərə hay-haray saldığı bir vaxt Müşfiqə üz tutdum:

– Adə, gəlir tramvay?

– Dədəm vay

Müşfiq dərhal qafiyə ilə cavab verdi.

... Verilişi dinləyirik. “Taleyi gur şairin” şeirləri musiqiyə qarışır.

Dönmə bir şəbnəmə yaz səhərində,
Qızıl günəş kimi parla yerində.

Göylərin lacivərd ətkələrində
Gedən bu qovğadan necə əl çəkim?

... Qızaran dan yeri sökülmüş kimi.
Dostlar bir cəbhəyə tökülmüş kimi.
Uzaqdan uzağa xam gümüş kimi
Ağaran səhradan necə əl çəkim?

... Buludlar fikrimin karivanıdır,
Ulduzlar qəlbimin çıraqbanıdır.
Səma ki, hissimin aşiyanıdır,
Mən belə səmadan necə əl çəkim.

– Bu saçı Leyladan necə əl çəkim?

– deyə Seyfəddin yanıb yaxıldığını bürüzə verir.

– Sən əl çəkmək istəmədin. Amma əl çəkirdilər.

Qabilin bu sözlərində faciəli bir gülüş səslənir. “Bu gözəl cahanı sanıb pəncərə, insanlar sadəcə baxıb keçməsin” deyən Müşfiqin sərvətini oğurlamış bir həpənd şairciyə lənətlər yağdırırıq. “Yenə o bağ olaydı” şeirinin adı çəkiləndə hamının gözlərində od parlayır.

– Pəh. Pəh. “Yenə o bağ olaydı.” Nə gözəl şeirdir. “Sular qırçın olaydı.” Hələ şeir lentdə dilə gəlməmiş deyilən bu sözlər hamının ürəyindən xəbər verir. “Bizimlə əyişəydin” ifadəsini eşidəndə R.Rza gülümsəyir.

– “Əyişmək” – “uxajivat” deməkdir. O dövrün jarqonudur.

“Gecə” şeirindən sonra “Qurban olduğum” rədifli qoşmanı dinləyirik.

...

Eşq oduna yanan bir daha yanmaz,
Çəkdiyim nalədən neçin oyanmaz
Şirin röyasına qurban olduğum.
O mənim sevgilim, o mənim anam,
Onsuz üzüm gülməz, açılmaz aynam.
Bilməm harda qaldı o nazlı durnam, –
O xoş sədasına qurban olduğum.

Nə qədər alovlu, məhəbbət dolu, nəcib, həssas ürək-dən qopmuş sözlərdir. Yatmış istəklisini dil ilə oyatmağa qıymayan, naləsilə oyatmaq istəyən aşıq nə qədər zərifdir, Həbil kamanının telləri qədər incədir, təsirlidir. Belə aha, naləyə oyanmamaq mümkün deyil. “O mənim sevgilim, o mənim anam” ifadəsində məhəbbətin hüdudunu göstərmək çətindir. Hələ “Anam” sözü. Sevgilini ana səviyyəsinə qaldırmaq. Bu, əlbəttə, yalnız Müşfiqə məxsus ali məhəbbətdir. İstəklisinə yalnız məşuqə kimi deyil, həm də ana kimi baxan, onu ana mərtəbəsinə ucaldan, bu cür düşü-nən oğula eşq olsun.!

– Xəlil, doğrudanmı Müşfiq elə yazıb, bəlkə xanən-dələr çaşıb elə oxuyur?

Bir dəfə bizim APİ-də müəllim qardaşımız Alməm-mədin verdiyi sual ürəyimdə yenidən dolanır. Alməmməd həmin ifadəyə heyran qaldığını bildirmişdi.

– Mən Azərbaycan şeirində bu vaxtadan belə söz rast görməmişəm – demişdi. – Onsuz üzüm gülməz, açılmazə aynam. Sözlərinin mirvari düzülüşünə bir bax. Xəlqiliyə fikir ver. Müşfiqin təsvir etdiyi qız sanki yer üstə addımla-mır, o, torpağa sanki buludlar arasından, həm də süd kimi ağ, təmiz buludlar arasından bir anlıq enmişdir. Sevindir-mək üçün, öz eşqini bir anlıq sevindirmək və sevilmək

üçün naz ilə torpağa enmiş, nazlı durna kimi gəlmişdir. Onun hər bir qəhqəhəsi, gülüşü, baxışı, addımı, sədası aşı- qin – Müşfiqin ürəyində əks-səda verir.

Müşfiq lirikası olduqca səmimi, insandır. Azəri poe- ziyasında musiqiyə ən yaxın şeirləri nişan vermək lazım gəlsə, birinci növbədə Müşfiqin qələmindən çıxmış rübabi misraları göstərmək lazımdır. Müşfiq musiqiyə yatımlıdır demək azdır, Müşfiq – musiqidir. Buna görə qətiyyətlə tə- əccüblü deyil ki, xüsusilə son altı-yeddi ildə Azərbaycan- da ikinci elə bir şair göstərmək çətindir ki, sözlərinə bu qədər musiqi yazılmış olsun. Daha doğrusu mahnıları xalq içində bu qədər dərin rişələr buraxmış və sevilmiş olsun. Bəziləri iddia edirlər ki, Zeynəb Xanlarova yerliçilik hissi- nə qapılıb ən çox Müşfiqin sözlərini oxuyur. Yox, məsələ belə deyil. Əvvələn, Zeynəb yalnız Müşfiqi oxumur, eyni zamanda Füzulini çox yüksək sənətkarlıq ilə xalqa çatdırır, ikincisi, bu da qətiyyətlə təsadüfi deyil ki, başqa xanəndələr də Zeynəbin yaratdığı musiqi məktəbinə qoşulur, onun oxuduğu havaları təkrar və təqlid edirlər. Burada ilk səbə- bi Müşfiq lirizmində, Müşfiq qəlbinin incəliyində və müa- sir zövq uyğunluğunda axtarmaq lazımdır. Müşfiq öz mə- həbbətinin böyüklüyü ilə çox-çox irəli getmiş, illəri qa- baqlamış sənətkardır.

Mən bu düşüncələr içində çırpınarkən Dilbər xanım dilə gəlir, Darülmüəllimatda oxuduğu zaman, ədəbiyyat dərəcəsinin rəhbəri kimi Müşfiqin ora gəlişindən, Müşfiqin hüzüründə titrəyə-titrəyə oxuduğu şeirlərdən, onu Bibi- heybətə şeir gecəsinə aparan şairin məhəbbətindən danı- şır. Dilbər özünün yazdığı “Arasındadır”, “Yadıma düşdü” şeirlərini oxuyanda bütün məclisi heyran qoyur. Gündəli- yimizin başqa cildlərində həmin şeirlər verildiyindən bura-

da təkrar etmirik. Yalnız onu deyir ki, Nigar xanım ilə Əkrəm Cəfərin aşkar ağladığını görürəm. Habilin kamanı ilə həmahəng oxuyan, gözəl səsi Elmiranın yanında oturmuş Əminə bacı da ağlayır. Asəf Zeynallı adına musiqi məktəbində oxuyan Elmiranın səsi Müşfiq şeirinə yaraşır.

Bilməm neçin məni atmış, unutmuş,
Əhdi-peymanına qurban olduğum.

Yoxsa özgəsinə üzünü tutmuş
Yeni sevdasına qurban olduğum.

Zeynəbi lentdə dinlədikdən sonra Elmiranı göz qabağında dinləyib eşitdiyimiz bu mahnı alışıb yanan qəlbimizə damcı-damcı su səpir. Həbil kamanı yenidən dilə gəlir, sanki bütün elləri, bütün əsrləri çağırır, bəşəriyyəti Azərbaycanın yardımına haraylayır ki, yer üzündə belə bir müsibətəzadə xalq var. Başından min tufan sovuşsa da yaşayır, sınımadan, əyilmədən yaşayır, döyüşür.

– Həbil kamanın Müşfiqidir.

– Müşfiq sağ olsaydı yəqin ki, Həbilə şeir qoşardı:

Oxu kamança, oxu kamança,

Dinləyək səni doyunca.

(Rəsul Rzanın şux bir ruh ilə dediyi sözlər bizə ləzzət verir. R.Rza yaxşı masabəyidir. Özü az danışır. Məclisdəkilərə meydan verir. Şənlik-şuxluq, gözəllik içində nəfəs alırıq. Hər bir dəqiqəmiz zövq ilə, ilham və məhəbbətlə doludur. Yaşamaq gözəldir. Bu gözəlliyi yaradan isə birinci növbədə Həbilidir, Müşfiq şeiridir.)

Ayrılıq oduna könül dayanmaz,
Eşq oduna yanan bir daha yanmaz.
Çəkdiyim nalədən neçin oyanmaz
Şirin röyasına qurban olduğum.

Hicranın qəlbimi yandırır, yaxar.
Gözlərim yollara baxar, ha baxar.
Müşfiq səni anar, sənsiz odlanır
İtkin xəyalına qurban olduğum.

Azərbaycanda sovet hökumətinin yaranması, inqilabın qələbəsi ilə yaranmış sevinc poeziyada hamıdan çox Müşfiqin qəlbində əks-səda vermişdir desək, zənnimizcə yanılmazdır.

Cahan ki, solmayan bir bağça-bağdır,
Burda rəvamıdır gülmədən ölmək?
Yazıq o şəxsə ki, qaraqabaqdır,
Nə qədər yaraşır insana gülmək.

Müşfiq ürəkdən qopan gülüşlər, qəhqəhələr şairidir. Yeni Azəri şeirində sevincin, xoşbəxtliyin, həyat eşqinin ən gözəl lirik tərənnümçüsü Müşfiqidir.

Söylə, gözəllərin dodaqlarından
Bu oynaq gülüşlər umulmuşmudur?
Sənin hər qəhqəhən ay kənarından
Keçən bulutmudur, ötən quşmudur?

Bu misralardakı təşbehlər heyrətamiz dərəcədə səmidir, yenidir, qaynar bir fərəhlə doludur. Müşfiq hər sözü çox böyük ustalıqla seçir. “Dodaqlarında oynaq gülüşlər”

ifadəsinə fikir verin. “Dodaq”, “oynaq” sözləri həm qafiyədir. Buna görə də həmin dodaqlara heç bir ifadə “oynaq gülüşlər” qədər yaraşmaz.

Müştəfiq nə qədər gözəldirsə, Zeynəbin səsi də bir o qədər cazibəli, alovlu və yandırıcıdır. Zeynəb sanki Müştəfiqi oxumaq üçün dünyaya gəlmişdir, Müştəfiq Zeynəbi, Zeynəb Müştəfiqi yüksəldir.

Mən ki bilməz idim nədir məhəbbət,
Bu sirri sən mənə anlatmadınmı?
Dünyaya sığmayan şair könlümü
Köksümdən qoparıb oynatmadınmı?

Mən ki nəğmə deyib bənövşələrdən,
Peşəm zövq almaqdı bir şux dilbərdən.
Məndən uzaq gəzib dolanıb hərdən
Qəlbimi sıxmağa can atmədınmı?

... Müştəfiqin qəlbini tez alıb ələ,
Onu rüyalardan oyatmadınmı?

Zeynəb məclisdə yoxdur. Bu axşam konserti olduğu üçün gələ bilməmişdir. Ancaq Zeynəb elə oxuyur ki, onu bütün gözəlliyi, hətta bədəninin, üzünün hərəkətinin hər bir ifadəsi ilə birlikdə xəyalımda canlandırırım. Çünki Zeynəb oxuyanda, onun bütün varlığı oxuyur, hər bir hüceyrəsi oxuyur.

Əgər görməsəydim ala gözləri,
Mən sənə heç vədə bel bağlamazdım.
Bilsəydim belədir işin-adətin,

Sənə ürəyimdə yer saxlamazdım.

Ürəklə oynamaq çətindir, çətin,
Bu, ali növdür hər cinayətin.
Mən sənə yerinə olsaydım, yəqin
Ölərdim, əhdimi ayaqlamazdım.

Yalnız dili ilə deyil, qəşi ilə, gözü ilə oxuyan, dabanını yerə vurmaqla ehtiras burulğanında qıvrıldığını gizlədə bilməyən. Zeynəb musiqi keçidlərini gözəl bilir.

Getdim gördüm bulaqdadır,
Bulaqda, bulaqda...
Əl-üzünü yumaqdadır,
Yumaqda, yumaqda.
Qoşa xallar yanaqdadır,
Yanaqda, yanaqda.
Qızıl üzük barmaqdadır,
Barmaqda, barmaqda.
Bir belə cəlal olmaz.
Belə can alan olmaz.

Hüseyin Cavid

9 sentyabr 1966

Şair qardaşım Səyyah Məhəmməd mehmanımdır. Cavidin məhkəmədə Bağirova xitabən dediyi şeiri söyləyir:

Ey vah, nə üçün bilməyirəm bən bu cəhanə
Gəldim də ki, əslində bu çılgınca zəmanə.
Həq yox, bu cəhan içrə əvət yoxdu həqiqət.
Zalim, yaxıcı, qəhredici, ah, bu təbiət,
Qəhr olmada, məhv olmada milyonla cavanlar
Mən tək yazıq insan, yazıq insan, nə bəlan var?
Hər pənc eyi qəhrində bu zalim bələyin, ah
Hər bəzmdə, hər anidə, hər aşidə, ey vah
Gün görəmədən əsla alır ağışuna torpaq.
Gücsüz bəşəri solduruyor, solduruyor, bax.
Mən nifrət edirəm mənə derlər ki, səfilsən,
Çılgın, əsəbi, sərsəri... bilməm ki, neçin bən?
Sərsəm deyiləm, hər düşünüb dinləyirəm, yox.
Kim dersə də sərsəm mənə o, aldanıyor çox
Zira, nəyim əskik, nəyim? İdrakü düşüncəm.
Əqlim, biliyim... ah, yazığam mən, hələ gəncəm,
Gənc yaşda belə çəkmədəyəm bunca əziyyət.
Ay, böylə həya, böylə məişət... bu nə zillət,
Bir doğma çörəkçün gedibən əz, əzil, əmma
Çarpış, yeni bir loğma çörək. Varmı da mənə?
Bilməm bu əziyyətlərə məhkum niyə qaldıq?
İnsan deyilib fikrə-xəyalata qatıldıq.
Doğmuş da qəzadan mənə qaç mincə düşüncə.
Əql ilə kəmal, hiss ilə əyləncə, düşüncə,

Bilməm bu nə eşq, bu nə sevgi, bu nə sevdə?
Sevmək, sevlmək kimi min dürlü müəmma.
Bunlar nədir? Əsla düşünülməz bir həqiqət,
Bunlarda birər hikməti-sirri-əbədiyyət,
Ax, böylə həyat, böylə məişətlərə nifrət,
Nifrət. O qaranlıq qara hikmətlərə nifrət.

H.Cavidin Bayıl məhbəsində yazdığı bir şeirin tarixi isə belədir. Arvadı ona çörək gətirir. Hüseyn Cavid yazdığı şeiri gizli göndərmək üçün çörəyi yarı bölür. Şeir ilə birlikdə para çörəyi geri qaytarır. Şeir belədir:

Neçə müddətdir əsirəm, həsrətəm cananə mən,
Nola, bu qəmxanədən ta ki çıxım bir yanə mən.

Məskənim çünki-qəfəsdir, binəva bülbül tək,
Layiqi-zindan deyildim, düşmüşəm zindana mən.

Ey həqiqi dostlarım, siz söyləyin təqsirimi,
Binəvayəm, yazığam. Ah, düşmüşəm böhtanə mən.

16 noyabr 1966

Lenin prospektindəki yetmiş nömrəli binanın sakinlərindən biri mənəm. Dörd mərtəbədən ibarət bu bina kvadrat şəklindədir, burada saysız-hesabsız mənzillər yerləşir, bütün qonşuları tanımaq qeyri-mümkündür. Dəhlizlər olduqca uzun və dardır. Bina şəhərin hündür yerlərindən birində yerləşdiyindən, sonuncu mərtəbəyə, yaxud lap yuxarı qır döşənmiş “dama” qalxanda Bakının çox yeri buradan aydın görünür. Bayram günlərində fişənglər atılarkən, fürsət tapıb sahilə gedə bilmədikdə mən dönə-dönə bu binanın üzərinə qalxmış, əlvən işıq salxımlarını başında müvəqqəti tac kimi saxlayan Bakıya gözlərim gülə-gülə tamaşa etmişəm. “Fişənglər atılanda” şeirim bir çox misraları elə buradaca yaranmışdır.

Yerlərdə, göylərdə neçə rəng olur,
Bilsən o gecələr nə qəşəng olur.
Əksi düşən kimi pəncərələrə,
Bir fişəng çevrilib yüz fişəng olur.

Fişəng atılmayan adi günlərdə belə yay axşamlarında dama çıxıb var-gəl etdiyim, şeir düşündüyüm vaxtlar az olmayıb. Lakin sonralar bunu tərgitməyə məcbur oldum. Qırın tapdanıb zay olması barədə dördüncü mərtəbənin bəzi sakinlərinin şikayəti qulağıma çatdı.

Binanın həyəti geniş və yaşıldır. Burada bütün fəsilələrin gözəlliyini müşahidə etmək olar. Mən bu gözəlliyi

yazın sonunda ilk tumurcuqlarını yavaş-yavaş açan tut ağaclarının bahar nəfəsində, bəzən alaçala yağın qarın çox keçmədən əriməsində, həyətdə hay-küylə oynayan uşaqların güllüslərində, aşağıda əkdiyim tənəyi bəsləyib yuxarı dırmaşdırdığım bağban zövqlü əməyimdə, təbiətin qanunlarına təslim olmadan payızda belə yaşıl qalan ağacların tək-tük qızıl yarpaqlarında görmüşəm. Bu gözəllikdə mənim də əməyim var. Burada ağacların dibini boşaltmış, suvarmışam. İdman etməyə ərindiyim vaxtlarda belə işlər mənə xüsusilə həvəs verib. Evlər idarəsi müdiri bu səyimi görə hətta bir dəfə mənim üçün bir bel də gətirmişdi. 1961-ci ilin yazqabağı günlərində həmin bel ilə on beş qədər tut ağacının dibini yumşaltmışam. Bunun üstündə Firəngiz mənə dönə-dönə acıqlanıb:

– Sən özünü yazıçı kimi aparmırsan. Bəyəm sən xalqın hambalısan? Bağbanlıq eləmək sənə qalıb?

Onun bu məzəmmətləri o yerə vardı ki, sonralar hətta mən iməcilik günündə belə işləməyə çıxmaqdan boyun qaçırtdım. Həyətdəki ağacların bəlkə də ən gözəli mənim hər gün idman etdiyim dəhlizin qarşısında yüksələn qollu-qanadlı tut ağacıdır. Bu ağacın gözəlliyi orasıdır ki, öz həmcinslərinin hamısından tez oyanır, hamısından da gec solur. Bu gün noyabrın on altısıdır. Başqa ağaclar yerə qızıl pul səpələyir. O isə başdan ayağa bahar libasındadır. Mən payıza təslim olmayan ağacları, şələlənin axarını tərsinə üzüb keçən ildırım sürətli qızılbalığı, estekada yollarında küləyə qarşı gedən adamı, ümumiyyətlə müqaviməti qıranları sevirəm. Bəlkə elə buna görə də hər səhər idman edərkən görüşdüyüm tut ağacı mənim üçün bu qədər əzizdir. Yuxarıda yaşayanların atdığı kağız, cındır əski, məftil, kəndir onun budaqlarından mənim əllərimlə azmı təmiz-

lənmişdir? Firəngizin paltar asılan ipə dayaq verdiyi ağacı işə salıb neçə dəfə yazqabağı onun hələ tumurcuqlanmamış budaqlarını pinti arvadların baş tükündən azad etmiş, daramışam.

– Xoş gördük, tut ağacım, sabahın xeyir – bunu deyib espanderi boynumun dalıyla dartıram. Gözlərimdə yaşıl yarpaqların ziyası, ürəyimdə bahar düşüncələri, qollarımda espanderi gərməyə çalışan qüvvənin hərərəti... İkinci mərtəbədə yaşayanların yarısı hər səhər işə mənim yanımdan keçib gedir. Çoxları ilə salamlışıram.

Adlarını bilməsəm də aramızda xoş bir hava, baxışlarda duyulan mehribanlıqın şəfəqi var. Onlardan bəziləri işə gedir, bəziləri də çörək-ərzaq alıb dərhal qayıdırlar. Bəzən elə öz qəlbimə, öz düşüncələrimə elə dalıram ki, beş dəqiqənin içində birinə iki dəfə salam verirəm. Sonradan başa düşürəm ki, həmin adamla elə bir az bundan qabaq salamlamışam. Yumurta, göyerti və süd satanlardan çoxusu mənə mehribandır.

– Yayıtı! Yayıtı!

– Quru çörəyi olan!

– Yaxşı Göyçay narı var ha! Hərəsi bir can dərmanı!

– Zelen! Zelen!

70 nömrəli binada hər səhər bu sədələri bəlkə də həmindən qabaq mən əsdirəm.

Bu gün evdən çıxmamış qonşudan Cəlal Məmmədova zəng etdim.

– Saat ikinin yarısında gəl, – dedi.

Həmin radələrdə papkada şeirlərimi sahmana salıb tələviziyaya getdim. Funikulyordan düşmüşəm. Dağüstü parkdan qanrılı Bakıya baxdım. Şəhər süd üzündən də zərif, ağ bir duman tülü içərisindədir. Yağış püsələyir, hava

yumşaqdır. Vaxtım olsaydı, şəhərin əzəmətinə gözüm do-
yunca tamaşa edərdim.

Cəlalin çörək yediğini görüb radionun ədəbi şöbəsin-
də bir qədər vaxt keçirdim. Bu şöbədən yanıqlıyam. Öz si-
farişləri ilə Qüdrət Səmədov haqqında yazdırdıqları öçer-
kimizi iki aydır ki, efiyə buraxmırlar. Ağasəf nə qədər kə-
safətli adammış!

Ədəbi işçi Zaman Qarayev məni gülə-gülə qarşılayır
və bir məktub uzadır:

– Al, oxu, sevin. Oxucular tələb edir ki, sizin Qulu ilə
şərikli yazdığınız povesti səhnələşdirib radioda verək.

Məktubu fərəhlə oxuyur və imzasını yadda saxlama-
ğa çalışıram:

– Balakən rayonu, Tülü kəndi. Səhiyyə məntəqəsinin
müdiri İsabala.

Öz yazı-pozusunun ürəklərdə əks-səda yaratdığını
görmək nə qədər fərəhlidir!

“Kommunist” qəzetinin bugünkü nömrəsini gözdən
keçirirəm.

– Yaşasın İdris Qasimov! Bax, jurnalist belə olar. Mü-
vəqqəti olaraq redaktoru əvəz edir. Gör ədəbi materiallara
nə geniş yer verir. Dünən Nərimanın “Əsir uşaq” poeması-
nı vermişdi, bu gün Mirzə Şəfi haqqında iri həcmli bir mə-
qalə.

– Əlinizlə min ev yıxıb ucaldınız minarə!

Mirzə Şəfidən misal gətirilmiş bu misra ürəyimə ya-
tır. Bu cür yalnız şair deyə bilər.

– Mirzə Şəfi – oğurlanmış dahi! – deyə üzündən nur
yağan, başı şiş papaqlı, qocaman sənətkarın şəklinə baxır
və uzun müddət xalqından gizlədilmiş şairin faciəsi barə-

də düşünürəm. Dodaqlarım istər-istəməz Nəbi Xəzrinin
misralarını pıçıldayır:

Gəldi Bodonştadt Almaniyadan,
Reyhan sətirlərin çəkdi ətrini.

– Öz dilindən ayrı düşən sənətkarın taleyi elə belə də
olmalı imiş – deyə ürəyimdə böyük Vazehə hətta acıqlanı-
ram.

Qəzetin dördüncü səhifəsinə baxanda ürəyimdən bir
tel qırılır. Şekli qara haşiyəyə alınmış jurnalist Hidayət
Bağirov vəfat etmişdir.

Yuxarı qalxıb Cəlal Məmmədovun kabinetində, seç-
diyim şeirləri ona təqdim edirəm.

– “Mən sevmişəm o yeri”, “Neft daşları” barədə.
“Dəlidağ”, “Vətən, ya ölüm”. Qalan dörd şeir Müşfiq haq-
qındadır.

– Nə olub? Nə xəbərdir, Müşfiq haqqında dörd şeir
yazırsan? A balam, bu uşaqlar Müşfiqi çevirib məbədə,
Allaha! Belə də şey olar?

– Yox, Cəlal, mən Müşfiqi bütə – Allaha çevirməmi-
şəm. Orada Müşfiq bir bəhanədir. Öz dərdlərimi, öz qəlbi-
mi verməyə can atmışam.

Sən bir zinət idin Azərbaycana,
Dinlə, ürəyimin deyim sirtini.
Güclü şeirlərin hələ bir yana,
Mən sənə sevirəm zəif şeirini.

O zəif şeirlər yarandı bəlkə
Ən ağır zamanda, çətin zamanda:

Şərəfsiz şairlər yaxaraq ləkə,
Sənin ilhamını yaralayanda.

Cabir Novruz

Cəlal qulaq asdır. Ayaq üstə qarşımda dayanmış Rauf İsmayılovun isə üzündə daş kimi donuq bir ifadə var. Buz kimi soyuq gözlər mənə yox, o yana baxır... Görəsən belə adamların ürəyi barı birçə dəfə Şeir zövqünün nə demək olduğunu duyubmu? Rauf yazıçılıq etmək iddiasındadır. Pyesi oynanır. Onun yazıçı ola biləcəyinə inanmıram. Şeirə biganə adamdan heç vaxt yazıçı çıxmaz.

Televizor binasından çıxıb
"Bakı" qəzeti redaksiyasında

Cabir Novruz ilə görüşməyə gəlirəm. Yanında əla bir qız var. Şairədir. Onuncu sinfi bitirib. On doqquz yaşında. Dinləyirik. "İnam" adlı şeirini əzbərdən deyir. Şeir onun gül dodaqlarında gözəlləşir, daha inamlı bir ifadə alır.

Hətta aldansa belə, yenə inanmalısan,
Bəli, inanmalısan! Çünki İnsansan! İnsan!

Bu səmimi, sadələvh deyilmiş misraların gözəl müəllifini təbrik edib ağ əlini sıxdım. Ovcum sevindi.

Tonya getdi. Cabir Novruz təzə bitirdiyi "Biz gecələr yaşayırıq" şeirini oxumağa başladı. Mən Cabirin şairliyini,

insaniyyətini, gənc, məğrur və qüdrətli poeziyasını ürək-dən sevirəm. Onunla hər dəfə görüşəndə özümün bir qədər zənginləşdiyimi hiss edirəm. Cabir Yesenini, Mayakovskini, Müşfiqi, Füzulini, Sabiri, Puşkini, Yevtuşenkonu, Bloku, Koroğlunu gözəl tanıyan, yüksək şairlik mədəniyyətinə malik, istər həyatda, istərsə də poeziyada köhnəlmiş ənənələri qırıb dağıtmağa can atan, gələcəyin havası ilə tənəffüs edən novator bir sənətkardır. Cabir Novruz nəzərə almadan Azəri şeirinin bugünkü inkişaf səviyyəsini təsəvvür etmək çətindir. Onun şeir oxuması xüsusilə xoşuma gəlir. Budur, oxuyur. Mən onun uca boyuna, vəznin ahənginə uyğun şəkildə qalxıb ənənə iri əlinə, şeirin şəfəqilə daha da nurlanmış dolu sifətinə, qığılıcı saçı gözəlrinə, od tökən dodaqlarına heyran-heyran baxır, bu dəqiqə onun kimi özümün də bəxtiyar olduğumu hiss edirəm.

Mən çoxdan, lap çoxdan nəinki xəbəslilik, hətta qibtə hissini ürəyimdən çıxartmışam. Buna görə də şair dostlarım yaxşı bir şeir oxuyanda elə bilirəm həmin şeirin müəllifi özüməm. Öz əsərindən onun duyduğu bütün zövqü mən də duyuram. Məgər sənə zövq verən, səadət verən bir adama qarşı da paxıllıq etmək olarmı? Yaxşı bir şeir eşidəndə yerində ilan kimi açılıb yığılan, rəngdən-rəngə düşən Rahim kimi "şairlər" nə qədər miskindirler.

Belələrinə mən zərərli bir həşarat kimi ağır çəkməli ayağının altına qoyar, dabanım üstə fırlanar, dişim dodaqlarımı qanadıncaya qədər hiddətlənər və əzərdim.

"Biz gecələr yaşayırıq" şeiri şairlər haqqındadır.
Biz dünyanın dərdlərini qəlbimizdə daşıyıyıq,
Biz gecələr işləyirik, biz gecələr yaşayırıq.

Doğrudan da, şair üçün həyat, yaşamaq – yalnız ilhamlı yaradıcılıq saatlarıdır. Bu fikir şeirdə gözəl ifadə olunmuşdur. Biz şairik... sözləri əsərdə böyük mənəvi qüvvətlə səslənir.

Şeir bitir, Cabiri öpürəm. Otaqda heç kəs yoxdur. İki-mizik. İndi də mən Müşfiqə həsr etdiyim “Bahar duyğulu şair”, “Müşfiq və partiyalı şair”, “Ona yazıq deməyin”, “Duyğu yarpaqları” şeirlərimi oxuyuram. Bəyənin və bəzi misraları əzbər deyib özümə qaytarır. Yeni şeirlər oxumağımı xahiş edirkən, “Bakı” qəzetinin əməkdaşlarından yazıçı Qeybullə Rəsul və şair Rəfael Zəkə içəri girirlər. Papanı bağlayır, şeir oxumağa xitam verirəm. Rəfael rəhmətlik professor Cəfər Xəndanın oğludur. Boyu bir qədər uca olsaydı ona kişi gözəl demək olardı. Şəvə kimi zil qara saçları, gözəl üzü, odlü qara gözləri, rəssam əlilə çəkilmiş kimi qəşəng görünən qalın qaşları, zənnimcə, onu bir çox qızlara sevirir. Onu mən də sevirəm. Çünki fitri hafizəyə malikdir. Əbdülhəq Hamidi, Tofiq Fikrəti, Sabiri, Füzulini, Hadini, Müşfiqi, Yesenini əzbər bilir və yaxud ən azı onların bir sıra əsərlərini əzbər bilir. Bu vergi ona atasından keçmişdir. Müşfiqin dəlisidir. Haqqında poema və şeirlər yazmışdır. Bunlardan çoxu müvəffəqiyyətlidir. Mən Rəfaeli sevirəm, onunla söhbət etməyi xoşlayıram. Adam nə qədər əzbər bilər! Sinəsi elə bil şeir antologiyasıdır. Rəfaelin bilik səviyyəsi yuxarı deyil, hələ bir şair kimi də yetişməyib. Çoxlu qəzəl yazır. Gözəl qəzəllərdir. Lakin orijinal deyil. Bu qəzəllər öz şirəsinə, müəllifin qəlbindən daha çox klassik şeirdən almışdır. Dinləyirsən, bəyənirsən, lakin hiss edirsən ki, bu fikirləri ya Füzuli, ya da başqa bir qəzəl ustası çoxdan deyib. Rəfaelin yaxşı cəhətlərindən biri budur ki, poetik formaları gözəl bilir. Həmişə yeni for-

mada yazıb. Bu günkü şeir üçün yeni görünən bu formalar əslində klassik ədəbiyyatdan gəlir. Rəfael həmin formaları əhya etmək istəyir.

Qeybullə Rəsul, Cabirin dediyinə görə, gözəl oğlandır, bunu mən də az-çox hiss etmişəm. Yaxşılığı bundadır ki, öz müstəqil fikiri var, tutuquşu deyil. Mərd və prinsipial kommunistdir. Hər deyiləni qəbul etməz. Belə bir hadisə danışılır ki, bir dəfə mart iclasında şəxsiyyətə pərəstiş pislənirkən, bütün üzvlər qərarı bəyəndiklərini bildirib əl qaldıranda Qeybullə bundan boyun qaçırır.

– Kim bu qərarın əleyhinədir? – deyiləndə isə iki əlini də yuxarı qaldırır:

– Mən! Mən! – deyə bağırır.

Stalinçi olmasam da, Qeybullənin bu hərəkətində bir mərdlik görürəm. O, partiya qarşısında öz qəlbini gizlətmir, bəzi kommunistlər kimi ikiüzlülük etmir, öz qəlbindəkini mərdanə deyir.

Söhbət yenə Stalinəndən düşdü. “Kommunist” qəzetinin bugünkü nömrəsində “Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının tarixi” kitabının yeni nəşri haqqında “Pravda” qəzetindən götürülmüş məqalə dərc edilmişdi. Məqalədə Stalin haqqında bu vaxta qədər olduğundan daha sərt sözlər vardı: Stalin sosialist qanunçuluğunu pozub sovet demokratiyasına böyük zərbə vurmuşdur. Bir sıra təmiz kommunistlər, partiya, sovet və dövlət aparatının görkəmli xadimləri vəhşicəsinə həlak edilmişdir. Bununla belə şəxsiyyətə pərəstiş sosializm cəmiyyətinin inkişafını ləngitsə də, partiya həyatında Lenin normalarına böyük zərbə vursa da, sosializm cəmiyyətinin xarakterini dəyişə bilməmişdir.

Qeybullə Stalin dövründə törədilmiş bütün bu cina-

yətlərdə dövlət başçısının günahkar olduğunu iqrar edir, hətta, onun öz əmisi də həmin dövrdə qətlə yetirilmişdir.

– Bununla belə unutmaq olmaz ki, – deyər Qeybullla hiddətlənir. – Stalin Rusiyanı sosializmin qalmasına çevirmişdir, rus xalqını bütün dünyaya bir daha tanıtmış, özəmətlil bir dövlət qurmuşdur.

– Xruşşov ehkamları dağıdan mətin inqilabçıdır, – deyər Qeybullaya üz tuturam.

Mən də səninlə şərikəm – deyir. – Ancaq ehkamlar dağılandan sonra yeni ehkamlar yaranırsa, onda nə edək?

– Yeni ehkamları yeni qüvvələr dağıtmalıdır – deyirəm. – Sən dağıtmalısan, mən dağıtmalıyam. Bütün kommunistlər dağıtmalıdır. Burada illər də öz işini görəcək.

Çalxalandıqca, bulandıqca zaman nehrə kimi,

Yağı yağ üstə çıxır, ayrıni ayrınlıq olur.

– Rəhmətlik gözəl deyib –

Qeybullla daha sonra söhbəti beynəlxalq məsələlərin üstünə gətirir, uşaqlardan kiməsə Almaniya və Kuba məsələsində bizim mövqeyimizlə o qədər də razılaşmadığını bildirir.

– Demişdik Almaniya ilə sülh müqaviləsi bağlayacağıq. Gərək bağlayaydıq. Demişdik Kubanı hətta raketlərimizlə müdafiə edəcəyik. Gərək Kennediyə güzəştə getməyeydik. Sovet hökumətinin sözü dünya qarşısında deyilən sözdür. Bu söz deyildimi, yerinə yetməlidir. Deyirlər Fidel Kastro bizdən narazıdır. Raket qurğularımızı verməkdən boyun qaçırır. Guya Sovet İttifaqındakı tələbələri də geri çağırır.

Bu sözlərin nə dərəcədə doğru olduğunu deyər bilmərəm. Amma mənim Fidele böyük məhəbbəti var. “Vətən, ya ölüm” şeirimdə bu məhəbbəti bəyan etmişəm.

Söhbət əsnasında Rəfael məni bir hədiyyə ilə sevindirdi. Müşfiqin şəklini bağışladı. “M. Müşfiq təbiətli dostum əla şair Xəlil Rza qardaşıma”. Şəkin dalına yazılmış bu sözlərin səmimiyyətinə şübhə etmədim. Söhbət Müşfiqin ömür-gün dostu Dilbərdən düşdü. Cabir onu bəyənmədiyini bildirdi:

– Yaxşı iş görməyib, Müşfiqdən sonra ərə gedib, hələ bunu gizlədir də, təzə ərindən olan oğlunu da gizlədir. Dilbər Müşfiqin parlaq xatirəsinə layiq deyil. Söhbət əsnasında həmişə Müşfiqdən daha çox, özündən danışıram...

Mən Cabir ilə razılaşmadığımı bildirirəm:

– Qadının ikinci ərə getməsi heç də birinciyə hörmətsizlik deyil. Görünür, onda həyat eşqi güclü olub. Əgər mən hiss etsəm ki, bu gün öləcəyəm, heç də qadınımın başqa ərə getməməsini ondan rica etməyəm. Bu, onun öz işidir. Qadına feodal kimi yox, insan kimi yanaşmalıyıq.

Bu sözlərim Cabirə toxunur.

– Sən lap Cəfər Cabbarlının dili ilə danışırsan.

– Məgər Cəfərin dili pis dildir?

– Yox, demirəm pisdir. Amma nəzərə al ki, Azərbaycan qadını üçün sədaqət, vəfa milli xüsusiyyətlərdir. Bizim nə qədər gəlinlərimiz, analarımız hörülərinin birini ağ, birini qara hörüb yol gözləmişlər. Hətta həlak olmuş ərələrinin xatirəsinə sadıq qalmışlar. Dilbər də belə edə bilməzdimi?

– Əlbəttə, edə bilərdi, – deyər ona cavab verirəm. – Hətta bu, Müşfiqin xatirəsinə ən böyük hörmət olardı. Çünki Müşfiq adi insanlardan seçilən fəvqəladə bir xilqətdir. Gözəl şairimizdir. Amma məsələ burada yalnız Dilbər haqqında getmir. Qadına münasibət haqqında gedir. Mən deyirəm qadın özü üçün hər iki yolu seçməkdə azaddır: O

bütün ömrü boyu qara geyinib, göz yaşı töküüb ərinə sədaqətli qala da bilər. Əgər onun bu hərəkəti səmimidirsə, yəni öz qəlbinin tələbidirsə, mən bu hərəkəti alqışlayıram. Çünki həmin qadın öz mənəvi sakitliyini, öz ləyaqətini, hətta səadətini bu müqəddəs kədərdə tapır. Belə kədar böyük insan kədəridir, ona pərəstiş etməmək olmaz. Lakin qadın başqalarının gözündə özünü sədaqətli göstərmək fikrini əsas tutub bu yolu seçirsə, bu kədar nəcib deyil, saxtadır. Nə qədər qadınlar var ki, öz mərhum ərinin böyük adının kölgəsində yaşamaq üçün heç kəsə kəbinlə ərə getmir, özünü sədaqətli qələmə verir, amma əlaldan oynaş saxlayırlar. Belə “sədaqət” əclafıqdır. Bunların hər ikisindən fərqli olaraq qadın öz ərini hörmətlə dəfn etdikdən sonra, onun ürəyində yavaş-yavaş həyat arzuları, gənclik ehtirası qaynayır, və o bir şəxsi sevir, nə üçün ikinci dəfə ərə getməsin? Qoy mərdanə bir vüqarla getsin, heç kəsdən qorxub sıxılmasın! Bu, onun həyat haqqıdır, yaşamaq eşqinin tələbidir. Əgər o özü üçün yaxşı həyat qurub dünyaya yeni gül balalar verirsə və bu, balaları Vətən eşqilə boya-başa yetirirsə, bu elə birinci ərin də xatirəsinə hörmətdir. Qadının əlilə, nəfəsilə dünya gözəlləşir. Məgər ölüb gədən mərhum da elə bu amal ilə dünyadan getməyibmi?! Belə getməyibse qoy cəhənnəmə olsun. Cabir, qardaşım, unutma ki, vəfa, sədaqət haqqındakı köhnə təsəvvürlər yeni həyata, yeni ideallara uyğun gəlmir. Milli xüsusiyyətlər özü də əbədi, dəyişməz keyfiyyətlər məcmusu deyil. Milli xüsusiyyətin meyarı Vətəndir, ana dilidir. Hansı xüsusiyyət ki, Vətənin tərəqqisinə, ana dilinin gözəlləşməsinə, çiçəklənməsinə yardım edir, o, əsl milli xüsusiyyətdir, yaşamaq haqqına malikdir. Sən vəfanı da, sədaqəti də yalnız öz mənafeyinlə ölçmə, birinci növbədə vətənin, ana dili-

nin mənafeyi ilə ölç. Onda yanılmazsan. Ucalar və ucaldırsan!

Mənim bu coşqun monoloqumdan sonra Cabir bir qədər sakitləşir, Rəfael mənə qəhmər çıxır; mən daha da coşuram:

– Cabir, sən həm də nəzərə al ki, Dilbəri Müşfiq sevir. Necə sevir, sən bilirən. Elə buna görə də Dilbərə hörmət bəsləməliyik. Dilbərə hörmət – eyni zamanda Müşfiqin məhəbbətinə hörmətdir. Müşfiq tutulandan sonra Dilbər dəli olub. Saçlarını çəngə-çəngə yolub küləyə verib. Yalnız böyük məhəbbətli adamlar belə dərinəndə sarsıla bilər. Bunu yaddan çıxarma. Dilbərin səhvləri, yanlış addımları olubsa, bunda zaman günahkardır. Zaman insanın ən müqəddəs hissələrini öz qanlı mənəşəsində sıxır və zərif bir qadın buna davam gətirmirsə, qoy bu səni bir şair kimi düşündürsün. Humanist ol, Bağırov rejimi, Stalin dövrünün ruhu nə qədər təmiz insanları vicdansızlığa sövq etmişdir. Hədəsi şərh etmək üçün səbəbi axtar. Zəhiri görməsən də olar. Batini gör. Vəziyyəti gör. Bu söhbət məni lap yordu. Rəfael, bir-iki şeir oxu. Ya özündən, ya özgedən.

Rəfael bir neçə qəzəl oxuyur. Əsərin sonunda öz adı çəkilməyə bunların klassik ədəbiyyatdan olduğunu güman etmək olar. Məzahir Daşqından şeir deməzdən əvvəl onun haqqında fikrimi soruşur.

– Əla şairdir – deyirəm. – Onun bir beyti heç yadımdan çıxmır:

Gözlərdən axan hicran çayları
Almas kirpikləri yolmuş – deyirlər.

Rəfael, Daşqının “Ağlamaq sənə yox, mənə yaraşır”, habelə, Vurgunun vəfatı münasibətilə yazılmış “Ağladı”

Xəlil Rza

Kor olsun gözləri vəfasız yarın,
Qədrini bilmədi o sənətkarın.
..... baharın,*
Aylar nalə çəkdi, illər ağladı.

Redaksiyadan çıxırıq. Cabir və Rəfael “vurmaq” təmənnəsindədirlər. Mağazadan bir araq götürürəm, üç manat pulum qalır.

– Rəfael, cibindəkini gizlətmə ha, sən öl hamısını xərcələyəcəyik. “Araz” kinoteatrının yanındakı balaca restorana gəlirik.

– Xəlil, dəstəni bəri çək.

rədifli qoşmalarını əzbər deyir. Hər ikisi gözəl sənət nümunələridir.

Cabir şövq ilə dilə gəlir:

– Deyirlər aşıqlar saz üstündə oxuyanda “Ağladı” şeiri adamları ağladır:

Bu, Ağasəfin səsidir. Kabab iyi və içki qoxusu ilə dolu restoranda qarşıdakı stolların birinin dövrəsində Radio Komitəsinin işçilərindən Ağasəf, Axund, Hacı, rejissor Rauf Kazımovski, İsmət və şair Davud Ordubadlı əyləmişdir. Salamlaşıb dəstəyə qoşuluruq. Ağasəf mənə əl uzadır. Görüşürəm. Çünki sağ əlimdə makentojumun qolunda gizlətdiyim araq şüşəsi var. Şüşəni stolun üstünə

Bəxtiyar Vahabzadə

qoyuram. Stolun üstü yoxsuldur. Çörək, kolbasa, bir az lülə kabab var. Pivə içir və əlimizə keçəndən yeyirik. Az sonra stolun üstü boşalır, gedib kolbasa, çörək, dörd şüşə pivə alıb gətirirəm. Ordubadlının “rəhbərliyi” altında Rəfael yeni bir araq şüşəsi gətirir. Sağlıqlar deyirik, İsmət keflidir. Çox sevdiyi Rəfaeli tez-tez acılayır. Rauf bir sözü təkrar edir: – Buradan elə çıxacaq ki, sabah üz-üzə gələndə utanmayaq.

Mən Hacıнын şərəfinə sağlıq deyirəm:

– Şuluq salma, İsmət. Bir halda ki bu görüş olub bizə qismət, qoy mənəli keçsin bu fürsət. Hallı olduğunu gizlət. Güllüşürlər. Sağlıq sözlərini davam etdirirəm.

– Bizim bu gözəl oğlanla, Hacı ilə mən birinci dəfədir ki, bir stol başında oturmuşam. Amma bu vaxtacan onun haqqında eşitdiklərim həmişə gözəl olub. İnsanın

* Orijinalda ixtisar var. Red - Ə. Ə.

qəlbinin gözəlliyi üzündən də oxunur. Siz Hacı'nın üzünə diqqət yetirin.

Hamının baxışları Hacıya dikilir. Hacı'nın üzündə, doğrudan da, Azəri oğullarına xas olan zəngin bir mimika var. Köpüklü dalğalar kimi ağarmaqda olan saçları onun nurlu çöhrəsinə kişi gözəlliyi verir. Hacı şeiri şair qədər sevir. Şeir dinləyəndə, gözləri yanır, ürəyini bürüyən sevinc üzünün hər bir cizgisində gözə çarpır. Burnu və burunun yanı tez-tez səyriyə kimi görünür. Lakin bu, səbəbi adamlara xas olan səyrimə deyil, səndə rəğbət oyadan cizgilərin hərəkətidir. Sanki bu hərəkət onun qəlbindəki ilhamın, şeirdən-söhbətdən aldığı zövqün çöhrədəki surətidir.

– Mən Hacı'nın üzündəki zəngin mimikanın sağlığına içirəm. Hacı büllur azərbaycanlıdır. İstiqanlı oğuldur. Partiyanın, xalqın yaxşı oğullarından biridir. Onun şair təbiətinin, çal saçlarının sağlığına!

Araq az olduğundan dolmamış qədəhlərimizi nuş edirik.

D.Ordubadlı izn alıb gedir. Sonra mən Cabir haqqında sağlıq deyirəm:

– Əgər mən eşitsəm ki, Marsda, yaxud Ayda Müşfiqin, Vurğunun, yaxud Bəxtiyarın, Əli Kərimin, ya da Cabirin Şeir gecəsi keçirilir, inanın ki, ora getməyə can ataram. Qanadlanaram. Bəziləri Cabirimə bənzədirlər. Mən belə müqayisəyə şərik deyiləm. Vaxtilə Belinski Lermontovu Bayrona bənzədənləri tənqid edib demişdi ki, ondan Bayron yox, məhz Lermontov yetişəcək. Eyni fikri mən bu gözəl şair qaradaşım haqqında da deyə bilərəm. Adətən deyirlər ki, sənətkar sənətkarın paxılı olar. Mən bu fikirə o qədər də şərik deyiləm. Böyük təbiətli şairin qəlbində xəbislik yer sala bilməz. Xəbis adam – birinci növbədə öz iste-

dadının düşmənidir. Bu istedad parlamaz. Qınında yanıb külə dönər. Mən Cabiri sevirəm. Onun poeziyası ilə fəxr edirəm. Fəxr edirəm ki, gör mənim xalqım, mənim on milyon vətənim nə gözəl şairlər yetirir. Gözəl şeir də bağ kimi, şələlə kimi, memarlıq abidəsi, yaxud bahar kimi vətən torpağını gözəlləşdirir. Mənim fikrimcə, Cabirin şeirlərində belə bir qüvvət var. “Anam Qızılıgülə”, “Zoya”, “Mənim muğamatım”, “Zamanın səsi” şeirləri əsl şair ürəyindən qopan şərarələrdir. Bu şərarələr ilə mənim nəzərimdə dünyanın işığı artır.

O qızıl şəhmidir düşüb bağlara,
Göydə buludmusan, yerdə çənmisən.
Bütün dənizlərə, bütün dağlara,
Bütün səhralara səpələnmişən.

Sənin kədərini enibdir yerə,
Düzdə dumanımı var, dağda qarmı var?
Bir dəfə gülərək baxsan göylərə,
Göydə tutulmağa ixtiyarımı var?

Qoymaram üstündən tufanlar əsə,
Üzərindən əsən sərin mehəm mən.
Bir cüt ala gözə, ilahi gözə
Ay gözəl, əbədi cavabdehəm mən.

Şeiri bir qədər təhrif etsəm də, dinləyənlərə ləzzət verir. Cabiri alqışlayırlar. Sonra Rəfaelin sinəsindəki şeir bulağının gözü açılır. O, Cabirin nə qədər şeirini əzbər bilirmiş!

Arada az qala ürəyimi bir qibtə hissi də qapladı. Bu saxta hissə güldüm.

Sonuncu sağlığı Azərbaycan ziyalılarının şərafinə dedim. Ağasəfin, Xəlilin, Raufun, İsmətin timsalında qanlı oğulların sağlığına içdik.

İlham bir şairə məxsus deyil tək,
Xalqın sərvətidir, xalqın malıdır.
Şair cəmiyyəti qoruduğu tək
Cəmiyyət şairi qorumalıdır.

Cəmiyyət söylədim, vətən söylədim,
Vətən təkçə Kürümü, təkçə Xəzərmi?
Muğanda saçını oxşayan nəsim,
Göyöldə gördüyün o mavi zərmi?

Vətəndaş olmasa, boş şeydir vətən,
Beş günlük, on günlük güney qarıdır.
Vətən məfhumunun özəyndəki –
Vətənin vüqarlı oğullarıdır!

– Belə oğulların sağlığına!

Boşalan qədəhlər ürəkdəki həyəcanı, gözəllik və vətən eşqini daha da coşdurdu. Hamı xahiş etdi ki, ayrılmazdan qabaq Rəfael Müşfiqdən bir az desin bala-bala, biz də feyziyab olaq.

Hacı Azəri ədəbiyyatında iki sənətkara: Cabbarlıya və Müşfiqə pərəstiş etdiyini bildirəndə ürəyimdə şübhə baş qaldırdı, bəlkə onun məhəbbəti yerliçiliklə bağlıdır?! Şübhəmi ondan gizlətmədim:

– Hacı Allah eləməsin ki, sən Cabbarlıya, Müşfiqə

məhəbbətin bu xırda duyğu ilə bağlı olsun. Yaşa, min dəfə yaşa! Yerliçilik duyğusu insanın qəlbini cılızlaşdırır, yoxsullaşdırır. Belə ürəkdə güclü işıq yanmaz. Ürəkdə Vətən işığı, məhəbbətinin işığı yanmalıdır. Böyük vətənin, tam vətənin! İki yerə parçalanmış on milyonluq Azərbaycanın işığı yanmalıdır. Sərab da, Əhər də, Təbriz də bizə Bakı qədər, Qazax qədər əzizdir. Hərəsi ürəyimizin bir parçasıdır. Əgər Göygöl mənim sağ gözümə, Urmiyə sol gözümdür. Kür bir qolumsa, Araz bir qolumdur. Muğan düzü sinəmdirsə, Savalan kürəyimdir. O tayın da, bu tayın da hər bir gözəlliyi bizim mənəvi varidatımızdır. Bu varidatı xırdalamayaq. Onda qəlbimiz xırdalaşar. Mən yerliçilik hissənə tüpürərəm.

Sözlərimi hamı sükut içində dinləyirdi. Mən birdən anladım ki, Ağasəf istisna edilməklə ətrafındakıların hamısı bakılıdır. Və çoxusu radio komitəsinin işçiləridir. Radio komitəsi axı deyəsən, bakılıların əlindədir. Teymur Elçin, Ənvər Əlibəyli, Cəlal Məmmədov, Rauf İsmayılov, Rauf Kazımovski, Hacı Hacıyev və qarşıdakı Hacı, İsmət... Doğrudanmı bu qədər adamın bir idarəyə yığılması təsadüfidir? Təki belə olsun. Lakin deyəsən belə deyil! Deyəsən Azərbaycan ziyalılarından bir çoxunun təfəkkürü hələ ziyalanmamışdır. Yerliçilik – milli zəkanın inkişafı qarşısını kəsən sədlərdən biridir. Nəyin bahasına olur-olsun bu səddi yıxmaq lazımdır. Biz Bakının, Təbrizin sabahına, o böyük vüsəl gününə bu xırda duyğular ilə gedə bilmərik. Biz vüsala layiq olmayınca vüsəl olmayacaqdır. Bu, şəksizdir.

Rəfael şeir oxuyur, mən isə öz qəlbimə, öz düşüncələrimə dalmışam.

– Bax bu qarşımda oturan Ağasəf, yaşı qırxı haqlasa

da, hələ evlənməyən, gündə bir qızın dalınca düşən özü demişkən, “bala ceyranları ovlayıb ləzzət çəkən”, səninlə danışanda gözünü fağır-fağır qırpan, gözünün ağında incə bir xal qaralan, hərəkətlərində sadə olduğu halda, söhbətlərində öyünməyi sevən bu Ağasəf mənim həmyerlimdir. Mən onun nəyi ilə fəxr edim? Ətalətlidir. On ildir deyir ki, “Səyyar nişan üzüyü” adlı povest yazıram. Hələ də yazır. Ağasəf tikansız balıqdır. Mənə hətta bəzən yaxşılığı deyib. “Məhəbbət dastanı” haqqında məqalə nəşr etdirib. Ona qarşı acıqlana bilmirsən. Amma kəsafətlidir. Belə qeyri-fəal adamların cəmiyyətə xeyri azdır.

İndi belə təsəvvür edək ki, mən radio komitəsində şöbə müdiriyəm, Ağasəf də, Cabir də şöbəyə əsər gətiriblər. Ağasəfinki zəifdir, Cabirinki qüvvətli. Bunlardan hansını efirə buraxmalıyam? Əgər yerliçilik mülahizəsini əsas götürsəm, onda Ağasəfinkini. Bu halda o da məni “görəcək”, alqışlayacaq, “fəxrimizsən” deyəcək, “bizim rayonun abihavası sənə halal olsun”. Və bundan sonra kef, dəm-dəsgah, dolu qədəhlər, kabab bu dostluğun “bədi finalına” çevriləcək. Doğrudur, qulağıma səsələr gələcək ki, Ağasəfin oçerki zəif idi, belə şeyləri efirə buraxmazlar. Deyəcəklər, desinlər. Cəhənnəmə ki! Onsuz da dünya beş gündür, beşi də qara. Nə ədəbiyyat, nə sənət! Nə xalq? Şeir də, ədəbiyyat da, istedad da qurban olsun bu “Şamaxı” çaxırının gül rənginə, yağı damcılayan kababın ötrinə.

Ola bilsin qulağıma səda gələ ki, nə üçün Cabirin poemasını bu qədər ləngidirsiniz? Axı o, yaxşı şairdir, istedadlıdır. Belələrinə irəli çəkmək lazımdır. Şeir mənəfəyini uca tutmalısınız! Deyərlər, mən də cavabını verərəm. Deyərəm o, dikbaşdır, vüqarlıdır. Özü haqqında böyük fikirdədir. Böyük şair olmaq, Müşfiq olmaq iddiasına düşüb.

Lap qanımı qaraltsalar, zəng etsələr, dəng etsələr, onun da bir şeirini it ilində efirə üfurdərəm. Bu da olar istedadla qayğı!

Bu, insan üçün nə qədər şərəfsiz yoldur. Təəssüf ki, bu yol ilə gedənlər və bəlkə də bunun vətən üçün, xalq üçün nə qədər zərərli olduğunu dərk etməyənlər hələ də aramızda tapılır.

Dovşan kimi qorxaq, canavar kimi yırtıcı olan adamlar sırasında elələri də var ki, öz vəzifələrinin üzərində əsım-əsim əsdikləri üçün, həmyerlilərinin başından basır, “yerlipərəst” damğasını özündən uzaqlaşdırmaq naminə onların ən istedadlısını belə idarədən, yaxud müəssisədən kənar edir. Əslində belələri də yerlipərəst qədər təhlükəli adamlardır. Cəmiyyətin sağlam orqanizminə dəraşan mikroblardır.

– Ayə, nə yaman fikrə getmişən?

– Yox, Rəfaelə qulaq asıram.

Əslində R.Rzanın misraları başımda dolanırdı:

Yerlipərəstlikdə hünər göstərən
Arxalı nadan görürəm, qorxuram.

Qalxdıq. Rauf Kazımovski geyinəndə qolu toxundu, duzqabı yerə düşüb sındı. Cibimdə yalnız 56 qəpik pul vardı. İstədim üstünə qəpik-quruş da toplayım, ofsiantkanı razı salım. Amma cəriməni Hacı ödədi.

Ayrıldıq. Üçümüz qaldıq. Cabir:

– Mənim ürəyim yanır, – dedi. – Bir-iki şüşə pivə içsək pis olmaz.

Rəfael cibini qurdaladı, “Nərgiz” kofexanası ilə üz-büz şü pavyonuna gəldik. Pulumuz yalnız dörd şüşə pi-

vəyə çatdı. Cabir mənim Müşfiqə dair dördüncü şeirimdən razı qalmadığını bildirdi:

– Qoşma, rübai yolu köhnəlib, sənin yolun bu deyil, – dedi.

Razılaşmadım.

– Forma özlüyündə qəlibdir, əsas məsələ bu qəlibə nəyin doldurulmasıdır. Mənim şeirim güclü çıxmayıbsa, burada qoşmanın, rübainin bir forma olaraq günahı yoxdur, yəqin günah məndə olub. Bəndlər bədii enerji ilə dolmayıb.

Müşfiqə dair dördüncü şeirim “Duyğu yarpaqları” adlanırdı. Eyni adlı əsərin müəllifinə ithafən yazılmış bu şeir müxtəlif rübailərdən ibarətdir.

Könlümün tərəlanı havaltı olsun,
Həyatım tufanlı, davalı olsun.
Yarımçıq qalarsa ömrüm, qoy sənin
Yarımçıq ömrünün davamı olsun.

Bahar xəyalıma neylər qış mənim?
Hər bir hüceyrəm də oyanmış mənim.
Ayağım altında bir qarış yer yox,
Bütün yer kürəsi dayanmış mənim!

– Məgər bunlar pis rübaidir?

– Çox gözəldir! – Bunu söyləyən sən demə bayaqdan bəri bizim dörd şüşə pivə arxasında yarım saatdan da çox davam edən söhbətimizə qulaq asan susatan qız idi. – Sən Allah, qardaş, o birinci rübaini yazıb verin mənə. Mən sizi televizorda görmüşəm. Amma orda oxuduğunuz şeir bu qədər xoşuma gəlməmişdi. Bu, yaxşıdır.

– Bizimki belə gətirib, – dedim. – Sizin xoşunuza gələn bəzən redaktorların qələmi altından keçmir. Onların “xoşuna” gələn də sizin xoşunuza gəlmir. Redaktorların bir tələbi var, oxucuların başqa tələbi.

Qızın uzatdığı bloknota hər iki rübaini qələmlə yazıb geri qaytardım:

– Alın, Həqiqət bacı.

– Adımı hardan bilirsiniz.

– Yoldaşınız çağıranda eşitdim.

Su pavilyonuna fotoqrafçı çopur Əli girdi. Onu görüb şənləndik:

– Bu bir piyalədən boyun qaçırmazsan.

İçdi. Su satan qız ilə xudafizləşib çıxdıq. Mən Əlinin ixtira etdiyi əlifba ilə maraqlandığımı bildirdim. Eşitmişdim ki, Əli bütün dünya xalqları üçün vahid və çox asan bir əlifba yaratmışdır.

– Moskvaya yazdım. Akademiyaya həvalə etdilər. Burada Şirəli Hüseynov başına daş saldı.

– Necə məgər?

– Dedi böyük qardaşımız rus xalqı hələ belə bir şey ortaya atmadığı halda, niyə biz qabaqdan gəlmişlik elə-yək? Bu mövhumata güldüm.

– Sənin əsərin yaxşısa, gec-tez özünə yol açacaq.

Xudafizləşdik. Uca boylu, şıqgeyimli, panamalı, qalstuklu Əlinin istedadına inandığımız zəkali insanın nurlu, çopur üzü uzaqlarda qaldı.

Elektrik şəfəqləri yaş asfaltın üzərində qızıl balığın pulları kimi par-par parıldayırdı. Hava yumşaq və bol idi. Sinə dolusu nəfəs alır, yerdəki qara aynada parılardan reklam işıqlarına baxa-baxa irəliləyirdik.

Səməd Vurğun

– Cabir, çoxdan mətbuatda şeirin görünmür, bayaq oxuduğunu mütləq “Ədəbiyyata...” ver.

– “Ədəbiyyat...” bir ildir məni rədd edir.

Cabir qəzetin redaktoru Q.Qasımsadəni nəzərdə tuturdu.”

– Yazıçılar sırasında ağ saçlı, müdrik bir insan yoxdur. Elə bir insan ki, yalnız ədəbiyyatın, xalqın mənafeyini əsas götürsün. İstedada yol açsın. Dəmir qəfəsdəyik. Səməd Vurğun sağ olsaydı belə biabırçılıqlar olmazdı.

Cavabında Cabirin dediyi sözlər xoşuma gəlmədi:

– Heç fikir verirsən Səməd Vurğun necə qürub edir,

necə sürətlə unudulur, amma Müşfiq boy atır, xalqın ürəyində getdikcə daha dərin yuva salır.

– Qarşı qarşıya qoyma – dedim – Səməd Vurğun Azəri sovet şeirinin baş memarıdır. Səməd Vurğun heç nə yox, yalnız “Vaqifi” yazsaydı belə, yenə xalqın ürəyində əbədi yaşamağa haqq qazanmışdı. “Vaqif”də Azərbaycan xalqının ən gözəl sifətləri və arzuları – poetik dühası, qılıncının kəsəri, öz dilini yadellilərdən qorumaq əzmi, beynəlmiləl təbiəti öz əksini tapmışdır. “Vaqif” – sənət baharıdır. Vurğunun ruhuna toxunma.

– Bəs Hüseyn Cavid əleyhinə yazdıqları?

Ən murdar əməllərin daim dalınca getdin,
Hərədən bir tük çəkib kosaya saqqal etdin?

Cavid kimi sənətkarın əleyhinə deyilmiş bu sətirlərin altında Səmədin imzası var. Kaş olmayaydı! Kaş qəzetin o nömrəsi çıxmayaydı. Kaş o gecə mətbəə dağılaydı. Kaş, kaş!.. Lakin mən nə qədər kaş... desəm də bu, bir faktdır. Sən bilən bu namərd misralar üçün Səməd Vurğun Azərbaycan xalqı qarşısında, Cavidin ruhu və sənəti qarşısında, öz vicdanı qarşısında, bəşəriyyət qarşısında cavabdeh deyilmi?

– Cavabdehdir, – dedim. – Lap burada əsas müqəssir zaman olsa da, mühit olsa da yenə cavabdehdir. Otuz yedinci illərin təzadları çox dəhşətlidir. Bu təzadları açıb göstərmək yazıçı üçün sənət qəhrəmanlığı ola bilər.

Müşfiq haqqında roman yazmaq fikrində olduğumu Cabirdən gizlətmədim.

– Gözəl fikirdir, – dedi. – Və bir hadisə danışdı. – Sona xanım deyir ki, Cabbarlının ölümündən hamıdan əvvəl

xəbər tutan Müşfiq olmuşdu. Elə halda gəlibmiş! Dəli-divanə! Gözləri qan piyaləsi! Başı sarıqlı! Deyir ölüm xəbərini eşidəndə başını bərkdən vurub divara. Qan aparıb, sarıyıblar. Deyir Cəfərin qəbri üstündə şeirini oxuyarkən hamını hönkür-hönkür ağladıb.

Rəfael şeiri əzbər deməyə başladı. Yadımda qalmadı. Onlardan ayrılıanda misralar fikrimdə yağış döymüş çiçəklər kimi bir-birinə dolaşdı:

Ey azad ölkəmin sənət ustası,
Sənət üzüyünün nadir alması.
Düşdümü əlindən o söz fırçası,
... O ki söz atından tərpendi düşdü,
Sanki şeirimizin şah bəndi düşdü.

İllər arxasında uzaq bir məzar. Məzarın üzərində qara haşiyəli əklillərdən yaranmış kiçik bir gülzar. İzdiham məzlum, saçları dağılmış, yaxası açılmış 25 yaşlı şairin oxuduğu həzin, alovlu misraların ahəngi altında məzarı qucaqlayıb hönkürən bir gəlinin gizli hıçqırıqları. Külək vaxqları şairin əlindən qapmaq istəyir. Lakin şair onsuz da şeirini əzbərdən deyir. Sahilində ən yaxşı oğullarından birini qəfildən itirmiş Xəzərin sal qayalara çırpılan dərddli dalğalarının səsi şairin səsinə qoşulur...

Xəyalımda bu lövhə evə gəlib çatıram.

Yataqda düşüncələrim: Müşfiq haqqında romanım “Şair” adlanacaq. Əsəri yazmağa iqtidarım çatsa, orada bu məsələlər əks olunmalıdır:

1 – Azərbaycan xalqı şair xalqdır, istedadlı xalqdır. Azərbaycan dili milyon illər yaşamağa qadirdir. Təki qeyrətli oğullar olsun. Dilin ömrü – xalqın ömrüdür.

2 – Əsl sənətkarın vəziyyəti hər dövrdə çətin olub. Yalnız böyük təbiətli sənətkarlar zamanın sınağından üzü ağ çıxıblar.

3 – Müşfiq – Odlar torpağının ürəyindən qopmuş od parçasıdır. Müşfiq inqilab dalğasında yüksəlmiş Azərbaycanın tərəqqisi, istedadlı, sənət baharı, timsalıdır.

4 – Şəxsiyyətə pərəstiş dövrünün zəhərli nəfəsi bu baharı qarşaladı, neçə gülüstanını viran qoydu. Amma baharı məhv edə bilmədi.

5 – Azərbaycan xalqının milli şüur səviyyəsinin artmasına mane olan səbəblər hansılardır? Aradan qaldırmaq yolları.

6 – Xəbislik palıd kimi yüksəlmiş Azərbaycan ədəbiyyatının kökünü yeyən qurddur. Vətən eşqi və xəbislik bir ürəyə sığmaz.

* * *

“Şair” romanı haqqında material toplamazdan qabaq mütləq hər gün xatirə, gündəlik yazmalı, öz ürəyimdən keçənləri kağıza mismarlamalıyam. Xüsusilə bu ilin fevral-avqust ayları ərzində başımın üzərindən keçən tufanı gös-tərməliyəm. Şairlər müxtəlif dövrlərdə yaşasalar da, bir-birinə yaxındırlar. Bu gün mənə rast gəldiyim çətinliklərə Müşfiq də vaxtilə rast gəlib. Müşfiqə dünən böhtan atanlar bu gün mənə də böhtan atır. Müşfiqin də övladı olmayıb. Mənə də yoxdur. Müşfiqin xarakterini yarada bilmək üçün ilk növbədə öz xarakterimi meydana qoymalıyam. Bu düşüncələr içində yuxulayıram.

**AZƏRBAYCAN MƏTBUAT
KOMİTƏSİNİN sədri
İSRƏFİL NƏZƏROV yoldaşa
Yazıçı XƏLİL RZA tərəfindən**

18 iyul 1967

Ə R İ Z Ə

Mən, xalqımızın ləyaqətli övladı, görkəmli şairimiz MİKAYIL MÜŞFİQ haqqında sənədli povest yazmışam. Əsərdə böyük şairin qısa, mənalı həyat yolu, parlaq şəxsiyyəti, fikir və arzularındakı ucalıq, həmçinin qaynar poetik istedadı, bunun həyatdakı çeşmələri göstərilmişdir.

Xalqımız 1968-ci ildə öz sevimli şairinin 60 illiyini təntənə ilə qeyd etməyə hazırlaşır. Mənim xahişim budur ki, M. Müşfiq barədə yazdığım sənədli povesti, 1968-ci ildə çıxmasını nəzərdə tutduğum şeir kitabına mane olmaq şərti ilə plana daxil edəsiniz.

Hörmətlə:

**Xəlil R.
29 iyul 1967**

Dalğalar çırpılır qayalara. Dəniz coşur, qabarır. Ancaq Müşfiqin bundan xəbəri yoxdur. Əyində kisə kimi boz bir paltar, ancaq ürəyində odlar-alovlar. Bir-birimizin sözünü kəsirik. Şeirlər deyirik. Hamiddən, Fikrətdən, azəri, türk, İran şeirindən. Payız gecəsi bizi dinləyir, Xəzərin qırağında iki kölgə, bəlkə iki işıq dolaşır. İllər bu minvalla keçir.

1923-1924-1925-ci illər.

Əbdulla Səqir

– Cənnətləşiyor səninlə hərsu.
Sönmüş, yanamaz cəhənnəm əlbət.
Əsməkdə bu dəm həvayi keysu,
Uçmaqla bu xülbeyi-məhəbbət.
Görsün bəni zöhrəsilə gərrix.
Canan ilə həmnişin/i/ söhbət.
Əfsanəmə girməsin bu tarix,
Tarixi fəlakəti müsibət.

Əbdulla Səqir ispaniyada ərəb hökmdarıdır. Hökmdarlığı itirib, sevdiyi ispanyol qızı ilə bir cəzirəyə çəkilməmişdir. Anasının lənətinə düşər olmasın deyər Vətənə – Ərəbistana dönmək istəmir (İslamiyyətin ilk əsrləri – 1250-ci illər).

Əbdülhəq Hamidin “Əbdulla Səqir” əsəri Müşfiqin ən çox sevdiyi pyeslərindəndi.

Hamidi dinlərkən Müşfiq çoxub-daşardı. Adıca "mərrix" sözü ona nə qədər ləzzət verərdi. Mərrix – mars ulduzudur. Ancaq mars sözündə "mərrix" sözündə olan poetik qüvvə yoxdur. Bəlkə bu sözü Müşfiq elə buna görə, eyni iki samitlə, təşdid ilə zənginləşmiş olduğuna görə sevirdi. Türklər bu sözü "mərrix", farslar "mirrix" şəklində işlədirlər. Müşfiq bu sözün türk tələffüzünü sevirdi. Bu sözə hətta səhvən "mürrix" deyənlər də var.

Mərrix... eniyor kibi səmadən,
Bu misra Müşfiqin çox sevdiyi "Əşbər" pyesindəndir.

19 iyul 1967

Önündə namütənahiliyi qılar təsvir.

Peyində sayəsi qalmış bu devləti-millət-demiş Ə.Hamidə M.Müşfiq vurulmuşdu. Əkrəm Cəfər əlində piyalə çosur. – 1937-ci il aprelin 14-də Hamidin ölüm xəbərini eşidəndə, deyilənə görə Müşfiq əlindəki qədəhi dişləri ilə qırmış, dodaqlarını al qana boyamışdır.

Hüsn olmasaydı, eşq olamazdı, bu aşikar,
Eşq olmasaydı, hüsn də olmazdı dilşikar.

("Teyflər keçidi")

- Vay Daitə, səninçin qoca dahiyi-müftəri,
Xaki siyahi tinəti xakəstəri-cəhim.
Bilməm, nasil tərəhhüm edib xaliqi rəhim,
Vəqf etməmiş o tinəti dəryayi-narinə.
Şeytanın qurtarıb səni atmış kənarinə?

Bu sözləri Danteyə Teymurləngin atası Qambur deyir. Sonra Sədi, Hafiz mübahisəyə qoşulur. Danteyə qarşı Məhəmməd peyğəmbəri qoyurlar. Axırda Dante tabe olaraq etiraf edir:

Təshihə səy edirmiş o həzrət təbiəti.
Ondan təbəddül etdi mənim də təbiətim.
Sultani ənbıyadır, əlbəttə, biətim.

11 avqust 1967

**XƏLİL RZANIN “ŞAIR” SƏNƏDLİ
POVESTİNƏ DAİR XÜLASƏ¹**

“Şair” povesti görkəmli Azəri şairi Mikayıl Müşfiqin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Əsər gündəlik şəklində faktlar, sənədlər, xatirələr, tarixi həqiqətlər əsasında yazılmışdır. Vaxtilə M.Müşfiqi şəxsən görmüş, onunla çiyin-çiyinə işləmiş, qələm çalmış, eyni amal uğrunda mübarizə aparmış sənətkarların, məşhur şair ilə bir yerdə çalışmış müəllim, mühərrir, alim, dilşünas, ədəbiyyatçı və digər ixtisas sahiblərinin gözəl xatirələri burada əsas yer tutur. Xalq şairləri Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim, məşhur folklorşünas, elmlər doktoru Məmmədhusəyn Təhmasib, görkəmli ədəbiyyatşünas Əkrəm Cəfər, bəstəkar-dirijor Niyazi, Əfrasiyab Bədəlbəyli, şair Ələkbər Ziyatay, yazıçı Seyfəddin Dağlı, müəllim-təbib Əli Fəhmi, xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov, rəssam, alim Lətif Kərim, V.İ.Lenin adına APİ-nin müəllimi Mirzə Cavad Bağırov, professor Feyzulla Qasımzadə və digər ixtisas sahibləri ilə müəllifin apardığı söhbətlər povestin səhifələrini bəzəyir. Kitabda müəllifin öz qənaətləri, Müşfiqin pak, mərd, uca şəxsiyyətinə, alovlu, qaynar poeziyasına dair fikirləri mühüm yer tutur. Şairin həyat yoldaşı Dilbər Axundzadənin odlu bir ürəklə söylədiyi xatirələr kitabda Müşfiqin mədəni zənginliyinin açılmasına böyük kömək

etmişdir. M.Müşfiqin yaxın dostu Əlihüseyn Dağlı, bacısı Fatma xanım və digər adamların Müşfiqin adı ilə bağlı şeir gecələrində söylədikləri, yaxud söyləməyə macal tapmadıqları əhvalatlar da nəzərdən qaçırılmamışdır. Sənədlə povestdə Müşfiqin bir şair kimi parlamasına səbəb olan quruluşun bir sıra gözəllikləri, şairin H.Cavid, C.Cabbarlı, S.Vurğun və digər qələm dostlarının bir sıra xüsusiyyətləri də öz əksini tapmışdır.

¹ Təəssüf ki, “Şair” sənədlə povestinə Xəlil Rzanın arxivində rast gəlmədik. Güman etmək olar ki, əsər çap üçün nəşriyyata təqdim edilmiş, lakin çap olunmamış və əlyazma itib-batmışdır. Red. - Ə.Ə.

11 avqust 1967

Əhəd Hüseyn ilə keçirdiyim son günlərdə bir daha əmin oldum ki, bu görkəmli tənqidçi, gözəl ədəbiyyatşünas, ən başlıcası yaxşı insan, çox mehriban yoldaş Azərbaycan dilinin zənginliklərini incədən incəyə duyan bir oğuldur. Gecə saat 10 radələrində dənizdən qayıdıb bizim balaca evvanda piyalə qaldırarkən dediyi sözləri xatırlayıram:

– Bu şərab içimlidir.

– Bu şərabın yaxşı içimi var.

Yaxud mənim şərafimə piyalə qaldırdığı zaman dedi-yi bir cümləni unuda bilmirəm:

– Kim Xəlil ilə qarşılaşsın, səhər evdən çıxanda cibinə çıxdaş pul qoymalıdır.

Əhəd düz deyir. Dilimizin orfoqrafiya lüğətində olmayan hər söz müqabilində mən beş qəpik cərimə alıram. İnstitutda, yazarlar birliyində, çimərlikdə, nəşriyyat və redaksiyalarda... Heç kəs bu müqəddəs cərimədən yaxa qurtara bilmir. Ancaq Əhəd, yalnız Əhəd bu vəziyyətdən çıxmağın az-çox münasib bir üsulunu tapmışdır. Əhəd öz cərimələrini vaxtında ödəyir. Ancaq müəyyən hadisəni, şeyi, xüsusiyəti bildirmək üçün Azərbaycan dilində çoxdan mövcud olan, lakin indi az qala unudulmuş, az işlənən sözlərin, tərkiblərin deyilməsini tələb edir. Bunu tapa bilməyəndə beş qəpik cərimə alır.”

Əhəd saysız-hesabsız yeni sözlər, ifadələr, dil gözəlliyinə nümunə ola biləcək cümlələr işlədir.

– Əliğa Kürçaylının son kitabında qənirsiz sözlər, qənirsiz şeirlər var.

– Ayə, nə ağız zodlu gəlmisən?

“Zodlu” burada “odlu” mənasındadır. Göyçə mahalında Zod adlı bir kənd də var. Bəlkə də “Od” sözü vaxtilə “Zod” imiş.

– Cəfərqulu, sən məclisin başbilənisən. Ocaq öləziyir, qoyma...

– Suyun axarı, adamın baxarı deyiblər. Hər adamın öz baxışı, öz baxımı var. Gərək bunu duyasan.

– Kriteria əvəzinə “meyar, əndazə” görün nə yaxşı sözlərdir. Tələbəyə, tapşırılan tələbəyə qiymət verməyin də bir kriteriyası (əndazəsi) olsun gərək. Meyarı olsun gərək.

– Mən öz adıma deyə bilərəm ki, dili bilmək üçün gərək dilbilənlər ilə bir pud duz yeyəsən. Məsəl var, yorulan quş göydə qalmaz, yonulan daş yerdə... Cəfərquulun bu məhəbbəti, bu zəhməti yerdə qalmaz... Təki bizim sevincimizin əvvəli olsun, axırı olmasın. Qəzənfər özünü bir az utancaq aparır, yersiz təvazö lazım deyil. Məsəl var, deyərlər, çağırılan yeri ar eləmə, çağırılmayan yeri dar eləmə.

Əhəd Hüseyn belə gözəl ifadələr işlədə-ışlədə məclisimizi bəzəyir, birdən yadına nəsə salır, sərin şampan şərabından bir udum içib dilə gəlir:

– Sən mənə nəsil silsiləsini ardıcıl deyə bilərsənmi? Övlad, nəvə, nəticə, kötükə... Bəs sonra?.. Sonra yadıca, iticə – deyə təmkinli natiqimiz yenə özü cavab verməli olur.

Günay qonaq evinin ziyafət salonunun geniş pəncərələrindən içəri dolan, bir-birini kəsən küləklər Əhəd müəl-

** İxtisar var. Red - Ə. Ə.

limin yavaş-yavaş dən düşən saçlarını oxşayır, yanımda əyləşmiş Koroğlu sinəli, mərd, tunc sifətli, şir ağızlı, qaya alınlı dilçi qardaşımız Nadir məni dümsükləyir.

– Ayə, bu limonad harada qaldı. Əə... – deyə elə hay-qırır ki, salon titrəyir. Hamı bu ildırım səsdəki qüdrətə heyran qalır.

(davamı)

11 avqust 1967

Yazı yoxlayırıq. Qərribə yazılar var. Bəzən yazı otağında qəhqəhələr qopur. “K-18” şifrəli yazıda oxuyuruq:

“...yazıçı derya atı cinsindən misilsiz bir at kimi göstərir... “Koroğlu” dastanı yazıçı ədəbiyyatımızın inkişafına qüvvətli təsir edən əsərlərdəndir”.

“K-3” şifrəli yazının müəllifi “Azərbaycan sovet şeirində Lenin surəti” mövzulu işində R.Rzani V.Mayakovski ilə qarışdıraraq yazır: “Yazıçı poemanı 1924-cü ildə bütün mütərəqqi bəşəriyyətin ölümü münasibətilə keçirdiyi ağır kədər dövründə yazmışdır”. “O, inqilab dərəcələrində daha dərinlərə üzmək üçün Lenin günəşi altında qızınır”. “Lenin sonra şairin kədəri qüdrətli bir sağlığına çevrildi”.

Azərbaycanın gözəl oğlu kimi tanıdığım Azər müəllimin bugünkü insafsızlığı mənə əsər etdi. “K-96” şifrəli yazını mən “dörd” qiymətləndirdiyim halda, o, bu qiyməti “Üç”ə endirdi. Həm də tam ədalətsizcəsinə. Məndən yersiz, əsassız şübhələnərək:

– Bu yazı kimindir? – deyəndə ona mən:

– Əzizimindir, – cavabını verdim.

Doğrudan da, ali təhsil eşqilə çırpınan bütün gənclər mənim əzizimdir. Azər müəllim, bu sözün geniş mənasını deyil, dar, məhdud mənasını düşündü və öz sərt xarakterinə təslim olub bu yanlış addımı atdı. Heyif, mənim zəhmətimə, mənim məhəbbətimə...

Mən bu sətirləri yazanda profssor Feyzulla Qasım gəlir, Müşfiqdən söz salır:

– Müşfiq mən 12-ci məktəbdə, 1925-26-cı illərdə, sonra da Lenin adına Universitetdə (indiki APİ-də) dərs demişəm.

– Mirzə, siz bilən Əbdülhəq Hamid böyük şairdir, ya Puşkin? – bir dəfə Müşfiq mənə bu sual ilə müraciət etdi. Hüseyn Mehdi, S.Vurğun, M.Rahim də orada, Azərnəşrdə idi. Mən tərəddüd etmədən cavab verdim Ki, Puşkin böyükdür.

Müşfiqin mənimlə razılaşmadığını görüb fikrimi sübut etməyə başladım. Hamidin yaradıcılığında türk milli məişəti Puşkinin yaradıcılığında rus milli məişətinin əksinə nisbətən zəifdir. Milli kolorit Puşkində çox qüvvətlidir. Hamid bəşəri şairdir. Onun mövzularına fikir verin. “Əş-bər” hind mövzsundadır, “Doxtəri-hindu” da həmçinin. “Sardanapal”, “Vuxtunnəsr”, “Bir səfilənin həsbəhali, yaxud qəhbə” kimi əsərlərinin hamısı kənar mövzudadır.

Müşfiq mənimlə razılaşmadı və türk mənəviyyatını əks etdirən bir əsər kimi “Məqbər”i əzbər deməyə başladı.

Müşfiq bütün görkəmli türk şairlərini, o cümlədən Ə.Hamidi, Rza Tofiqi, Tofiq Fikrəti əzbər bilirdi. Onun hafizəsi sonsuz bir xəzinə idi.

O zaman türk ədəbiyyatına münasibət üstündə qızğın mübahisələr, münaqişələr gedirdi. Bir dəfə Hüseyn Sadiq adlı bir tənqidçi yazarlar birliyində çıxış edərkən dedi ki, doğrudur, ideoloji cəhətdən türk şairləri içində bizə mənfə təsir edənləri vardır. Lakin sənətkarlıq etibarilə bizim poeziya onlardan çox şey öyrənmişdir. Əli Nazim bu fikrə

qarşı üsyan qaldırdı. Ruhulla Axundov isə Əli Nazimi susmağa məcbur etdi.

– Sən türk ədəbiyyatının ideoloji qüdrəti və bədii əzəməti qarşısında bir cücəsən, – dedi. Belə cümlələr Müşfiqə xüsusi ləzzət verirdi. Müşfiq türk ədəbiyyatının mütərəqqi gələcəyinə pərəstiş etdiyini heç bir zaman gizlətmirdi.

MÜŞFİQİN ANIM GÜNÜ

24 yanvar 1969

Rəsul Rza ön söz söyləyir. Ömrü tufanlı-çovğunlu ulu türk ozanı Müşfiqə alqış deyir.

Qədim Xızının qarla örtülü yollarını keçib gələnlər toplanmışlar.

Sənətinin çəkim gücünə.

M. Müşfiq zamanın fırtınasından qalib çıxmış üzüağ sənət bahadırıdır.

Bütün türk dilli xalqlar içində anlaşılan və sevilən ulu Füzuli deyir:

Tənə daşdır sana, səngi məzarından saqı.

Müşfiqi sevənləri bir nəhəng yığnağa toplamaq olsaydı, bura milyonlar dalğa-dalğa axışar. Şairimizin anım günündə iştirak edərdi.

M. Müşfiqi yetirmiş azəri xalqına alqış!

Gülhüseyn məruzə edir.

Dövrənla əl-ələ vermək yaxşıdır

Hər bağdan bir çiçək dərmək yaxşıdır.

Mənim xəyalımda vardır hər zaman

Qartal təbiətli bir insan olmaq.

Hər tərəfdə quran toy-büsat mənəm

Ulduzlarla edən ixtilat mənəm.

Mənim azadlığım qucağa sığmaz

Yer mənəm, göy mənəm, kainat mənəm.

Günlərim keçməyir ancaq əməklə,
Xəyalım göyləri seyr eyləməklə,
Buludlar ömrümün karvanı olur,
Fikrim o karvanın sarvanı olur,
Sanıram ulduzlar həmvətənimdir,
Demək yer də mənim, göy də mənimdir,
Hüzurumla cavan nə bəxtiyardı.

Qara qış üstümə təkər qarını
Nərgiz gözlərini məndən ayırsan
Mənim ümidimin qarılarını
Neçin gah açırsan, gah qapayırsan?

Qoxusuz lələdir mənasız şeir
Qanadsız bir quşdur xulyasız şeir.
Gözəlsiz, çalğısız, məclisə bənzər
Məzmunuz, ahəngsiz, ədasız şeir.

Yazmaram ürəyim sizi anmasa.
Sizin eşqinizlə alovlanmasa.
El kəsib qarşımı burdaca sordu:
Gözdən yaş çıxarmı ürək yanmasa?

Yazalım, özümüzü öyməyəlim
Füzuliyə dəyməyəlim.
Kainat olduqca şeir olacaq!
– Müşfiq olacaq!

Tatar yazarı Nəbi Davud:
– Qədirlilər yoldaşlar... dostlar!

Tatar elindən, yazıcılarından, elimçilərindən salam alıb gəldim.

Bu gün doğma Bakı gəlin çıxmış qız kimi ağ geyinib. Qar soyuq olsa da, Müşfiqin nəfəsilə isindiği üçün isti və doğmadır.

Sizə tatar azərbaycanlıları haqqında danışmaq istəyirəm. Qara bığlı, ağ dişli, od ürəkli Bakı neftçiləri Tatarıstanda ikinci Bakı yaratdılar!

Mənə elə gəlir ki, Musa Cəlil və Müşfiq eyni talei şairlərdir. Onlar bir səngərdə döyüşüb, bir amala xidmət edib, igidcəsinə ölüblər.

M.Cəlilin “Mənim jırlarım”, Müşfiqin “Mənim şeirim” əsərləri ruh və məqsədcə necə yaxındır.

25 min misra bədii sərvət yaratmış böyük Azəri ozanı barədə danışan Mirzə İbrahim alqışlanır.

– Müşfiq poeziyasında yeniliyin köhnəliyə qarşı döyüşü aydın görünür. “Şair və vətəndaş” dastanı anılmağa layiqdir.

Gözü dar, ruhu dar mürdar adamlar
Bütün insanlıqdan kənar adamlar
Az incitmədilər məni dünyada!

Ukrayna şairi Mikola Sinuazevskiyə söz verilir.

– Salam, əziz dostlar! – cümləsini Azərbaycanca deyir. Bizim dostlar körpümüz sənətdaş və yanan sənətkarlar tərəfindən T.Şevçenko, Yakub Konastitski, Tabidda, Nqişe Çarens, Salomeya Neris M.Müşfiq tərəfindən möhkəmləndirilmişdir.

İnsan ölüb gedir. Nəğmələr qalır.

“Duyğu yarpaqları”nı izn verin Ukrayna dilində oxuyum.

– Çox sağ olun!

Müşfiq küçəsində yaşayan kiçik Müşfiq danışır.

Tacik yazarı Übeyd Rəcəb döşəyir:

– Dostyoj bisyar əziz və Müşfiqə mən!..

Mən bə lərzi taciki mikuyən şairen ma... Müşfiq nəfəs... Müşfiq bisyar.

Salam avərdəm.

Firdovsinin dastanının bir qismini çevirmiş Müşfiq üçün o, xüsusilə əzizdir.

Sədi

Hafız

Müşfiq həmrəhi ma zindəst!”

Bu il qəzet-jurnallar Müşfiq ilə bəzənmişdir. Müşfiq görəndə indi sağ olaydı. Bu cəlali görəydi. Müşfiqi doğan Azərbaycan xalqına günaydın deyirik. Heç bir qara bulud Müşfiq ulduzunu örtə bilməz.

Mən dünənlə bugünün...qəmlə sevincin

...

Arasında körpüyəm.*

Müşfiq yaşayacaq! Bizi poeziya qələbələrinə ruhlandıracaq!

Sabit Rəhman:

Ah, mən gündən-günə bu gözəlləşən

İşıqlı dünyadan necə əl çəkim? – deyən 27 yaşlı şair öz doğma Bakısı, sevgilisi və duyğuları ilə vidalaşdı.

Berdı Niyazov:

– Qədim Azərbaycan doharları!

* * İxtisar var. Red. - Ə.Ə.

* Orijinalda buraxılmışdır. Red - Ə. Ə.

Onun bizim aramızda yoxluğunu düşünəndə yeregim-
dən daş asılır.

Coşğunlu şairim prezidiumun arxasında dayanıb: bi-
zim söyqülü şairimiz Müşfiq daim yaşar.*

1932-ci ildə Cahan Əfruz “postoyanı” olardı. S.Rüs-
təm indi qocalıb. Məni soprovojdət elərdi. Kompartiyanın
sayəsində Müşfiq yenə qabağa varar.

Akad.M.Arif: – Müşfiq 30-cu illərdə yazıb yaradanlar
içində elə incəlikləri, elə ustalığı ilə seçilir ki, onun adını
çəkəndə göy üzündə günəş, səma, dəniz canlanır.

Bir il yox, beş il də hazırlaşsaydıq, yenə Müşfiq hə-
vəsindən, Müşfiqçilikdən doymarıq.

Səmimiyyəti-qədər Müşfiq qələmi ilə vicdanı birdir.
Müşfiq yalandan irəli sürülən “partiya” şüarlarının gurul-
tusundan qorxmur. “Oxu, tar” deyirdi.

Şairlik namusu çox güclü idi! Saxta “partiyaçılar”
klassikləri dandı, Müşfiq “Füzuliyə dəyməyəlim” deyirdi.

S.Rüstəm: – Müşfiqi hamı sevir! Onun şeirində torpa-
ğımızın bərəkəti, ətri, çörəyimizin duzu var.

Haydi, Süleyman, çıxalım gəl yarışa
Çıxalım mövzu üçün axtarışa.

Əruzda şeir oxuyur:

Müşfiqsiz anam süfrəni açmazdı o vaxtı
Söylərdi: hanı Müşfiq, bul, get özün axtar.

Çox şən gülümsərdi qalın, qönçə dodaqlar.
Müşfiq, səni təbrik edirəm mən, öpürəm mən.

* Şair Xəlil Rza təbii dil xüsusiyyətini saxlamışdır. Red - Ə. Ə.

Konsert zəngin keçir. Xüsusilə Şövkət Ələkbərli və
İslam Rzanın birgə ifa etdikləri “Oxu, tar” çox təsirli səs-
lənir. Ramiz Mirişli bu əsəri sənətkarlıq ilə yaratmışdır.

Oxu tar, oxu tar, səni kim unudar

Oxu tar, bir nöyar

Zilin var, bəmin var

Sənin də quşların dəmində seçilməz dəmin var.

..Ey geniş kütləmin acısı, şərbəti, alovlu sənəti!

Zina Tumaxina – Səməd Vurgun adına teatrın artisti
“Zveni, tar” deyər oxuyur.

Gözəl tərcüməni əla söyləyir. Var olsun bu artist
mərdanəliyi. Yaşa, Zina xanım! “Segah”

Tarda çalır Hacıxan Məmmədli. Böyük sənətkar Əli
Zeynalov “Qızılgül olmayaydı” dastanından parçaları igid-
çəsinə ifa edir. Cahangir Cahangirov – “Necə əl çəkim?”

Oxuyur Elmira Rəhimli.

Ah, mən gündən-günə bu gözəlləşən

İşıqlı dünyadan necə əl çəkim?

Bu yerlə çarpışan, göylə əlləşən

Dostdan, aşınadan necə əl çəkim!

Həyat dedikləri bu keşməkeşdən

Qəlbimdə, canımda yanan atəşdən

Gecədən, gündüzdən, aydan, günəşdən

Bu əngin fəzadan necə əl çəkim!

Necə, necə əl çəkim

Bu əngin fəzadan necə əl çəkim
Necə əl çəkim
Bu əngin fəzadan necə əl çəkim

Elmira sənətkardır!

Mehriban sevgilim qarşımda durdu
2 dəfə
Yenə şairliyim başıma vurdu
Məndən məcnun könül israrla sordu
2 dəfə
Bu saçı Leyladan necə necə əl çəkim
Necə, necə əl çəkim
Bu saçı Leyladan necə əl çəkim,
Necə əl çəkim
Bu saçı Leyladan necə əl çəkim
Bu saçı Leyladan necə əl çəkim

Əla, yaman sənətkardır. Çox dərin, təmiz nəfəsdir.

Ələkbər Tağılı – “Sənin gülüşlərin”

Cahan ki, solmayan bir bağça-bağdır
Burda rəvadırımı gülmədən ölmək
Yazıq ol şəxsə ki, qaraqabaqdır
Nə qədər yaraşır insana gülmək
Söylə, gözəllərin dodaqlarından
Öü oynaq gülüşlər umulmuşmudur.
Sənin hər qəhqəhən ay kənarından
Keçən bulutmudur, ötən quşmudur!

Şəfiqə Axundlu – “Maralım” (M.Müşfiq) Oxuyur Arif Babalı

Dolaşma sıldırım, sal qayalıqda
Daşlar ayağını əzər, maralım!
Gəl səni bəsləyim sinəm üstündə,
Etmə aşıqindən həzər maralım!

Diksində, diksində qıya baxanda
Səksənmədə könlümü oda yaxanda
Çəşmeyi-çəşmindən nurlar axanda
Qaynar bulaqlara bənzər maralım!

Mən ki, bilməz idim nədir məhəbbət
Bu sirri sən mənə anlatmadınımı?
Dünyaya sığmayan şair könlümü
Köksümdən çıxarıb oynatmadınımı?

Mən ki, nəğmə deyib bənövşələrdən
Peşəm zövq almaqdı bir sux dilbərdən,
Məndən uzaq gəzib, dolanıb hərdən,
Qəlbimi sıxmağa can atmadınımı?

Arada çalır Sima Xəlilbəyli
Ələkbər Tağıyev
Oxuyur Zeynəb Xanlarova
Konsertmeystr Həbib Bayramlı
O gün ki, hicrana uğradı yolum
Qırıldı qanadım, qırıldı qolum
Fələkdən bac verib bac alan könlüm

İndi uşaq kimi ağlar *
Qəlbimin çeşməsi çağlar *
Könlüm uşaq kimi ağlar *

Zeynəb çox səmimi, açıq ürəkli sənətkardır. Nəfəsi dərin, saf, mərd və yetkin ruhla doludur. Zeynəbin səsi çox dərinlərdən, ürəyin ən dərin, incə guşələrindən gəlir. "Dilbər" orijinaldır! Yaradır!

Ah mən gündən-günə bu gözəlləşən
İşıqlı dünyadan necə əl çəkim,

Bir yanda tərlənlər, dumanlı dağlar.
Bir yanda ceyranlar, güllü yaylaqlar
Bu yaya bülbüllər, çiçəkli bağlar
Mən bu tamaşadan necə əl çəkim

Ürəyimdən çıxmaz mənim eşqim
Sənin yerini verməz heç kim!

Zeynəb oynayır da, gülür də. Yanır də, yandırır da! Yaşa Azəri gözəli!

Deyirsən yanında qalacağam mən,
Çox gözəl fikirdir qal, sənə qurban!
Nə zaman istəsən əziz canımı
Qumral gözlərinlə al sənə qurban!
Sən Müşfiqin yanında qalınən sənə qurban!
İstəsən bu canımı alınən sənə qurban
Gəlmiş hüzuruna bir qara dağlı
Bir qara qulundur, qolları bağlı

Gəl çəkmə sinəmə sən hicran dağı
Gümüş topuğunda xal, sənə qurban!
Yazmaram ürəyim sizi anmasa
Sizin eşqinizlə alovlanmasa
El kəsib qarşımı burdaca sordu
Gözdən yaş çıxarmı ürək yanmasa?
Qönçə açılarmı bahar olmasa
Şölə titrəyirmi ruzgar olmasa
Bu nəğmə ruhumdan qoparmı bilməm
Mənə sevgi verən dostlar olmasa
Sən Müşfiqin yanında qalınən, sənə qurban!
İstəsən bu canımı alınən, sənə qurban!

Yaradana alqış!

"Sənin sözün"

Bilməm nəçin məni atdın unuttun.
Əhdi peymanına qurban olduğum.
Yoxsa özgəsinə üzünü tutdun
Yeni sevdasına qurban olduğum.
Mən Dilbəri sordum gəlib-gedəndən
Dedilər barışmaz, küssübdür səndən
Mən iltifat etdim, o qaçdı məndən
Qaçdı əzasına qurban olduğum.
Ayrılıq oduna könlüm dayanmaz,
Eşq oduna yanan, bir daha yanmaz.
Çəkdiyim nalədən nerin oyanmaz.
Şirin röyasına qurban olaydım.
Hicranı qəlbimi yandırıb yaxar,
Gözlərim yoluna baxar, hey baxar.
Şeirimi səni anar, sənsiz odlanar
İtməmiş xəyalına qurban olduğum.

* Orijinalda buraxılmışdır. Red - Ə. Ə.

11 avqust 1969

Mikayıl Müşfiq

“Azərnəşrə” çatmağa az qalmışam. “Araz” kinoteatrının yanında yam.

Rəfaelə rast gəldim. Sevin-dim.

– Gedək Müşfiqin axırınıcı dəfə yaşadığı mənzili sənə göstərim, – dedi.

Nə qədər vacib işim olsa da, belə bir təklifdən boyun qaçırmaq mümkün deyildi.

– Gedək, – dedim. – Uzaq deyil ki?

– Yox, lap bu yaxındadır,

Kamo küçəsi, 108.

– İndi orada kim yaşayır?

– Əclafın biri, – deyər Rəfael cavab verdi – Ər-arvad yaşayırlar. Əri lap qansızdır. Evdə olmasa, bəlkə içəri girib baxa bildik. Arvadı yola götürmək olar. Sən özünü bir az şax tut, mən deyəcəyəm ki, Azərbaycanın görkəmli şairidir.

Kamo küçəsinə necə gəlib çatdığım xəbər tutmadım. Yolda Rəfael Müşfiqdən hey əzbər deyir və şeiri mənim başa düşməyəcəyimdən ehtiyat edirmiş kimi izahatlar verirdi:

– Heç fikir verirsən, Müşfiqdə patetika nə qədər güc-

lüdür. Hər sözün altında elə bil dalğa var. Misra elə bil yoxu çıxır. Əvvəli aşağıda, sonu yüksəkdədir.

Kim deyər ki, sənə handı gərəkdir,
Sənə bir inqilab andı gərəkdir.

108 №-li binaya gəlib çatdıq. Birinci növbədə divardakı xatirə lövhəsini oxudum: BURADA AZƏRBAYCANIN İSTEDADLI ŞAIRİ MİKAYIL MÜŞFİQ QƏDİR OĞLU İSMAYILOV YAŞAMIS VƏ YARATMIŞDIR (1908-1939).

İri ağ mərmərin üzərində qazılmış bu sözlər mənə o qədər doğma, əziz göründü ki... Süd rəngli mərmərdən süzlən ağ şüalar Müşfiqin pak xatirəsinə necə də yaraşır. Lövhədə axırınıcı “9” rəqəmini kimsə daşla, yaxud bıçaqla pozub əvəzinə “7” yazmışdı, daha doğrusu yaza bilməmiş, yalnız cızmışdı.

– Bunu hansı nadürüst etmiş ola? – deyər sual verdim.

– Mən! – deyər Rəfael cavab verdi və əlavə etdi – Şairin yaşı onun yaradıcılığının yaşı ilə ölçülür. Müşfiq 1937-ci ilin mayında tutulub. Dustaqda Cavidə yazdığı şeirdən başqa bir şey yazmayıb. Deməli, bir şair kimi həmin ildə ölüb. 29 yaşında gedib.

Rəfaelin hər sözündə, hətta onun intizamsızlıq edib lövhədə düzəliş etməsində mən Müşfiqi böyük məhəbbətlə sevən bir ürəyin vurğularını eşidirdim. Bu, məni sevin-dirirdi.

Həyətdə girdik. Bura, dörd mərtəbəli hündür binanın dənizqal həyətidir. Dördbucaq şəklindədir. Həyətdə özünü sanki iri bir daş kəsinin içində hiss edirsən. Fərqi budur ki, dibindən baxanda daş kəsinin yuxarısında səma görünür.

** İxtisar var. Red - Ə. Ə.

Rəfaelin izahatlarına qulaq asa-asa Müşfiqin ayağı dəyən həyəət, baxdığı, hətta baxmaq istəmədiyi halda belə yenə dönə-dönə gördüyü aynabəndlərə, burdan yalnız bir parçası görünən asimana fikir verir, Müşfiqin həyatı, xatirələrlə bağlı olan hər şeyi gözündə-könlümdə uzun müddət qoruyub yaşatmağa çalışırdı.

Bax bu pillələr ilə Müşfiq neçə dəfə qalxıb düşmüşdür. Ovcu-dirsəyi neçə dəfə bu pillələrin məhəccərinə dəymişdir.

Rəfaelin bu sözlərini həyəcənsiz dinləmək olmazdı.

– Bax, ola bilsin ki, Müşfiq bu pillələrdən düşdüüy yerdə arxadan onu çağırən Dilbərin səsini eşidib dayanmış, yadından çıxarıb stolun üstündən götürmədiyi ütülü dəsmal gülə-gülə alıb cibinə qoymuşdur. Ya da Dilbər əlində şotka yüyürüb onu yarı yolda saxlamış, bu pillələrin üstündə paltosunu şotkalamışdır. Bəlkə də Müşfiq ən gözəl misralarından birini bu pillələrdən qalxarkən, yaxud enərəkən yaratmışdır.

Bunlar mənim başımda dolanan düşüncələrdir.

Rəfael həyətdəki su lüləyini və üstü örtülü quyunu göstərir.

Müşfiq bu quyudan su çəkmiş, o lüləyin altında yuyunmuşdur.

Müşfiqin yaşadığı ev ikinci mərtəbədə yerləşir. Həm qabaqdan – həyəət qapısı tərəfdən, həm də həyətdən ora doğru pillələr qalxır.

Həyəət səssiz idi. Heç kəs görünmürdü.

– Əri evdə olmasa, baxtımız gətirib, – deyərək Rəfael Müşfiqin evinə doğru həyətdən qalxan pillələrin yanına gəldi.

– Ay ev yiyəsi! – deyərək rus dilində qışqırdı.

Səsə əyni xalatlı bir qadın çıxdı. Onun arxasınca o qədər də arıq olmayan bir kişinin sarı üzü, yarımday başı, bulanıq göy gözləri göründü. Onlar aynabəndin qapısını tamamilə açmamışdılar. Qadının bədəninə yalnız yarısı, kişinin isə təkə başı görünürdü. Üzlərində xoşagəlməz bir ifadə vardı. Sanki bizi içəri buraxmamaq üçün qapının ağzında səngər qurmuşdular. Mən Rəfaelin bu evə bir neçə dəfə gəldiyini və içəri buraxılmadığını eşitmişdim. Ürəyimdə nifrət, hiddət şələləsi daşib tökülməsinə baxmaya-raq, özümü təmkinli aparmağa çalışdım.

– Narahat etdiyimiz üçün bağışlayın, – dedim. – Biz yazıçıyıq. Vaxtilə sizin mənzildə yaşamış bir yazıçının xatirəsini yad etməyə gəlmişik. Sizin evdə Mikayıl Müşfiq yaşayıb. Bəlkə izn verəsiniz iki-üç dəqiqə baxmaq mənzilə...

– Olmaz! Qəti olmaz! – deyərək yarımday başlı, kürən kişi hayqırdı.

Kişinin qabağında duran və özünü çox ciddi tutan qadın isə bizə başqa bir məsləhət verdi:

– Yaxşı olar ki, siz evlər idarəsi müdirinə müraciət edəsiniz, özünü sizi bura gətirsin.

Onun soyuqqanlılığından və ədəbaz məsləhətindən qəlbim yandı. Sifətimin qızardığını hiss etdim.

– Biz bura qeyri-rəsmi gəlmişik, – dedim. – Bir insan kimi, vətəndaş kimi xahiş edirik. Bizi içəri buraxmaq sizin öz işinizdir. Bu evin ağası sizsiniz. Heç bir ev idarəsi bu işə qarışa bilməz. İzn versəniz baxarıq, verməsəniz gedərik...

Müsahiblərimiz bizdən yuxarıda dayanmışdılar. Biz isə həyətdə idik. Altdan yuxarı danışırıdığımız səsə qonşulardan bəzi çıxdı. Aynabəndin pəncərələrindən bir neçə baş boyladı. Onlar məsələnin nə yerdə olduğunu bilməyə ça-

lışırdılar. Biləndən sonra hay-küy gücləndi. Qonşular onları ittiham edirdi. Qadın isə öz sözünün üstündə möhkəm dayanmışdı:

– Qoy Upravdomdan adam gətirsinlər.

Gedək, – deyə Rəfaelin qolundan tutdum. Getmək istəyirdik ki, yarıyacan yerə girmiş birinci mərtəbənin qabağında kanala bənzər dəhlizdə ucaboy, qoca bir qadın nəzərimizi cəlb etdi. Rəfael onunla salamlaşdı. Və mənə:

– Gəl, – dedi. – Bu qadın Müşfiqin tutulmasının şahidi olub. Gəl xahiş edək danışsın. Mən bir dəfə danışdırsam.

Kanala bənzər dəhlizə düşdük. Qarı bizi içəri dəvət etdi.

Qarşıda yeganə iri pəncərə qarının yaşadığı təxminən 8 kvadrat metrlik uzunsov dar mənzili işıqlandırır, sağda çarpayı, solda divan, qarının ağzında balaca stol qoyulmuşdu. Oturduq. Tanış olduq. Məni Styoşa xala çağırma bilərsiniz, – deyə qadın özü barədə izahat verdi. – Şevçenko xoxol, i ya xoxluşka. Mı iz odnoy materii.

Uca boylu, iri sümüklü qoca qadının dediyi bu sözlər onu nəzərimdə bir az da böyütdü. Divanın küncündəki qəzet və kitablar, “Oqonyek” jurnalının müxtəlif nömrələri onun az-çox savadlı bir qadın olması barədə düşünməyə əsas verirdi. Mən xahiş etdim ki, Müşfiqin necə tutulduğunu danışsın. Arada Rəfael məni göstərərək qadına üz tutdu:

– Bu oğlan Müşfiqin qohumudur. Müşfiqə oxşayır mı? Qadın məni diqqətlə gözəndən keçirdi.

– Oxşayır, – dedi. – Amma Müşfiq bundan bir az gənc görünürdü.

Əslində indi mən Müşfiq ilə eyni yaşda idim. Amma

bədəncə dolu olmağım görünür, qadının nəzərindən yayınmamışdı.

– Müşfiq gözəl idimi?

– Sən deyən gözəl demək olmazdı, amma yaraşlıq idi. Adam ona baxmaq istəyirdi.

– Bəs Dilbər necə?

– Dilbər bəla krasavitsa.

Mətləbdən uzaqlaşmaq üçün daha heç bir sual vermədik. Qadın danışmağa başladı:

– Əhvalat tamam yadımda qalmayıb. İndi Müşfiq də aran-saran yadıma gəlir. Amma bilirəm ki, 1937-ci il idi. Soyuq gecələrdən biri idi. Soyuqluğunu ondan bilirəm ki, mən öynimə trikotaj parçadan jilet geymişdim. Amma üşüyürdüm. Nə bilim, bəlkə də mənə üşüdüən başqa seydi.

– May ayı idi, – eləmi? – deyə Rəfael söhbətə qoşuldu.

– Aprelliyi, maylığı yadımda qalmayıb, – deyə qadın cavab verdi. – Təxminən gecə saat 12 olardı. Ya on ikinin yarısı. Bu çarpayıda yatmışdım, birdən qarı döyüldü.

Rəfael arada mənə:

– İşə bax ha, – dedi. – Çarpayı yaşayır, Müşfiq yox.

– Durub geyindim, qarını açdım. Gələn üç nəfər MVD işçisi idi. Biri latış, biri erməni, biri rus. İki bayırda qaldı, biri içəri girdi. Cibindən bir siyahı çıxartdı, bir qədər göz gözədirib barmağını Müşfiqin adının üstünə qoydu:

– Bu adam buradamı yaşayır?

Mikayıl Müşfiq

Mən onda upravdomun öz binamız üzrə köməkçisi idim. Bütün binada yaşayanların siyahısı məndə idi.

– Yaşayır, – dedim. – Evi onlara göstərdim. Həyət tərəfdəki pillələrdən qalxdılar. İçəridən gülüş səsləri gəlirdi. Latış qapını döyəndə gülüş, söhbət xırp kəsildi. Latış qapını çox döydü. Təxminən iyirmi dəqiqə döydü. Heç bir cavab gəlmədi. Qapını sındırmaq istədilər. Elə bu zaman Müşfiqin səsi gəldi:

– Sındırmayın, açırım.

Qapını yarıyacaq açdı, hamıdan axırda olmağıma baxmayaraq, onu gördüm. Əynində bir göy mayka, ayağında turşuk vardı. Yataqdan durmuşdu.

– Siz nə üçün gəlmişsiniz?

Latış cibindən kağız çıxarıb Müşfiqin gözləri qabağına tutdu. Ancaq kağızı ona vermədi. Kağızı oxuyan kimi Müşfiq yalnız bircə səs çıxardı:

– Ax! – deyib divara söykəndi. Ağzı yarımçıq vəziyyətdə qalmışdı. Bət-bənizi ağappaq ağarmışdı. Bəlkə də divara söykənməsəydi, yığılardı.

– Bəs Dilbər necə?

– Dilbər bircə kəlmə də danışa bilmirdi. Elə bil lal olmuşdu. Ayaq üstə quruyub qalmışdı.

Latış Müşfiqə ürək-dirək verdi:

– Qorxma, – dedi. – Yenə qaayıb gələcəksən.

Müşfiq geyindi.

– Nə qədər əlyazman, kitabın, məktubların varsa yığ gətir, şəkilləri də yığ gətir.

Rus söhbətə qarışdı:

– Neпечатание произведениа не надо.

Müşfiq heç nəyə əlini vurmurdu. Birinci olaraq stolun üstündəkiləri götürdülər. İcini boşaltdılar. Burada çoxlu

şeyirlər vardı. Maşinkada yazılmış və əl ilə üzü köçürülmüş şeyirlər. Bəlkə də hamısı şeyir deyildi. Ancaq mənə belə gəlirdi.

Erməni Dilbərdən bir bağlama istədi. Dilbər yerində donmuşdu, gedəndə nəyəsə ilişdi, yıxılan kimi oldu. Qalxdı və heç bir bağlama gətirmədi.

Çarpayının ağını çəkdi-lər. Bütün məktubları, şeyirləri, kağızları, şəkilləri həmin ağın arasına yığdılar. Erməni bağlayıb əlinə götürdü. Müşfiq evdən çıxanda birdən qəfil bir hönkürtü eşitdik. Dilbər ağlayırdı, yox, ağlayırdı demək azdır. Elə bil ürəyindən-gözündən od püskürürdü. Müşfiq ona heç nə demədi. Qabaqda latış, sonra Müşfiq, sonra erməni, lap axırda rus gedirdi. Həyətdən çıxanda rusdan soruşdum:

– Ne vernetsya?

* – eqo ne dlya toqo berem, çtobi i vernulsya.

Qarı susdu, bir az düşünüb əlavə etdi:

– Üç aydan sonra Dilbəri Müşfiqin görüşünə buraxıblarmış.

Qarıdan ayrıldıq. Söhbəti Rəfael davam etdirdi:

– Dilbər MVD-nin padvalında Ruhulla Axundova rast gəlir. Ruhulla – başı sarıqlı, alnında qurumuş qan... Müşfiqlə Dilbər görüşürlər. Müşfiqin axırıncı sözləri bu olur:

* Orijinalda belədir. Red - Ə. Ə.

Rəfael Hüseynov

– Mən sənin qarşında üzü ağam, Dilbər. Biz düşmən deyilik. Bizim özümüzü düşmənlər tutub.

– Görəsən o bağlama indiyəcən dururmu?

– Bəlkə də MVD-nin arxivində durur. Gəlsənə gedək öyrənək.

Biz bununla hər şey edə bilərik. Rəfael yazıçılıq bi-letini pencəyinin döş cibindən çıxarıb göstərdi. Onun bile-ti mənim biletimdən xeyli təzə idi.

– Saat beşə işləyir, daha bu gün gecdir, – dedim.

Rəfael gözlənilmədən belə bir sual verdi:

– Xəlil, razı olarsanmı ki, 37-ci ildə tutulanlar hamısı qayıdıb gəlsin, sən öləsən?

– Hamısı yox, – dedim. – Mən istəyənlər qayıdıb gəl-sə ölməyə hazıyam. Cavid, Müşfiq, bir də Yusif Vəzir qa-yıdıb gəlsə, mən ömrümdən keçməyə razı olaram.

Rəfael:

– Mənim indi iyirmi üç yaşım var, – dedi. – Razıyam ki, cəmi 30 il yaşayım, ancaq Müşfiq qayıdıb gəlsin.

Mən bu sadələvh söhbəti ortaya atan cavan şairin ürə-yində qaynayan nəcib duyğulara dalmışdım.

– Sən razı olarsanmı ki, onları görmədən öləsən?

– Yox, – dedim. – Əvvəl görüm, sonra ölüm.

Müşfiqin tutulması mənzərəsindən aldığım təəssürat məni elə qaplamışdı ki, Rəfaeldən ayrıldıqdan sonra belə evə qayıtmadım. Tək-tənha gəzmək, onun haqqında do-yunca düşünmək, onun keçdiyi küçələrdən keçmək, onun daldığı bağlara tamaşa etmək istəyirdim. Axır baş sahilə üz qoydum. Narın yağışdan sonra sahil elə təmiz, elə işıqlı, elə gözəldi ki... Hovuzla baş sallayan salxım söyüdlərin ya-nına gəldim, yaşıl rəngli skamyada oturub önümdəki gözəl səhnəyə tamaşa edə-edə Müşfiq ilə bağlı düşüncələr için-

də canlı bir sükuta daldım. Hovuzun suyu göz yaşı kimi dupduru idi. Üzündə sarı xəzəllər görünürdü. Narın meh xəzəlləri su üzündən daraya-daraya bəri gətirmişdi. Asi-manın böyük bir parçası,

Söyüdlərin şəkli suyun aynasında tərsinə görünürdü. Elə bil suyun içində də başqa bir dünya vardı. Hovuz o qə-dər də dərin deyildi. Amma ağacların və səmanın əksi onu nə qədər dərinləşdirmişdi. Ortadakı söyüd, körpə söyüd, qız söyüd xəzanın nəfəsindən qızarmışdı. Qızılı saçlarını darayıb suya tökmüşdü. O biri söyüdlər hələ tamamilə qızarmamışdı. Yaşıl yarpaqlar, sarı yarpaqlar bir-birinin üstünə şölə salırdı. Müşfiqin payız haqqında bahar ürəkli misrala-rı yadıma düşdü:

Payızdır, bağçalar xəzələ dönmüş,
Təbiət bir solğun gözələ dönmüş.
Təbiətdir bizə şeir söylədən,
Yarpaqlar seçilmir sarı şölədən.
Bir körpə nəfəs də onlara bəsdir,
Yarpaq da, insan da quru nəfəsdir.
Dönmüş kəhrabaya sular xəzəldən,
Əlində cam tutub rüzgar xəzəldən.

Şeiri ürəyimdə dönə-dönə təkrar edir, yalnız dilimdə-doda-ğımda deyil, bütün varlığımda xoş bir ləzzət duyurdum. Həqiqi şeirdən alınan zövqü dünyada nəyə bərabər tutmaq olar? Sən bir misraya bax: yarpaqlar seçilmir sarı şölədən, bir körpə nəfəs də onlara bəsdir. Dönmüş kəhrabaya sular xəzəldən, əlində cam tutub rüzgar xəzəldən. Yox, sən öl-məmişən, Müşfiq, bu dəqiqə bu sahilə mənim yanımda-san. Hovuzla baxırsan, söyüdlərə baxırsan, payıza baxırsan.

Dənizə, dünyaya tamaşa edirsən. Kim deyir ki, dünyanı Allah yaradıb. Yox, dünyanı sən yaratmısan. Sənin kimi şairlər, rəssamlar yaradıb. Hayana baxıram mən sənin şeirini görürəm. Bu qız söyüdün qızıl saçları, yaşıl söyüdün yaşıl qolları sənin misralarıdır. Bir azdan ay doğacaq, onun gümüş şüaları sənin misralarına qarışıb Xəzərin güz-güsündə görünəcək.

Xoşladığım bir gecə,
Yer aydın, göy işıqlı.
Ay sərxoş bir göz kimi,
Ulduzlar yaraşıqlı.

Gör nə qədər qansız, vicdansız olmaq lazımdır ki, həyatı bu qədər böyük məhəbbətlə sevən bir ürəyi həyatdan qoparasan. Stalin Müşfiqi bilavasitə tanıyırdı. Ola bilsin ki, Bağırov da yaxşı tanıyırdı. Lakin Rahim tanıyırdı. Müşfiqi Rahimlər güdaza verdi. Ax, alçaqlar! Bişərəflər! Gözəlliyin düşmənləri! Qızıl payızın düşmənləri! Baharın düşmənləri! Axı siz nə haqq ilə bahara şeir qoşursunuz. Ürəyində bahar duyğuları qaynamayan şair bahardan necə şeir yaza bilər. Axı sənin ürəyin bataqlıqdır. Sən necə baharı, günəşi tərənnüm edə bilərsən?

Müşfiqin bədahətən dediyi bir şeir yadıma düşür. Bunu mənə Rəfael nəql etmişdi. Bir gün Əli Nazim, Rahim və Müşfiq birlikdə Batuma gedirlər. Qatardamı, yoxsa maşındamı, yaxud başqa bir yerdəki çarşablı acar qadınlarına rast gəlirlər. Müşfiq onlardan bəzisi ilə söhbət edir, onların dilinə qurban olum, – deyir. – Onlar ki türkdür, azəridir. Mən onları tamam başa düşürəm”. Əli Nazim və M.Rahim Müş-

fiqin bu səmimi sözləri müqabilində dərhal “sınıf sayıqlıq” göstərib onu tənqid edirlər:

– Sən pantürkistsən!
Müşfiq tutulur, düşünür, sonra gülə-gülə cavab verir.
Tikan kimi dalar məni,
O bir yandan, bu bir yandan.
İlan kimi çalar məni
O bir yandan, bu bir yandan.

Gəncliyimiz vardı başa,
Baş əymədik bir oğraşa.
Budur, məni basır daşa
O bir yandan, bu bir yandan.

Rahim qəzəbindən gülür. Özünü o yerə qoymur. Sağ ol, Müşfiq. Nə gözəl demisən”. Bu dünya nə qəribədir. Eyni dövrdə, eyni şəraitdə, eyni ab-hava içində nə qədər müxtəlif insanlar yetişir. Doğrudanmı hər şey mühitdən asılıdır. Bəs subyektin özü? Eyni dövr, eyni şərait bir-birinə xasiyyətə, insanıyyətə elə zidd adamlar yetirir ki, cəmiyyətin təzadlarına heyran qalırsan. Müşfiq-Rahim. Bahar-qış. Qızıl gül-peyin. Qartal-bayquş. Yox, bayquş heyfidir. Bayquşun adı pisliyə çıxıb. Əslində bəlkə də yaxşı quşdur. Onlara vicdan bayquşu demək də azdır. Onlar kərtənkəldir. İlana öd verən kərtənkələ. Bağırova öd verən həşəratlar, ilbizlər.

Nifrətlə tüpürdüm. Və peşman oldum. Tüpürcək, lampaların işığı altında parıldayan hovuzun şəfəq aynasına

düşmüşdü. Axı mən bir zamanlar küçədə gördüyüm qızın xəyalı qarşısında özümə söz vermişdim ki, bir də yolda tüpürməyim. Sərdar Əsədin sözlərini xatırladım:

“Sən əclaf adamlara tüpürsən. Belə tüpürçək müqəddəsdir”.

DOSTUM MÜŞFİQ HAQQINDA BİR NEÇƏ KƏLMƏ

Azərbaycan şairləri xiyabanında ən parlaq heykəllərdən biri Mikayıl Müşfiq heykəlidir. Bu şeir heykəli bizim üçün əziz olduğu qədər əzəl, gözəl olduğu qədər də əzizdir. Mən bir dəfə bu söz sənəti heykəlinin ruhumdakı heykəli qarşısında xitab ilə demişdim:

Ey düşmənin torundan
Bixəbər, şən Müşfiqim.
Şaqırdayıb hər səhər
Bülbülləşən Müşfiqim.

Onda mən bir balaca səhv etmişdim: mənim gördüyüm, bildiyim Müşfiq hər saatda deyil, hər dəqiqədə bülbülləşərdi. Məcnun Leylini bir dəqiqə unutmadiğı kimi, Müşfiq də şeiri bir an belə unutmazdı. Onunla hətta ən adi söhbətlərimiz belə şeirlə qarışıq keçərdi. Buna görə də vaxtilə demişdim ki:

O, şeirin Leylasına
Bir Məcnundan betərdi.
Könül bilir o şeyda
Nə şərqlər ötərdi.

İyirminci illərdə biz, bir dəstə gənc şair Bakıya toplaşmışdıq. Bir-birimizi yaxşı tanıyırdıq. Cari həyat məsələlərində Müşfiq hamımız kimi sadələvh idi. Bu sahədə o,

bizdən “geridə” idi. Şeir və sənət, dil və söz gözəlliyi məsələlərində isə o, bizim hamımızdan həssas idi. Bu sahədə biz ondan geridə idik. Bir çoxumuz söz ülgücünü əmək çəkməklə, çalışmaqla itiləyirdik. Onun ülgücünün itiliyi isə təbii itilik idi. Bir gözəl şeir yazmaq üçün bizim sərf etdiyimiz vaxtın yarısı ona kafi idi. O, bu dənizdə hamımızdan asan və hamımızdan sürətli üzürdü. Biz şeirdə gah hissən əsiri, gah fikrin məğlubu olardıq. Onda hiss ilə fikir vəhdət təşkil edirdi. O, hissələrini fikrə, fikrini hissə çevirmək istedadına hamımızdan çox malik idi.

O, şeirdə bayağılığı sevməzdi, hətta böyük şairlərdə də bəzən təsadüf edilən qüsurlu misralar, beytlər onun qələmindən çıxmışdı. Məsələn, Əbülqasim Nəbati kimi usta bir şairdə:

Aman, aman, məni bir zülfi-mar yandırdı,
Görün məni necə bu zəhrimar yandırdı.

– kimi beytlərin qafiyəsi, dili nöqsansız olsa da, Müşfiq bəyənməzdi. Bu beytdə dilbərin zülfünü ilana bənzətməyə zahiri obrazlıqla yol verilirsə zülfün təsirini zəhərlə müqayisə etmək Müşfiqə yaramazdı, çünki bu hissədə fikir yoxdur. Müşfiqdə fikirsiz hiss, hissiz fikir olmamışdır. Fikrə biz kömür desək, hissə köz deyə bilərik. Közün də əsli kömürdür, amma kömürün yanması üçün közləşməsi lazımdır. Müşfiqin qəlbi şair hissələrinin közləri ilə dolu idi. O bilirdi ki, odunun qəlbini alovlandırmaq üçün şairin öz qəlbini yanmalıdır.

Müşfiq bir od idi və həmişə yanırdı. O zaman hər ikimizi ali məktəb müəllimimiz olan böyük şair Hüseyn Ca-

vid bəlkə də bunu görüb onun haqqında demişdi: “Müşfiq bir oddur ki, öz-özünü yandıracaq”.

Bu sözlər Müşfiq haqqında deyilmiş bütün sözlərin ən doğrusu və ən gözəlidir.

Müşfiq şeirdə gözəllik axtarırdı. O, bir qolunu klassiklərin qoluna, bir qolunu isə öz dövrünün şairlərinin qoluna taxaraq yaşayırdı. Klassiklərin ən gözəl əsərləri ilə onun hafizə xəzinəsi hamımızdan zəngin idi. O, hətta ikinci, üçüncü dərəcəli şairlərin də şeirlərindən gözəl beytləri, bəndləri hafizəsində gəzdirdirdi. Lakin klassiklərə məhəbbət onu əsir etməmişdi. Müşfiq öz sənətində yeni, gözəl surətlər yaratmaq üçün klassiklərin əsərləri ilə bədii zövqünü inkişaf etdirib zənginləşdirirdi.

Unudulmaz dostum Müşfiqin vaxtilə mənə, Moskva-ya yazdığı bir məktubunda göndərdiyi şeirləri oxuculara təqdim edərdim. Bu şeirlər haqqında danışmaq istəmirəm. Oxucular özləri bu şeirlərdə alovlu şairin yaratdığı yeni, bəkir, gözəl obrazları görürlər.

ƏKRƏM CƏFƏR

9 aralıq 1986

Mərd, cəsur şairimiz Rəfiq Zəkənin evində və Müşfiq dünyasında. Yer göyə, göy yerə dəysin bir dəfə. Bəlkə son qoyulsun bu qanlı keyfə.

– Bütün türk ədəbiyyatında Müşfiqin misli yoxdur.

Atasız, anasız, Ofelya kimi

Saçları pərişan bir qızıdır eşqim

Bəxtimin buludlu səmalarında

Titrəşən bir qərrib nılbızdır eşqim

Bütün türk poeziyasını Müşfiqdə tapa bilərsən. Amma Müşfiq heç bir poeziyada, o cümlədən türk poeziyasında tapa bilməzsən.

Ay dost, gəl bağrımı kəsib yar mənim,

Gör dəli könlümdə nələr var mənim!

Ustadı Cavid dahidir.

İçəlim, bəlkə təsəlli buluruz

Bəlkə dərdən, acıdan qurtuluruz.

Bir günün zövqünə deyməz dünya

İçəlim, yoxsa peşiman oluruq.

Müşfiqin “Tək ağac”, “Göygöl”, “Kəndli və ilan” şeirlərini əzbər deyən Rəfiq Zəkaya heyranam.

Kirəmidləri bayquş

Qanadından qoyulmuş

Daxmalar üzə çıxdı

Yollar gündüzə çıxdı.

Oğlum, Xəndan, o pileyi işə sal!

Qaracaoğlan deyər: əmrim qazıldı.

Kəfənim biçildi, qəbrim yazıldı.

Məzarımın üstü küləkləndi, gəl!

Bir kainatım Cavid, biri Müşfiq...uçuram yalnız türk dünyasına! Türk musiqisi, türk şeiridir nəfəsim.

Telegüzgüdə hərbi geyimli türk qızı oxuyur: “Türkiyəm, Türkiyəm, eşsiz millətim” hərbi marşı səslənir.

– Bədiyə Akar türk oxuyacaq, gör nədir!

... aynada tanrısal bir gözəl oxuyur.

Görəcəksən qara zurna necə çalacaq:

İrəfdə var dörd alma

Üçün al, birin alma

Mən səni alacağam

İstər var, istər varma!

Bağlandı yollarım, qaldım çarasız,

Qayrı dünya mənə haralandı gəl

Dərildi dəzrlərim axdı zamansız

Üst-üstə düzüldü, sıralandı gəl!

Yarımı görsəydim həftədə, ayda

Görüm ayrılıandan nə buldu fayda?

Əzrayıl işində, canım hay-hayda

Ciyərimin başı paralandı gəl

Qaracaoğlan der ki, canım üzüldü,

Göz yaşlarım sel-sel oldu süzüldü

Kəfənim biçildi, kabrim qazıldı

Məzarımın üstü kürəkləndi, gəl!

Yanımda gümüş, xal-xal...
İncə naxış gümüş xalxal
Bir bakışı canlar yakar
Gülüşlərin sel-sel akar
Xal-xal...

6 ocaq 1988

Dəvətini qəbul edib arkadaşım Rəfiq Zəkənin evinə gəlmişəm. Qaraqaş, qaragöz, od parçası Rəfiq Zəka süfrəmizi araç, qara çörək, göyerti, pendir, tavakababı, doğranmış limon, istiot, duz və başqa nemətlər ilə bəzəyə-bəzəyə bənimplə konuşur, köksündə aşıb-daşan Türkiyə anılarını (xatirələrini) söhbətdaşı ilə bölüşür.

– Dili bir, milləti bir, kayreti bir kardaşlar!
Sayılarla önünüzdə qoy əyilsin başlar.

İstanbulun Mərmərə universitetində bu şeirimi oxuyanda həm özüm ağladım, həm salon. 1987-ci il ömrümə işiq salıb. 31 iyun – 12 avqustos arasını Ankarada keçirmişəm. 12 avustos-25 oktyabr arasını İstanbulda. Məni Türkiyəyə məşhur filoloq – alim Ürfan Ənvər Nesredin oğlu dəvət etmişdi, sonra dəvətşünasların, qonaq çağıranların sayı xeyli artdı. Böyük Türk alimi Məhərrəm Erkinin əlini sıxdım.

Bələdiyyə başqanı Bədrəddin Dalan ilə unudulmaz saatlar yaşadıq. Türkiyədə bizim SSRİ-nin baş səfiri Çernişevi, İstanbulda səfirimiz Sebestianovu yaxından tanıdım. Səfirlikdə DTK əməkdaşı Nadir Qədim oğlu Mustafalı ilə reyhan şərbəti içdik. “Sizə” dərgisininin redaktoru Gültan Çiçək elə adına layiq şəkildə yadımda qaldı.

Sonuncu adı eşidəndə “Gənclik” yayınevi redaksiyasında əməkdaşlıq edən yerlim Tofiq Əbülhəsənlinin və onun Türkiyədən gəlmiş qohumu Elşən bəyin söhbətlərini

anıram. Bu söhbətlər əsasında bilirəm ki, Türkiyədə bir qız, yaxud gəlin bizim Rəfiq bəyə vurulubmuş və telefon-da tez-tez soruşarmış:

– Elşən bəy, Rəfiq ordamı?

Adı çəkilən həməən gözəlimi, yoxsa başqası? Rəfiq bəyin könüldaşı, bizə çay gətirən Nailə xanım yanımızda olduğu üçün bu barədə heç nə soruşmuram. Türkiyədə çıxan saysız-hesabsız dərgilərin adlarını öyrənirəm: Ağsu, Üçüncü yeni, iç el kulturu, Çağrı, Türkiyə, Ərciyəz, Türk ədəbiyyatı, Tanıtım, Kemalist ölkü.

Son söz ideya deməkdir.

– Türkiyədə məndən dönə-dönə: “Kefin necədir?” deyər soruşanlar olurdu. Bu məqamda həmişə ayağını Həzrət Məhəmməd peyğəmbərin çiyinə qoyub bütləri yuxarıdan aşağı endirən Həzrət Əli yadıma düşürdü. Deyirdim: yuxarıda ulu Tanrı, arxamda Atatürk dağı, ayağım altında (üzr istəyirəm) ulu Türk torpağı... Kefim nasıl ola bilər?

625 il davam edən Türkiyə imperiyasının Birinci dünya savaşında dağılması, Kiril əlifbasının latın əlifbası əsasında meydana çıxması və sonuncunun öz növbəsində Orxon-Yenisey əlifbasından yaranması, çağdaş şeirimizin günəşi və ayı adlanmağa layiq Hüseyn Cavidin və Mikayıl Müşfiqin Türk ədəbiyyatına candan bağlılıqları söhbətlərimizin baş konusuna çevrilir.

Müşfiqin köksünə güllə vuranlar
Vurğunun köksünə orden taxdılar.

Rəfiq Zəkənin məsələni bu şəkildə qoyması ilə razılaşmıram. Qanlı qovğa çağlarında xalqa həmişə bir sədəqə, tulapayı verilib ki, başı ona qarışsın, dərdlərini, ağrılarını

yaddan çıxarsın. Necə deyərlər, başını yarib ətəyinə qoz tökürlər. 1937-1938-ci il qırğınlarından sonra Nizami Gəncəvinin Azərbaycan şairi elan olunması və anadan olmasının 800 illiyinə hazırlıq məhz belə bir peşkəş idi. Buna görə şərin və eybəcərliyin qarşısında diz çökənləri, təslimçiləri, məddahları dürüst nişan verməliyiz:

Mərdlərin köksünə güllə vuranlar,
Namərdlər köksünə orden taxdılar.
Orden dolana-dolana,
Güllə fırlana-fırlana
Bizim köksümüzdə öydi,
Bizim başımızı öydi.

Mən xəyal dünyasında yam. Rəfiq Zəka dünya şairləri içərisində hamıdan çox sevdiyi Mikayıl Müşfiqi əzbər deyir və öz tərtibi ilə onu yenidən öldürmüş Şəmsəddin Abbasovu lənətləyir: – 1956-cı ildə Müşfiq bəraət alıb üzə çıxanda xalqa onun seçmə şeirlərini, seçmə poemalarını təqdim etmək lazım idi, ucdantutma hamısını yox!

Tozu dumana qatdıq,
Dumanı toza qatdıq,
Ortabab kəndliləri
Dartıb kolxoza qatdıq.

– Rəfiq bəy! Sən əbəs yerə bu şeirdəki gözəlliyi görmək istəmirsən! 30-cu illərlə kolxozlaşmanın zorakılıq üstündə aparıldığını bundan gözəl necə ifadə etmək olar? Hələ “duman”, “toz” ifadələri nə qədər yerindədir. Müşfiqin şair stixiyası ona necə düzgün yol göstərib!

Sabir Rüstəmxanlı, Aslan Aslanov, Xəlil Rza, Rəfiq Zəkə

– Yox, mənim sözümün canı budur ki, Müşfiqi ilk dəfə xalqa seçmələri ilə tanıtmalı idik. Mən bu sözü Türkiyədə Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin mənəvi övladı Əhməd Qaraca kişiyyə də dedim.

Araz çayı, qalx aradan,
Qoy birləşsin Azərbaycan!

1927

Donbas, bizə kömür ver,
Ocaqlara ömür ver!

1931

Geyimlər dəyişdi. Sevəlim bu yolu,
Hökumət, əmr elə, ürəklər dəyişsin!

"Mədəni hücum" şeiri

Bir aşağı, bir yuxarı
Burax, çapsın söz atları
Ürəyimdə ceyran kibi.

Bəlkə də bu şeiri yazdığı zaman Mikayıl Müşfiqin heç yadına da düşməyib ki, birinci misrası eynilə Yusif Ziya Ortaç (1895-1967) qələmindən çıxıb. 72 yaşı tamam olmadan ölmüş bu şair Müşfiqin çox-çox sevdiyi sənətkarlarından idi.

Sahillərin qucağında fıkrıdayan dəniz yatar,
Qayaların qurnasında şarkı söylər bəzən rüzgar.
Sonra qoşar ayağında yıldızların nalınları,
Küçük, dalğın dalqacıklar bir aşağı, bir yuxarı,
"Gecənin hamamı"

Bir sir sandığıdır hər məchul dərən.

Müşfiqin "Sındırılan saz"ndakı bu misra da Hamid qaynağından su içir:

Uca dağlar o xakidən məsnu,
Ulu sənduqələr ki, hər birisi
Mümtəlidir kitabı – xilqətdən.
"Hədiyyeyi-sal".

Fikir eynidir, amma Müşfiq daha aydın deyib. Hamid dahidi. Dağları necə epitetlər ilə süsləyir:

Oxumuş fillər ki, hər birisi
Neçə Bustan, Gülüstan əzbəridir.
Neçə öqvama məhrəmi əsrar,
Neçə asara şahidi-sakit!

Mikayıl Müşfiqin şair böyüklüyü bundadır ki, bütün klassik, çağdaş Türk poeziyasını dirilik suyu kibi içmişdir.

Həyat nədir? Sual verdim özümə,
Mənasını çiçəklərdən öyrəndim.

Rədif yerində işlədilmiş bu fel də Hamiddən gəlib:

Sərvdən istiqamət öyrəndim,
Sayələrdən himayət öyrəndim.
Səngə baxdım, mətanət öyrəndim,
Aqibət bir məhəbbət öyrəndim,
Şu gələn ixtiyari pak sevirim.

Ə.Hamid, "Sevərim".

Hamid yalnız Hüseyn Cavid və Mikayıl Müşfiq üçün deyil, bizim hepimiz üçün əzəli, əbədi ustaddır. Olmalıdır. Ancaq Mikayıl Müşfiq tamamilə başqa möcüzədir, nə Azərbaycanca, nə Türkiyədə onun misli yoxdur. Türk şeirindəki beş hecalının poetik gözəllikləri Müşfiqlə birləşir: Orhan Seyfi, Fəruq Nəfiz Çamlıbel, Xəlil Fəxrə Ozansoy, Enis Behic Qoryürək, Yusif Ziya Ortac – beş hecaçı. Ədəbi təsirsiz yaşamaq mümkün deyil. Ədəbi təsir əkinini, bağbağatı canlandıran dirilik suyu kimidir.

Vəminəl mayi koll şeyyün hey.
Su ilə canlanır əvət hər şey.

"Şeyx Sənan".

Söhbətimizin bu məqamına balaca Xəndan da qoşulur. Yumruğunu düymüleyib sevdiyi şeirləri əzbər deyir:

Şir görək pəncə vura şir ilə,
Bağlamaq olmaz onu zəncir ilə.

Eynilə atasına bənzər, qaraqaş, qaragöz, uzun kirpikli balaca Xəndan dünyaya şeir dürdanələri saçır, mən isə yalnız canın, cismin yox, yaddaşın da irsiyyət qanunları əsasında yaşaması barədə düşünürəm. Baba Cəfər Xəndan, ata Rəfiq Zəka, nəvə Xəndan. Birincisi müəllimim olub. 1949-cu ildə Universitetdə məndən qəbul imtahanı götürüb, ikincisi qələmdaşım, arkadaşım, üçüncüsü də balam yerində bir türk yavrusu. Üçü də poeziyaya candan bağlıdır, üçü də əzbərləmə istedadına malikdir. Həyatda hər kəsin payına düşməyən bu istedad, mənə, həyata, ədəbiyyata dərin məhəbbətdən yaranır. Nə isə... Yaddaşın irsiliyi məsələsini bəlkə də düzgün izah edə bilmirəm.

Yaşca Xəndandan böyük olan Aydan balanı dindir-səm, bəlkə o da beləcə ötər:

Qaranlıq örtülərin
İçində dərin-dərin
Uyuyan yorğun gecə
Xoruzlar ötüşüncə
Diksinərək oyandı.
Yandı, dan yeri yandı.
Ulduzlar axdı, keçdi,
Həsretlə baxdı, keçdi.
Kirəmitləri bayquş
Qanadından qoyulmuş

Daxmalar üzə çıxdı,
Yollar gündüzə çıxdı.

Müşfiq şeiriyəti, doğrudan da, möcüzədir. Rəfiq Zəkənin Faruq Nafiz Çamlıbədən (1898-1973) əzbər dediyi şeir məni xəyallardan ayırır:

Könlümün yox niyyəti açılmaq üçün sana,
Çəkdiyim əziyyəti üzümdən anlasana.
Bən ki, hər damla dərdim dəniz olsun dilərdim,
İpi əlimlə verdim bənliyimi asana.
Qan doldurub tasımı, sildim könlü pasımı,
Daşa açdım yasımı, söyləmədim insana.

Dəhşətli bir səmimiyyət yaşayır Türk poeziyasında. Öz evində daim milli geyimdə hərələnən, qırçın tumanlı, şair ürəkli yazığımız Əzizə Cəfərzadəni, onun Faruq Nafiz Çamlıbədən əzbər dediyi mısraları anıram. Həmin mısralar indi Rəfiqimizin dilində səslənir:

Annəsi dün Zeynəbə mələk yavrum diyordu,
Eşidincə bu sözü, qız mərəq etdi, sordu:
– Mələk yavrum nə demək, doğrusu anlamadım.
Mələk kanadlı olur, hanı benim kanadım?
Cavab verdi annəsi: – Üç yavrum daha vardı,
Onlar kanatlanaraq əlimdən uçmuşlardı.
Həpsi yalnız buraxdı bu talesiz kadını,
Barı sən uçma deyə, qopardım kanatını.

Qurani əzbər bilən Hafiz – Yavuz Sultan Səlim üstünə konuşuruq.

Çağdaş qələm sahibi Haqqı Yıldız kişinin bir cümləsi yada düşür: – Anayasada Türklük də azaddır, din də! Yeddi yüz minlik ordumuz var. Türklər – ordu millətdir.

– “Ulduz” dərgisinə təqdim etdiyiniz məqaləni necə adlandırmısan?

– “Atatürkiyə”. Şərqşünas tarixçimiz Həmid Əliyev dedi ki, “Atatürkiyə”.

– Gözəl başlıqdır.

1071-ci ildə Malazkirtə imperator Diogenisi yığıb taxta yiyələnən Alp Arslan düşür yada.

Yaddaş xəzinəsidir Rəfiq Zəkə. Osmanlı imperiyasının özülçüsü Osman (1258-1324), onun işini davam etdirən, 1322-ci ildə taxta öyləşən Orxan Qazi, Bizans imperatorunun qızı Nilufər xanım ilə evlənmə mərasimi. Birinci Sultan Murad Xudavəndigar və onun keşməkeşləri, oğlu Yıldırım Bəyazidin dəhşətli bir igid olması, 1398-ci ildə İstanbulu tutmaq məqsədilə Anadolu hisarını, qala divarlarını tikdirməsi, “Bursanı ala bilsəm məni ordaca dəfn et!” demiş atası Orxan Qazinin vəsiyyətini yerinə yetirmək uğrunda çarpışmaları söhbətədaşımın yaddaş aynasındadır.

– 1402-ci ildə Əmir Teymurun öz soydaşı Yıldırım Bəyazid ilə döyüşü, onu yenməsi Türkün tarixində necə dəhşətli, qanlı bir səhifədir! Lakin bu məğlubiyyət nə qədər acı olsa da, Türkiyə Türklərinin qəhrəman yürüşünü dayandıra bilmədi!

Söhbət əsnasında Rəfiq Zəkə qələm götürür, dəftəri-mə bir beyt yazır:

Bu taş cebinime benzer ki, aynı makberdir,
Dışı süküt ile zühir, derüni mahşeyirdir.
Zilçihikuyu-İstanbul

“Cavid həmişə xəlqimizin xatirindədir!”. Bu misra Əliğa Vahidindir. Uzun illər boyu dostluq eləyiblər. Cavid deyərmiş ki, ay Vahid, niyə səni az qala hər məclisə dəvət edirlər, mənə yox?

Vahid bu suala şeir ilə cavab verib:

İstəsən hər yerə dəvət olasan,
Çalğınən dümbəyi, meyخانəni de!

Rəfiq bəyin söhbətindən öyrənirəm ki, Əliğa Vahid Cavid dühasına tapınmış, ona ülvi bir sənət məbədi kimi baxmışdır.

– Bəraətdən sonra Cavidin əsərləri çapa hazırlananda Azərnəşr mənə təklif elədi ki, dilinə əl gəzdirim. Ha düşündüm, gördüm, yox, Cavidin dilinə əl gəzdirmək mümkün deyil. Şairin ilham vergisi ilə yaratdığını üç, dörd dəqiqə içində necə redaktə etmək olar? Yatdım... Yuxuma girdi: “Eşitdim – dedi. – Mənim türk sözlərimi dəyişmək fikrindəsən?”, “Yox! – dedim. – Ustad! Yalnız vicdansızlar qıyar ki, səni çaku ilə çərtsin”.

... Səhəri Azərnəşrin baş redaktoru Qılmana zəng elədim.

– Cavidə əl gəzdirmək alçaqlıqdır! – dedim.

Rəfiq Zəka Xəndan nəfəs dərir, düşünür və xəlqilik anlayışını mənim üçün açıqlayır:

– Bəziləri elə bilirlər ki, xəlqilik yalnız elin dilindəki ideomatik ifadələri, frazeoloji birləşmələri ədəbiyyata gətirmək, yaxud el şeiri biçimlərini yamsılamaqdır. Yox, mənəcə xəlqilik birinci növbədə əsrin öncül ideyaları səviyyəsində durmağı bacarmaqdır. Xəlqilik məzmunundan

başlanır. Cavidin 1937-ci ildə, tutulması ərəfəsində yaratdığı şeirlərdən birinə fikir verin:

Biri əbnayi-bəşərdən birini qətl etsə,
Qətli ancaq bir evi məhv, pərişan eylər.
Məncə ən qatili – kamil bu siyasilərdir,
Ki, bir imza ilə min bir evi viran eylər!

Bu şeiri xəlqiliyin ən gözəl nümunəsi adlandırmaq olar. Çünki çağdaş faşizmə qarşı filosof sənətkarın nifrəti ilə mayalanıb. “Siyasi” anlayışını ilk dəfə “isim” funksiyasında işlədən Cavidir. “Qatili-kamil” ifadəsi də Azərbaycan poeziyasında ilk dəfə Cavid qələmindən çıxmışdır.

– “Oldu mənə olan, gözəlim, sən səlamət ol!”.

Bu, onun son misralarından biridir.

Süfrəmizi tikə kabab və lüləkabab, göyörti və araq ilə süsləyən ağ xalatlılı xidmətçi getdikdən sonra Rəfiq Zəka ilk bədələrimi Hüseyn Cavidin ruhu sağlığına içməyi təklif edir.

– Amin! Nuş olsun!

– Azərbaycan sovet ədəbiyyatında Cavid ənənələrini ləyaqətlə davam etdirən birinci şairimiz Mikayıl Müşfiqdir! – deyir. – 1935-də Müşfiqin “Günün səsləri” kitabı Azərnəşrdə bası. İlk nüsxələrindən biri keçir Kazım Ziyanın əlinə. Müşfiqə yanaşır ki, bura bir xatirə yaz.

Müşfiq kitabı alır, cildinin iç tərəfinə yazır:

Baharım da getdi, yazım da getdi,
Söhbətim də getdi, sazım da getdi.

Bu zalım fələyin kəc mədarından
Bir gün deyərlər ki, Kazım da getdi.

– Görünür, bədahətən şeir deməkdə güclü olub!
Əsgər Rəsul bəyin bu cümləsi Rəfiqimizi coşdurur:
– Hər cəhətdən güclüdür Müşfiq! Füzuliyə şeir dedik-
ləri əslində özünə də aiddir:

Füzuli yüksəldi əsrinin fəvqünə,
Dəhası sığmadı Bağdadın üfqünə.
Əsrinin önündə oxudu şeirini,
Fikrinin mililə toxudu şeirini.

Bu heca şeiri əruzun mütəqaribinə uyğundur. Müşfiq-
qə bənd olduğu Cəlal Sahir Erozandan gəlmədir. Erozan
Hamidin aşiqi, dəlisi olub. ...Heca ilə əruzun çulğaşdığı
məqamlar az deyil. Səməd Vurğunun “Dilcan dərəsi”nə
fikir verin: “Yenə gördüm səni Dilcan dərəsi”. Əruz ilə
başlanır, ancaq heca şeiridir.

Yenə gördüm səni Dilcan dərəsi,
Fikrimə ən qədim zamanlar gəlir.
Ömür dedikləri bir karvan yolu,
Nə canlar gedərək, nə canlar gəlir.

Müşfiq qələmində də belə məqamlar çoxdur. “Şö-
lə”sinə fikir verin:

Bu gecə Şölənin qiyaməti var,
Başqa bir işıqlı lətafəti var.

Əruz ilə başlayır. Hecaya keçir. Bu da bir gözəllikdir.
Caviddən öyrəniblər.

– Rəfiq bəy, bu badələri içək sənin sağlığına!
– Yox! – deyir. – Əkrəm Cəfər haqqında sənin fikrin
nədir?

– Möcüzədir! – deyirəm.

– Bu söz, bu işdə həqiqətlərin həqiqətidir! – deyir. –
1957-ci il aprelin 22-də atam evə Əkrəm Cəfər ilə birlikdə
girdi, məni onunla tanış etdi. Onda 17 yaşım vardı.

– Övladım, səni nə maraqlandırır? – sordu.

– Müşfiq dünyası! – dedim. Dinlədi, gördü Müşfiqi
əzbər bilirəm. Qalxdı ayağa, gözlərindən yaş süzülə-süzü-
lə məni qucaqladı, öpdü. “Sən Müşfiqi bu günümüzə yeni-
dən gətirdin!” – dedi. Sən məni bu gün xoşbəxt elədin, öv-
ladım! Sonra öz şeirini oxudu:

O, şeirin Leylasına bir Məcnundan betərdi.

Könül bilir, o şeyda nə şərqilər ötərdi.

Ey düşmənin torundan bixəbər, şən Müşfiqim!

Şaqırdayıb hər səhər bülbülləşən Müşfiqim!

Dinlədim Əkrəm Cəfəri, gördüm mənim illərdən bəri
aradığım insan elə odur, özüdür. O gündən bəri yeganə
ustadımdır. Az qala hər gün görüşürük. (Əkrəm Cəfərin
böyüklüyü görünmürsə, taqsırı özündə deyil, həndəvərin-
dəki kiçiklərin çoxluğundadır. Bəziləri onu lahicpərəst,
farspərəst kimi qələmə vermək istəyirlər. Yox, böyük İn-
san heç vaxt milli hüdudlara sığmır. Əkrəm Cəfərin bütün
varlığı türk şeiri, fars şeiri, rus şeirilə yoğrulub. Şeirə əsil
sevgi isə böyük insanları mütləq və mütləq bəşər övladı

səviyyəsinə qaldırır...) Dinlədim, gördüm bütün türk ədəbiyyatını başında, döşündə gəzdirir:

Qudurmuşsun, dənizdən intiqam al!
Üfüqlərdən zülam al!
Ağaclar yık, buludlar çak-çak et!
Bütün dünyanı istərsən həlak et!
Fakat yalnız benim səssiz və ızsız
Şu hücrəmdən çəkil, xülyamı pozma!
Benim rəyamı pozma!
Böyük quşlar uzaq dallarda qalsın aşiyaңыз.
Səməlar kəhkəşansız!

Rəfiq Zəka ustadını yamsılayaraq əzbər dediyi şeirlər ilə qarşımızda yeni bir aləm açır. Hayqırışları eynilə Əkrəm Cəfərinidir:

Ey div!
Şu qiriv!
Uzaqda yorğun addımlar.
Çalındı sonra qapım.
– Əcəb, bu gələn kim? – deyər
bakıb sordum.
– Baharın aşıqiyim, qışlı ismim, ey dostum!
Umuzlarında bəyaz, möhtərəm, uzun saçlar!

Orxan Seyfi Orxonun yalnız bu şeirini deyil, az qala bütün poeziyasını əzbər deyən Rəfiq Zəka söhbəti yenə Əkrəm Cəfərin üstünə gətirir: – Onu yalnız Rza Tofiq ilə tutuşdurmaq olar. Həyatda yeganə müəllimimdir. Əzbər bilən çoxdur. Əkrəm Cəfər isə yalnız inciləri dilə gətirir. Mən qorxuram o, gedəndən sonra yazsınlar: “Açarı qeyb

olan bir xəzinəsən”. Ürəyimdə əhdim var, Xəlil bəy, maqnitofonu qurum, onu bir həftə dinləyək. Yalnız üçümüz olaq. Fikrət, Hamid, Cavid dünyasını açsın bizim üçün. Onun bircə həftəlik söhbəti sonra bir neçə nəslin elm, ür-fan məktəbinə çevrilə bilər... Məncə, poeziya və ciddi elm bütün milli sədləri dağıdır, siyasi ehkamları alt-üst edir. Məgər Yesenin yalnız rusdur, yox, həm də bəşər oğludur. Yesenin təpədən dırnağa səmimiyyətdir. Səmimi, yəni sözünü candan deyən!

Mən əminəm ki, Yesenin Müşfiqi tanısaydı, ondan ayrılmazdı və özünü öldürə bilməzdi. İntiharın səbəbləri çoxdur və biri də insanın ətrafındakı insanların azlığıdır, insaniyyət kasadlığıdır. Müşfiq ilə dostluq edən adamın məgər özünü öldürməyə əli gələr?

Ana keçi, halı keçi,
Məmələri ballı keçi!
O dağlardan, bu dağlardan,
Durna gözlü bulaqlardan
Yeyib içib, ətə dolur.
Məmələri südə dolur.
Ana keçi, ana keçi,
Qurban olum sana, keçi
Səni gözlər Şəngül-Şüngül,
Yuxa tüklü gözəl Məngül.
Səni gözlər çəpişlərin,
Sular axır sərin-sərin.
Şirin otlar dalğalanır.
İnsan baxır, havalanır.
Dərəyə en, dağlara çıx.
Yerlər açıq, göylər açıq.

Nə qədər ürək açıqlığı var şeirdə. Elə bil keçİ haqqında yox, ən gözəl qız haqqında danışır. Yesenin də belədir.

Вы помните,
Вы все, конечно, помните,
Как йа стойал...

Böyük rus şairinin bu misralar ilə başlanan şeirini əzbər deyən Rəfiq Zəka badələrimizi Əkrəm Cəfərin sağlığına içməyi unutmur. İçəndən sonra yenə Yeseninəndən əzbər deməyinə davam edir. “Лйубимайа, и меня вы не лйубили” misralarının aid olduğu şeir ürəyə od salır. Ауғи-ауғи misralar qaranlıqda ildırım kimi çaxır. “Скучно мне с тобой...”. Rəfiq Zəka sevdiyi iki şair arasında oxşarlıqları kəşf etməyə can atır... “Кто сгорел, того не подождеш” misrasının aid olduğu şeir ilə Müşfiqin dillər əzbəri olan qoşması arasındakı rabitəni açır:

Eşq oduna yanan bir daha yanmaz.
Çəkdiyim nalədən neçin oyanmaz
Şirin röyasına qurban olduğum.

Nəhəngdir Yesenin! Müşfiq qədər nəhəngdir! – deyən söhbətdəşim böyük rus şairinin “Большое видится на расстоянии!” aforizmini misal gətirir, açıqlayır. Sonra yenə keçir beş hecaçıdan biri olan Orxan Seyfi dünyasına. Orxan Seyfi, Faruq Nafiz, Xalid Fəxri poeziyasının, çağdaş türkcəni çevikləşdirməkdə, bədiiləşdirməkdə eşsiz xidmətləri olan bu şairlərin poeziya incilərini badəməzə dirilik suyu kimi qatır.

Qürbət – bəlalı şey, fəqət üzlet sıxıntılı.
Bilməm nasıl keçirmədiyim son beş, on yılı?
Yalqız qalan yaşar sözü derlər ki, doğrudur.
Yalqız qalan çəkər derim, ən doğru söz budur.
Ölmək deyildir ömrümüzün ən fəci işi.
Müşkül budur ki, ölmədən əvvəl ölür kişi
... Ölmək qədər də var yaşayıb köhnəlmək həzin.
Bir çarə yokmudur buna ya Rəbbül aləmin?!

Yəhya Kəmalın şeirini əzbər deyən Rəfiq Zəka canlı ensiklopediyadır. Saçdığı inciləri yığıb yığışdırmaq olmur.

II HISSƏ

ELMİ
MƏQALƏLƏR

5 fevral – 5 aprel 1966

MİKAYIL MÜŞFİQİN POEMA YARADICILIĞI

1930-cu illərdə Azərbaycan sovet poeziyasının istər ideya, istər bədii cəhətdən yetkinləşməsində, hər cür burjua ideologisi təzahürlərinə, futurizmə, konstruktivizmə, “yenilik” pərdəsi altında maskalanmağa çalışan saxta xəlqiliyə qarşı əsil partiyalılıq və sosializm realizmi cəbhəsində qızgın fəaliyyət göstərmiş, özünə mənsub mürəkkəb və yüksələn bir sənət yolu keçmiş orijinal şairlərimizdən biri olan Mikayıl Müşfiqin yaradıcılığı şeirimizin tarixində ən maraqlı hadisələrdəndir.

Vaxtilə şairin ən yaxın dostlarından biri olan tənqidçi Məmməd Arif yazır: “Cəmi on il yaradıcılıq həyatı keçirmiş bu coşqun istedad müasir şeirimizin tarixində parlaq izlər buraxmışdır. Onun siması qələm yoldaşlarının xəyalında atəşin təbə malik səmimi bir şair, çağlayan ilhamı ilə xalqa xidmət etməkdən yorulmayan gözəl bir vətəndaş, necib bir insan kimi yaşamaqdadır.

...Müşfiqin yaradıcılığında hər bir böyük şair üçün çox zəruri olan dərin bir səmimiyyət vardır, bu səmimiyyət onun şeirlərinə xüsusi bir aydınlıq, şəffaflıq verir. Biz şairin hər beytində onun düşüncələrini, çırpınan qəlbini, keçirdiyi hissləri və həyəcanları oxuyuruq. Belə bir səmimiyyət şairin vətənpərvərliyini, inqilabın qələbəsinə ina-

mını, xalqımızın hər bir nailiyyətindən ilhama gəldiyini göstərir”.

M. Müşfiqin həm bir insan, vətəndaş, həm də yaradıcı sənətkar olmaq etibarilə əsil qiymətini verən bu sözlərdə bir cəhətə xüsusilə diqqəti cəlb etmək istərdik: Səmimiyyət. Müşfiq poeziyasının canını, ruhunu təşkil edən səmimiyyət, hətta, onun ən zəif qələm məhsullarında belə təzahür edir, bütün qüsurlar və kəsir cəhətlərinə baxmayaraq qarşımızda həqiqi bir şair dayandığını sübut edir. Poeziyasının ən yaxşı nümunələrində Müşfiq – lirikdir. İnqilab fırtınaları qoynunda mətinləşən, köhnəni dağdan, yenini quran sovet adamlarının yaşadığı qürur hissi, yeni sosialist Azərbaycanının ürəkdə doğurduğu coşqun sevinc, yaradıcı əməyin verdiyi zövq, yaşamaq və yaratmaq arzuları Müşfiq lirikasının başlıca motivləridir.

Roma sahəsindəki fəaliyyəti Müşfiqin coşqun bədii enerji ilə dolu olan poeziyasının böyük bir hissəsini təşkil edir. Şeirlərindəki tribunluq, səmimiyyət, yığcamlıq, ictimai-siyasi pafos, coşqun sevgi lirikası, oxucunu və dinləyicini ələ alan bədiiilik eyni zamanda Müşfiqin poemalarının qabarıq şəkildə təzahür edən keyfiyyətləridir.

Əgər mənzum oçerklərini və uşaq əsərlərini də nəzərə alsaq, M. Müşfiq 1932-37-ci illər arasında 26 poema yaratmışdır. 1932-ci ildə “1 may”, “Pambıq”, “Vuruşmalar”, “Buruq Adamı”, “Fantan”, 1933-cü ildə “Əfşan”, “Buruqlar arasında”, “Çoban”, 1934-cü ildə “Mənim dostum”, “Məbədlər çökərkən”, “Söle”, “Şəngül, Şüngül, Məngül”, 1935-ci ildə “Dezirtir”, “Mingəçevir həsrəti”, “Qaya”, “Kəndli və ilan”, 1936-cı ildə “Üç oğlan”, “Tərtərhes nəğmələri”, “Azadlıq dastanı”, “Səhər”, “Sındırılan saz”, “Yüksəliş”, “Dağlar faciəsi”, 1937-ci ildə “Duyğu yarpaq-

ları”, “Şən teyflər”, “Yeddi aşıq” poemalarının bir-birinin ardınca, dalbadal, bir an da yaradıcılıq faciəsi vermədən meydana gəlməsi əgər bir tərəfdən Müşfiqin nə qədər coşqun bir ilhama, məhsuldar yaradıcılıq təbiətinə malik olduğunu nümayiş etdirirsə, digər tərəfdən onun həyatla əlaqəsinin möhkəmliyini, bədii istedadındakı sürətli inkişafı aydın göstərir. Cəsarətlə demək olar ki, istər ölkə daxilində, istərsə də beynəlxalq miqyasda elə bir hadisə tapmaq çətinidir ki, Müşfiq öz vaxtında onlara səs verməmiş olsun. Dövrün ən mühüm ictimai-siyasi hadisələri: elliklə kollektivləşmə, sənaye sahəsində qazanılan ciddi nailiyyətlər, sosializmin maddi-texniki bazasını yaradan sovet adamlarının bütünlən cəbhələr boyu hücumu, müvəffəqiyyətlə davam etdirilən mədəni inqilab, qolçomaqlara və digər siyasi düşmənlərə qarşı aparılan mübarizə, sovet demokratiyasının yeni bir təzahürü kimi qarşılanan SSRİ Konstitusiyasının verdiyi geniş hüquqlar, beynəlxalq aləmdə kəskinləşən sinfi mübarizə zəminində kapitalizmin dərin iqtisadi, siyasi böhranları, faşist Almaniyasının harınlaşması, müstəmləkə və asılı ölkələrdə, xüsusilə Misirdə və Hindistanda müstəmləkə zülmünə qarşı aparılan gərgin mübarizənin yeni dalğaları bu poemaların ən yaxşı nümunələrinin ideya və bədii istiqamətini təyin edir.

Hələ 1928-ci ildə yazdığı “26-lar”, 1929-cu ildə qələmə aldığı “Göy-göl”, 1931-ci ildə çap etdirdiyi “Bəyaz çöllər” kimi əsərlər göstərirdi ki, Müşfiqin həyatdan aldığı coşqun poetik təəssürat artıq kiçik poetik formalara sığışmır, şairin sinəsində aşib-daşan duyğular və fikirlər daha geniş meydan tələb edir. Buna görə də lirik şeirdən lirik poemaya keçid Müşfiq poeziyasında tamamilə qanunauyğun bir haldır. O zaman ən çox lirik şair kimi tanınan

Müşfiqin poema janrı sahəsində qızgın fəaliyyətə girişməsi hətta bəzi tənqidçilərə yersiz bir cəhd kimi görünürdü. Tənqidçi A.Musaxanlı Müşfiq haqqındakı bir məruzəsində göstərirdi ki, poema Müşfiq yaradıcılığı üçün heç də səciyyəvi deyil. Müşfiq lirik bir şairdir və onun yaradıcılığında son zamanlarda gözə çarpan irəliləmə ictimai lirika sahəsindəki irəliləmədən ibarətdir .

Müşfiqin poemalarının ən yaxşı nümunələri bu fikrin düzgün olmadığını, lirik bir şair kimi tanınmış müəllifin eyni zamanda yaxşı bir poemaçı kimi inkişaf etdiyini göstərdi. Müşfiqin lirik poemalarının ən yaxşı nümunələri hansılardır? “Mingəçevir həsrəti”, “Üç sağlıq”, “Törtərhes nəğmələri”, “Duyğu yarpaqları”, “Azadlıq dastanı” və “Səhər”. Axırıncı əsəri lirik-epik poema adlandırmaq daha doğru olardı.

Klassik şeirimizdə o qədər də geniş yer tutmayan lirik poemanın Azərbaycan sovet poeziyasında geniş miqyasda qol-budaq atmasında, güclü poetik növlərdən birinə çevrilməsində Müşfiqin xidmətləri çoxdur.

Bu xidmətlərin nədən ibarət olduğunu deməzdən qabaq lirik əsərin spesifikasiyası barədə beş-on kəlmə söyləməyi vacib bilirik. Məlumdur ki, lirik əsərin mərkəzində hər şeydən qabaq şəxsiyyət dayanır. Lirik əsərin qiyməti də ilk növbədə bu şəxsiyyətin nə dərəcədə zəngin bir mənəviyyətə malik olması ilə ölçülür. Lirik əsərdə şəxsiyyət, başqa sözlə desək, müəllif həyatdan aldığı təəssüratı dolaşdırmağa yolla deyil, bilavasitə ifadə edir. Buna görə də V.Q.Belinski göstərirdi ki, “lirika hər hansı poeziyanın” varlığı və canıdır: lirika daha yüksək poeziyadır, daha doğrusu poeziyanın poeziyasıdır” .

Ədəbiyyatda elə bir janrı göstərmək olmaz ki, müəl-

lirin şəxsiyyəti lirikada olduğu qədər parlaq təzahür etmiş olsun. Dünyada baş verən hadisələri qavramaqda, anlamaqda, qiymətləndirməkdə lirika daha çox çeviklik və həssaslıq göstərir. Məlumdur ki, lirikanın tarixi eposu nisbətən gəncdir. Bunun səbəbi odur ki, lirikanın yaranması üçün şəxsiyyətin bir fərd olmaq etibarilə özünüdərk etməsi gərəkdir ki, bu da bəşəriyyətin inkişaf tarixinin daha yüksək mərhələsində ola bilərdi. Bizim yaşadığımız sosializm cəmiyyətində, epoxasında cəmiyyət ilə birlikdə fərdin inkişafı, çiçəklənməsi üçün daha geniş imkanlar yarandı. Üçün lirikanın obyektinə bu dərəcədə qüvvətlənməsi və inkişaf tapması təəccüblü deyil. Lirik şeirdə və lirik poemada şair öz fikri və duyğularını lirik qəhrəman vasitəsilə ifadə edir. Lirik qəhrəman kimdir? Şair özündürmü? Əlbəttə, müəyyən mənada belədir. Lakin yalnız müəyyən mənada. Çünki lirik qəhrəman şairin idealıdır, onun müsbət qəhrəman barədə ən yaxşı fikir və arzularının təcəssümüdür. Tənqidçi A.Urban haqlı olaraq deyir ki, şair ilə lirik qəhrəman arasındakı münasibət prototip ilə tip arasındakı münasibətə uyğun gəlir. “Lirik qəhrəman müəllifin arzu etdiyi ideal şəxsiyyətdir, ikinci dərəcəli və əhəmiyyətsiz hissələrdən azad olan şəxsiyyətdir” .

Lirik qəhrəmanın xarakterinin mükəmməlliyi şairin istedadından, həyat təcrübəsinin zənginliyindən asılıdır. Lirik qəhrəman vasitəsilə şairin dünyaya münasibəti aydınlaşır. Lirik şeirdə qəhrəmanın xarakterinin yalnız bəzi cizgiləri üzə çıxdığı halda, lirik poemada xarakter tam dolğunluğu ilə təzahür edir. Bunun səbəbi odur ki, əgər lirik şeirdə başlıca olaraq bir ideya, bir fikir ətrafında söhbət gedirsə, lirik poemada bu həddə genişlənir, şair hissədən hissə, fikirdən fikirə keçir və lirik qəhrəmanı nənəviyyə-

tündakı yeni-yeni keyfiyyətləri aşkara çıxarır. Lirik poema fikir və hisslər şələləsidir. Bir-birinin davamı olan “Mingəçevir həsrəti” və “Tərtərhes nəğmələri” poemaları bu cəhətdən yalnız Müşfiq yaradıcılığı deyil, həmçinin ümumiyyətlə 30-cu illər şeirimizdə yer tutmuş gözəl poetik nümunələrdəndir. Şari bu poemalarda inqilabdan sonra Azərbaycanca yaranmış coşqun ruh yüksəkliyini, yaradıcı əməyin və insan səadətinin təntənəsini sovet şairinə məxsus yüksək bir mövqedən ifadə etməyə nail olmuşdur. Səməd Vurğunun 1949-cu ildə yazdığı “Muğan” poeməsindəki fikir və duyğular ilə 1935-36-cı illərdə meydana çıxmış bu poemalar arasında üzvi bir rabitə, ideya və məzmun yaxınlığı vardır. Bu fakt onu göstərir ki, Müşfiq əsil şairlərə məxsus olan kəskin bir bədii duyğuya, qabaqcadan hiss etmək qabiliyyətinə, güclü bədii predusiyaya malik bir sənətkardır. O, xalq səadətinin harada yaranacağını duyur və əks etdirir. “Mingəçevir həsrəti” 1935-ci ildə hələ yalnız nəqşəsi hazırlanan Mingəçevir qurğusunun Azərbaycan xalqının həyatında, iqtisadiyyat və mədəniyyətində misilsiz bir rol oynayacağını xəbər verən bədii sənəddir. Şair bu gözəl mövzunu geniş bir dairədə qələmə almış, əsrlər boyu suya, işığa, başqa sözlə desək, azad insan zəhmətinin təntənəsinə həsrət qalmış, mənəvi zülm pəncəsində əzilmiş, ömrünü və vaxtını yadelli fətehlərin qılıncından qorunmaq yolunda mübarizəyə sərf etmiş bir xalqın dilindən yazmışdır:

Vətənimdə yadların,
Qan içən cəlladların
Ta əzəldən gözü var.
Ömrümdə, həyatımda

Ağımda, bayatımda
Min bir dərdin izi var.
O keçən dövranımda,
Hankı “dostun” yanımda
Danışmağa üzü var.
Hər gələcən çapdı məni,
Oyuncaq yapıdı məni,
Kimin buna sözü var?
Dayan, könül, bir qədər.
Hər gecənin, demişlər,
Bir aydın gündüzü var.

Poemanın qəhrəmanı bu günümüze yenidən qovuşmuş, aprel sabahına çatmış bir nəslin nümayəndəsidir. Onun səndəki mənəvi qüvvət, sözlərindəki cəsarət, ötkəmlik və aydınlıq da elə bu səbəbdəndir. “Mingəçevir həsrəti”ndə biz “çarxların xırılıtısını, suların şırıltısını” eşidir, güllərin ətrini duyur, bülbüllərin cəh-cəhini dinləyirik. Müşfiq öz bədii istedadındakı lirizmin gücü sayəsində həyatın ən poetik, ən incə təfərrüatlarını şeirə gətirməyə və mənalandırmağa müvəffəq olur. “Tərtərhes nəğmələri”ndə Müşfiqə məxsus lirika daha da dərinləşmiş və zənginləşmişdir.

Yenə könlüm uzaqlarda,
Quş qonmayan ovlaqlarda
Qanad çalır tərhan kimi.
Deyil fikrim öz yerində
Bir dərənin üzərində
Çiçəkləyir duman kimi.
Nədir məni bu coşduran?
Hankı əsr, hankı dövrən

Olmuş bizim dövrən kimi?
Bir aşağı, bir yuxarı,
Burax, çapsın söz atları
Ürəyimdə ceyran kimi.

Seçdiyi bu gözəl bədii formanı Müşfiq sona qədər davam etdirir və dayandığı bədii yüksəklikdən heç vaxt enmir. Şeir və poemalarında Müşfiqi dönə-dönə narahət edən, düşündürən məsələlərdən biri azadlığa yenicə qovuşmuş Azərbaycan qızının taleyi, əməyi, mübarizəsi, həyatda müstəqil yer tutmaq, mənəvi istiqlalıyyət qazanmaq uğrunda köhnə fikirlə dargözlərə, feodal burjua əxlaqını təmsil edənlərə qarşı apardığı ardıcıl döyüşdü: “Şölə”, “Əfşan” və xüsusilə “Səhər” poemasında bu fikirlər qabarıq şəkildə ifadə olunmuşdur. “Şölə” və “Əfşan”dan fərqli olaraq “Səhər” poemasının ictimai-siyasi məzmun dairəsi daha genişdir. Bu poemada səhər inqilabdan qabaq başı müsibətlər çəkmiş, yalnız sovet hakimiyyəti illərində öz insani hüquqlarına qovuşmuş Azərbaycan qadınlığının rəmzidir. Səhər adı təsadüfi seçilməmişdir. Bu, sosialist inqilabının qələbəsi ilə açılan azadlıq səhərinə işarədir. Lakin “Səhər” poemasının “Şölə”yə və “Əfşan”a nisbətən bir qüsuru var. Nisbətən daha geniş həcmə malik olan bu poemada Səhərin həyat yolu, qolçomaqlar ilə mübarizəsi, onu əsir etmiş Bəyləri naqanla vurub öldürmək istərkən tərdüdlər keçirməsi, sevgilisi Qaranın köməyi ilə qaçıb xilas olması və sair bu kimi epik təsvir tələb edən lövhələr, hadisələr əvvəldən axıracan müəllifi söz dili ilə qəhrəmana lirik xitab şəklində bəyan edilir. Yalnız Müşfiqə məxsus şeiriyyət təxminən 800 misra həcmində olan bu poe-

madan oxucunu ayrılmağa qoymur və poemanın bu qüsuru-nu nisbətən unutturur.

Müşfiq poeziyasında görkəmli yer tutan “Azadlıq dastanı” öz dövrünün ən mühüm beynəlxalq hadisələrinə vaxtında cavab verən qüvvətli bir əsərdir. Poemanın lirik qəhrəmanı tarixdə birinci olaraq azadlığa və mənəvi istiqlalıyyətə qovuşmuş bir xalqın dilindən danışır və dünya hadisələrini bu mövqedən qiymətləndirir. Poemada azadlıq sözünün əhatə dairəsi genişdir:

Azaddır baxınız bütün fələklər,
Buludlar, dalğalar, quşlar, küləklər.
Azaddır, əbədi hərəkət azad,
Bir qanun əlində təbiət azad.

Təbiət azad olduğu halda, bəs nə üçün cəmiyyət azad olmasın? Şair məhərətlə yaratdığı bu bədii təzaddan istifadə edərək müstəmləkə ölkələrini bir-bir nəzərdən keçirir:

Azadmı Hindistan, o yaşıl diyar,
Kimdir o ölkədə sahib-ixtiyar?
Hesabsız qaramı, bir ovuc ağmı,
Üsyan fırtınası qopmayacaqmı?

Lirik qəhrəmanın dilindəki bu siyasi ötkəmlik, müstəmləkəçiliyə nifrət, coşqun qəzəb, inqilabi mübarizəyə çağırış ruhu bütün poema boyu qırmızı bir xətt kimi keçir. “Qanqın gümüşlənən bir sahilində Taqorun nəğməsini oxuyan, zülfü bulud kimi, gözü yaşlı” hindli qıza onun qar-daşcasına xitabı poemada qüvvətlə səslənir:

Kim deyər ki, sənə handi gərəkdir,
Sənə bir inqilab andı gərəkdir.

Poemada bu səmimi müraciət yalnız hindli qıza deyil, həmçinin Əfqanıstanda, İspaniyada, Meksikada, Həbəşistanda, Misirdə qüvvətlənən azadlıq hərəkatı nümayəndələrinə, öz mübarizəsində Sovet İttifaqından, Moskvadan ilham alanlara aiddir. Poemada Moskva obrazı ilk azadlıq ölkəsinin timsalı, bəşəriyyətin ən yaxşı diləklərinin təcəssümü, məğlubedilməzlik və qüvvət qaynağı kimi böyük eşq ilə tərənnüm edilmişdir. “Ey böyük kürənin eyni Moskva, ürəyi Moskva, beyni Moskva” deyən şairin vəsf etdiyi azadlıq paytaxtı poemada faşist Almaniyasına qarşı qoyulmuşdur. Faşist Almaniyasının quduzlaşdığını, qəsbkarlıq niyyətlərini həqiqi sovet şairinə yaraşan kəskin bir ehsasat ilə duyan Müşfiq öz oxucularını sayıq olmağa, Hitlerizmin antihumanist mahiyyətini vaxtında görməyə, inqilabi fütuhatlarımızın keşiyində möhkəm dayanmağa çağırırdı. 1941-ci ildə sovet torpağı üzərinə sürünən buludları Müşfiq hələ 1937-ci ildə görür və “Yeddi aşığı” poemasında qələmə aldığı bir aşığın dililə deyirdi: “Havalar getdikcə qarışır, göylər bir-birinə dəyəcək, dolu yağacaq, Müdafiə...”.

Eyni ruh, eyni narahatlıq, faşizmə qarşı mübarizənin zəruriyyəti Müşfiqin başqa əsərlərində də aydın şəkildə nəzərə çarpır. “Azadlıq dastanında” faşizmin maskasını yırtmağa çalışsan, “Yaşamaq olurmu bizə dünyada, alman doğulmadıq Almaniyada” deyən şair “Yüksəliş” adlı mənzum öçərkində bu məsələyə təkrar qayıdır:

Budurmu, Almaniya, şanın-şöhretin,
Bu dinçi, millətçi mədəniyyətin?
Böyüklüyün bumu? Ürfanın bumu?
...Sən ey dəmirləri dindirən ölkə.
Nədir önündəki dərin təhlükə?
Nədir içindəki alovlu böhran,
Səni məzarlığa doğru qoşduran?

Sovet poeziyasındakı uzaqgörənliyi, ictimai-siyasi hadisələr verilən obyektiv qiyməti və ayıq kommunist baxışını anlamaq üçün bu misraları gözdən keçirmək kifayətdir. İkinci dünya müharibəsini hazırlayan faşizmin aqibətini, birinci növbədə özü üçün qəbir qazdığını, “məzarlığa doğru qoşduğunu” Müşfiq şeirri qabaqcadan xəbər verirdi.

“Azadlıq dastanı” yalnız Müşfiq yaradıcılığının deyil, həmçinin Azərbaycan sovet şeirinin nailiyyətidir. Bu əsəri ilə Müşfiq şeirimizdə lirik poemanın klassik nümunələrindən birini yaratmışdır. Əsərdəki siyasi kəskinlik, döyüşkənlik, tribunluq, alovlu dil, vüsət və genişlik şairin poema janrına gətirdiyi bədii keyfiyyətlərdir. “Azadlıq dastanı” lirik poemanın inkişafına ciddi təkan vermişdir. Təəccüblü deyil ki, Vurğunun təxminən 12 il bundan sonra yazdığı “Zəncinin arzuları” poeması ilə “Azadlıq dastanı” arasında bir doğmalılıq, yaxınlıq duyulmaqdadır.

Müşfiqin lirik poemalar silsiləsini tamamlayan sonuncu mükəmməl əsəri “Duyğu yarpaqları”dır. Şairin 1960-cı ildə Azərnəşr tərəfindən buraxılmış əsərlərinin ikinci cildində bu əsər, həmçinin “Məbədlər çökərkən”, “Mingəçevir həsrəti”, “Üç sağlıq” “Tərtərhes nəğmələri” poemalar başlığı altındakı bölmədə verilməmişdir. Bununla belə həmin əsərlərin lirik poema olduğu şübhəsizdir. Təsadüfi de-

yil ki, "Məbədlər çökərkən" əsərini Müşfiq "Mənim bu dastanım" sözləri ilə başlayır, yalnız bu əsərində deyil, həmçinin adını çəkdiyimiz əsərlərin hamısında lirik poemaya məxsus bədii keyfiyyətlər aydın görünür. Bunların içərisində "Duyğu yarpaqları"nın poema olub-olmaması barədə bəlkə də mübahisə etmək olar. Ancaq biz bu fikirdəyik ki, ayrı-ayrı rübailərin ideya və bədii vəhdətindən yaranmış bu əsər məhz lirik poemadır, həm də lirik poemanın orijinal bir növüdür. Gözəlliyinə xələl gətirməmək şərtilə eyni bir ağacda budaqları və yarpaqları bir-birindən ayırmaq mümkün olmadığı kimi, "Duyğu yarpaqları"ndakı rübailəri də bir-birindən ayırmaq, hətta bunların yerini dəyişmək mümkün deyildir. Burada ayrı-ayrı bəndlər əsil şair ilhamının alovunda bir-birinə qaynaq edilmişdir. Buna görə də cəmi 42 bənddən ibarət olan bu poema monumental bir əsərdir.

Dünən bir şairin keçdim yanından,
İldə bir söz çıxmaz xəsis canından.
Eşqi, ehtirası olmayan, yetər
Çıxsın bir dəfəlik söz meydanından.

Sənət dünyasına əliboş, qəlbi boş gələnlərə atəş açan bu rübai özündən sonra məhz belə bir bənd, – sənətkarlıqda ilhamın ilkin şərt olduğunu təsdiq edən qüvvətli bir rübai gəlir:

Şairə ilhamdan maya gərəkdir,
Anasız cocuğa dayə gərəkdir.
Şairəm söylüyür yerindən duran,
Adamın üzündə həya gərəkdir.

Bayaq qələmə aldığı fikir və duyğuları daha da zənginləşdirən, davam etdirən bu rübai öz növbəsində yeni bir rübai doğurur, – sənətin yüksək zirvələrini fəth etməyə çağıran bir rübai:

İstər bəstəkar ol, istər nəqqaş ol,
Şair ol, rəssam ol, heykəltaras ol,
Yaratdığın şeyi sevərək yarat,
Hamıdan yüksək ol, hamıdan baş ol.

Vahid bir zəncirin bir-birinə bağlanmış həlqələri kimi Müşfiqin rübailəri ideya, ruh, məzmun və həmçinin bədii forma cəhətdən möhkəm vəhdət təşkil edir. Yuxarıda misal gətirdiyimiz üç bəndi dalbadal oxuduqda qarşımızda coşqun, alovlu və mərd bir şairin surəti canlanır. Sənətdə orta hədd ilə bərişmayan, ilhamsızlığa, dargözlüyə nifrət bəsləyən, sənətin keçilməmiş yolları ilə yüyürən, hətta öz cəsarətinə güvənib risqə getməkdən belə çəkinməyən bir şairin surəti.

Könül, yenə səndə həyəcanmı var?
Uçub qalxmadığın asımanmı var?
Söylə, sənin kimi bu asımanda
Tufan rəqqasəsi bir tərlandı var?

Lirik qəhrəmana, başqa sözlə desək şairə bu qüvvəti, bu cəsarəti verən nədir? Bu sualın cavabı sonrakı rübaidir:

Hər tərəfdə quran toy-büsat mənəm,
Ulduzlarla edən ixtilat mənəm.
Mənim azadlığım qucağa sığmaz,
Yer mənəm, göy mənəm, kainat mənəm!

Diqqət edildikdə aydın görünür ki, "Duyğu yarpaqları" necə deyərlər, bir oturuma yazılmış, bir nəfəsə ilham axarında yaranmış poemadır. Dövrün ən mühüm ictimai-siyasi hadisələri bu poemada şairin ruhuna, qanına işləmiş və onun ürəyində coşqun bir əks-səda yaratmışdır. Uzaq İspaniyada gedən azadlıq döyüşlərindən tutmuş Kür qırağında pambıq yağın ordenli Bəstinin alın tərinə qədər insan ilə, insan səadəti ilə bağlı olan nə varsa, şairin mənəvi həyatına daxil olmuş və burada pöhrələnmişdir. "Duyğu yarpaqları"nda Müşfiqin köks qəfəsi genişdir, ilhamı, cəsarəti, bədii təxəyyülü hüdudsuzdur. "Bu sonsuz fəzalar bizimdir, ey dost. Bu dərin dəryalar bizimdir, ey dost. Səmada ulduzlar, yerdə çiçəklər, ətirlər, ziyalar bizimdir, ey dost" deyən şairin arzu və düşüncələri misralara sığışmır, şeirdəki bədii enerji, ilham coşqunluğu şairin bilavasitə demədiklərini də oxucuya deyir.

Son dərəcə həssas bir təbiətə, dövrü, zamanı duymaq qabiliyyətinə malik olan Mikayıl Müşfiqin 1937-ci ildə, deməli, bir şair kimi ömrünün sonunda qələmə alınmış bu əsərdə şairin başına gələn məlun faciənin, "qara yelin" ilk ehtizazı belə duyulmaqdadır. Müşfiq böyük şairlərə məxsus olan poetik ehsasat sayəsində bunu duyurdu:

Mən gəncəm, bilirəm, istiqbalım var.
Hələ bədr olmamış bir hilalım var.
Yelkənim açılır, qara yel, əsmə,
Mənim bu dəryada bir sandalım var.

Bununla belə, Müşfiq "həyat qayığını sürüb irəli, gözəl sahilləri salamlamağa", tam cəsarətlə qabağa getməyə çağırır, sovet demokratiyasının gücünə inanırdı.

Hər yetən at sürdü meydan başında,
Mən oyun oynatdı dövrən başında.
Gurlamaz bir daha bizim ölkədə
İnsan ıldırımını insan başında.

Yaradıcılığı qeyri-adi bir sürətlə inkişaf edən M. Müşfiq aydındır ki, yalnız lirik poemalar ilə kifayətlənə bilməzdi. Doğrudur, lirik poema Müşfiqin bədii istedadına ən çox uyğun gələn, onun ehtiraslı şair təbiətini meydana çıxarmaq üçün ən münasib bir ədəbi növ idi. Lirik poemanın əsas qəhrəmanı şair özü olduğu üçün öz xarakterini yaratmaq, necə deyərlər, "özünü ifadə etmək" Müşfiq üçün heç də çətin deyildi. Buna görə də Müşfiqin bədii istedadı onun lirik əsərlərində daha parlaq şəkildə təzahür etmişdir. Bundan fərqli olaraq epik poema şairdən geniş həyat hadisələrini canlı, epik lövhədə canlandırmağı, mükəmməl xarakterə malik obrazlar yaratmağı, gərgin və mənalı konfliktlərin həlli zəminində həyatın dialektikasını göstərməyi tələb edir. Bu böyük tələblərə cavab verməkdə Müşfiq uzun müddət çətinlik çəkmiş və yazdığı epik poemalar ədəbi tənqid tərəfindən heç də həmişə təqdir ilə qarşılanmamışdır. Şairin yaradıcılığını xüsusi bir diqqətlə izləmiş və onun barəsində ən xeyirxah, ən obyektiv məqalələr yazmış Məmməd Arif şairin "Şeirlər" məcmuəsində toplanmış poemalar haqqında "İnqilab və Mədəniyyət" jurnalının 1935-ci il fevral nömrəsində yazırdı: "Dünya poeması həmişə öz dövrünün ən canlı, ən dərin, ən yüksək ideya-

larını əks etdirmişdir. Öz bariz səsile bəşəriyyət tarixinin o başından bu başına hayqıran xarakterlər yaratmışdır”.

Aydındır ki, belə bir yüksək meyar ilə şairin yaradıcılığına yanaşan tənqidçinin nəzərindən Müşfiqin epik poemalarının bir çoxundakı qüsurlar: təsvir üsulundakı yek-rənglik, dayazlıq, hadisələrin dar bir məcrada verilməsi və sair bu kimi kəsirlər yayına bilməzdi. Bununla belə tənqidçi inanırdı ki, “şeyri ən çox çevikləşdirən, hecanı müxtəlif ahəngdar şəkillərə salan, şərqilərində, mahnılarında bir quş kimi ötən Müşfiq insanların qəlbinə girməyi, onları bütün xarakterləri ilə verməyi də bacarar”.

Müşfiqin “Mənim dostum”, “Qaya”, xüsusilə “Sındırılan saz” poemaları bu inamın doğruluğunu sübut etdi. Epik poema üçün zəruri olan canlı və təbii dialoqlar qurmaq, hadisələrin inkişafını obrazların öz öhdəsinə buraxmaq, maraqlı konflikt və xarakterlər yaratmaq işində Müşfiq bu poemalarda ciddi poetik nailiyyətlər qazanmışdır. “Mənim dostum” poemasında Müşfiqin bədii istedadının yeni bir cəhəti aşkara çıxdı. Bu vaxtacan təsdiq və tərənnüm edən şair indi rədd edən, mənfilikləri damğalayan, feodal-burjuva əxlaqı qalıqlarına atəş açan bir şair kimi çıxış etdi. Şairin təmkinlə, lakin qəzəblə və sarkazm hissi ilə təsvir etdiyi Saday daşdığı müəllim adına qətiyyətlə layiq olmayan, boş, məsləksiz bir adamdır. “Rəngdir bu dünyada hər firqə, hər şey”, “Əlinə düşəni ordaca bas, ye” deyən Sadayın yeyib-içməkdən savayı heç bir məramı yoxdur. Müəllif dırnaq içində “Mənim dostum” adlandırdığı, əslində düşməni hesab etdiyi bu tipi nəzərdə canlandırmaq üçün müvafiq rənglər, cizgilər, xarakter nişanələri tapa bilməmişdir.

Müşfiqin epik poemaları içində ən qiymətli “Sındırılan saz”dır.

Bir el aşığı kimi məclislərdə, toylarda çalıb çağıran, elin könlünü oxşayan Dumanın Sərin ilə sevimsi, onlarınsa adətində mane olan, toydan daha çox yas arzulayan, “kəbəyi xeyrat aşında piylənmiş” Molla Nəcəfin fırlıdaqları poemada yadda qalan lövhələrdə göstərilmişdir. Bu poema sübut etdi ki, Müşfiq şeir dililə insan xarakterləri yaratmağa qadirdir. Əsərdə kənd koloriti güclüdür. Hiss olunur ki, müəllif öz şəxsi müşahidələrindən, yaxından tanıdığı həyatın könlündə oyatdığı emosiyadan qidalanmışdır. “Sındırılan saz” poemasının süjetini bir dağ çayına bənzətmək mümkün olsaydı, deyərdik ki, həmin çay bir neçə yerdə öz bəndini qırır, daşib tökülür. Öz əsas məcrasından müvəqqəti ayrılan, kənarda bir çox sahələr suvarıb çiçəklər yetirəndən sonra yenə həmin çaya qovuşan bu qola şairin ricətləridir. “Ey baba torpağı, ey köhnə Bərmək” sətiri poemanın əvvəlində, ortasında və sonuna yaxın üç yerdə təkrar olunur və hər dəfə bu misradan sonra ata torpağı ilə bağlı olan, şairin öz xarakterini açan, həyata öz münasibətini ifadə edən qiymətli ricətlər gəlir. Bu ricətlərin gözəlliyi ondadır ki, poemanın ümumi ruhu ilə qayna-yib qarışır və burada tərənnüm edilən duyğuların daha qabarıq verilməsinə kömək edir.

Müşfiq epik poemada hadisə və əhvalat dalınca qaçmır, birinci növbədə öz fikir və duyğularının zənginliyinə görə oxucunu ələ almağa çalışır. O, hadisə və əhvalatların ucdantutma hamısını deyil, məğzini şeirə gətirir, mənzilə ən qısa yolla getməyi bacarır.

Müşfiqin poema yaradıcılığında uşaqların və yeniyetmələrin həyatı geniş yer tutur. Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatının yaradıcılarından biri olmaq etibarilə Müşfiq bu sahədə ardıcıl çalışmış, şeirlər ilə bərabər uşaqlar üçün gö-

zəl poemalar yaratmışdır. Şeirindəki hədsiz səmimiyyət, dilinin musiqili və axıcı olması, oynaq və çevik poetik formalardan məhəmətlə istifadə etmək bacarığı Müşfiqin uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki nailiyyətlərini təmin edən amillər olmuşdur. Əlbəttə, Müşfiqin insanpərvərliyi, uşaqların ürəyinə girə bilmək qabiliyyəti, onlarla həmdərd, həmsevin ola bilməsi faktı da burada az rol oynamamışdır. Şairin həyat yoldaşı Dilbər Axundzadə “Qaya” poeması üzərində Müşfiqin necə işləməsindən bəhs edirkən dedi ki sözləri burada xatırlatmaq pis olmazdı. O yazır: “Şeir və poemaların, hadisələrin və insanların çoxunu Müşfiq öz gözü ilə görmüşdür, tanımışdır. Məsələn, “Qaya” poemasında təsvir olunan uşaqları: Qayanı, Mişkani, Poladı, rus, cuhud və azəri uşaqlarını Müşfiq şəxsən tanıyırdı. İnkilabın ilk illərində Bakıda yurdsuz-yuvasız uşaqlar, tiyan dibində yatanlar, küçədə aşıq atanlar, özləri demişkən, “çay vuranlar”, “cib kəsənlər”, “cib tikənlər” çox idi. Partiya və hökumət bu yurdsuzlara qayğı göstərir, onları məktəbə, təhsilə, uşaq evlərinə cəlb etmək uğrunda mübarizə aparırdı. Müşfiq bu uşaqları sevirdi, onlara tez-tez baş çəkirdi, onların dərdinə, sevincinə şərik olmağı xoşlayırdı. Qarda, boranda, küləkli havalarda belə Müşfiqin onların yanında görmək olardı. Müşfiq bu uşaqlar ilə ülfətini davam etdirirdi, bir qismini “dəstədən ayırır”, həyata, məktəbə, təhsilə cəlb edə bilirdi. Bizim qonşuluqda yaşayan Əminə xala o günləri xatırlayanda indi də gözləri yaşla dolur.

– Ay Müşfiq, bu qarda-qırğında nə var durmusan küçədə, o yetimlərin yanında?

– Narahat olmayın Əminə xala, – deyən Müşfiq bəzən saatlarla öz həmdəmlərindən ayrılmaz, bəzilərini dilə tutub evə gətirirdi. Uşaqlar Müşfiqi sevirdi, onu görə kimi

atılıb-düşür, şənələnir, elə bildirilər ki, ən əziz adamları gəlib. Müşfiq ən dadlı tikəsinə onlarla bölərdi.

Bir dəfə yadımdadır, Müşfiq iki uşaqla içəri girdi.

– Ay Dilbər, bu uşaqları milisionerin əlindən alıb gətirmişəm. Gördüm danışdır. Bildim ki, uşaqlar acdır. Sənədimi göstərdim. Alıb gətirdim. Dedim əvvəl uşaqlar bir az yeyib-içsin, sonra sorğu-suala tutmaq olar.

Tanışlıq zamanı məlum oldu ki, uşaqlar Rusiyadan gəlib. Ataları vəfat etmiş bu bacı-qardaşın acı bir taleyi vardı. Anaları onları atmışdı... Sonralar Müşfiqi millətçilikdə ittiham etdikləri vaxt həmin o iki rus balası, əli-ayağı şaxtadan göyərmiş, dili söz tutmayan o bacı-qardaş həmişə gəlib gözümün qabağında dururdu. Ürəyimdə bir etiraz dalğası baş qaldırırdı. Yox, – deyirdim, – Müşfiq heç bir zaman məhdudluq nə olduğunu bilməmiş, bütün millətlərə, bütün xalqlara, bütün gözəlliklərə, bütün uşaqlara, bütün insanlara məhəbbət bəsləmişdir.

Müşfiqin bir şair və bir insan olmaq etibarilə bir sıra gözəl keyfiyyətlərini müəyyənləşdirən bu sözlər eyni zamanda onun uşaqlar üçün yazdığı əsərlərdəki səmimiyyətin, hərarətin, həyat qüvvəsi və realizmin hansı çeşmələrdən bəhrələndiyini anlamağa kömək edir. “Qaya” poemasında böyük məhəbbətlə təsvir edilən Qaya surəti ilə Müşfiqin uşaqılıq dövrü ilə uyğun gələn cəhətlər də az deyil. Xızı dağlarının ətəyində dünyaya göz açan, hələ cocuq ikən ata-ana nəfəsindən məhrum olan, yetimliklə böyüyən Qayanın tərcümeyi-halındakı bir sıra nöqtələr bizə Müşfiqin öz uşaqılığını xatırladır. Qaya quş uçuran, aşıq atan, cibə girən səfillər mühitinə düşəndə, gözüaçıq və diribaş bir yeniyetmə olduğu üçün zamanın abi-havasını duyur, Mişka və Polad kimi səfillərin dəstəsindən ayrılmaqda ona yol

göstərən müəllimin nəcib niyyətini dərk edir. “Qaya” poemasında müəllifin irəli sürdüyü başlıca ideya budur ki, insan, xüsusilə uşaq öz fitrəti etibarilə safdır, təmizdir. Təbiətindəki yaxşı cəhətləri oymaq, mürgüləyən qüvvələrini hərəkətə gətirmək sayəsində onu pis yoldan, bəd əməldən çəkəndirmək olar və bu, zəruridir. Bu işdə pedaqoji tərbiyənin, qayğı və həssaslığın rolu böyükdür. Ancaq təəssüf ki, müəllif bu ideyanı axıracan inkişaf etdirmək üçün müəllim surətini tam işləməmişdir.

Ay pusquda yatan ovçu,
Yaman güllə atan ovçu.
Əli qana batan ovçu,
Artıq yetər, qan eyləmə,
Bu qədər tufan eyləmə!

– deyə sinədən şərqilər söyləyən Qayanın istedadlı bir uşaq olduğunu duyan müəllim ona yalnız ünvan verməklə kifayətlənir. Qayanı zülmətdən işığa çəkən qüvvə birinci növbədə öz təbiətindəki bacarıq, mərdlik və fikir aydınlığıdır, yeni həyata və mədəniyyətə, incəsənətə bəslədiyi məhəbbətdir.

“Qaya” poemasının mühüm xüsusiyyətlərindən biri burada drammatizmin qüvvətli olmasıdır. Burada obrazlar özü danışır, hərəkət edir, iş görür, poemanın sujetini irəlilədir.

Müşfiqin poeziyamıza gətirdiyi yeniliklərin nədən ibarət olduğunu anlamaq üçün onun poemalarının bədii xüsusiyyətlərini araşdırmaq zəruridir. Çünki bədii dil, obrazlı təfəkkür, ritm, ahəng, vəzn, qafiyə, poetik texnika cəhətdən xeyli zəngin olan Müşfiq poeziyasının bir sıra gözəl-

likləri onun poemalarında da təzahür etmişdir ki, bunları öyrənməyin bu günkü şeirimiz üçün nəzəri və əməli əhəmiyyəti vardır.

Müşfiq poeziyasının mühüm xüsusiyyətlərindən biri onda bədii texnikanın qüvvətli olmasıdır. Bədii texnika dedikdə biz konkret olaraq nəyi nəzərdə tuturuq: şairin sözlərdən və səslərdən istifadə etmək bacarığını, misralara mərdlik ruhu aşılamaq qabiliyyətini. Müşfiq şeirində səslər də sözlər qədər bədii funksiyaya malikdir. Daşnakların və müsavətlərin fitvası ilə baş verən milli qırğını nəzərdə canlandırmaq üçün “Səhər” poemasında şairin işlətdiyi misraların ahənginə fikir verin:

Dağlara, daşlara yaman səs düşdü,
Vurhavur, qırhaqır, kəshakəs düşdü.

Burada “vurhavur, qırhaqır, kəshakəs” sözlərinin yanaşı işlədilməsi təsadüfidirmi? Əlbəttə, yox. Həm mənasına, həm şəklinə, həm də çıxardığı səslərin ahənginə görə bir-birinə xeyli yaxın olan bu sözlərin orta hecasını təşkil edən “ha” səsinin bədii rolu böyükdür. “ha” səsinin yaratdığı bədii assosiasiya sayəsində biz, günahsız tökülən qanlardan dəhşətə gələn insanların haray-həşirini eşidirik. “Qırhaqır” sözünün assosiasiya sayəsində çəkib gətirdiyi və bizə eşitdirdiyi “xırhaxır” kəlməsinin ahəngində hətta kəsilən boğazların xırıltısı da qulağımıza gəlib çatır.

Müşfiqi ahəng və səslər, müxtəlif mənalı səslənmələr çox düşündürür. O, səs rənglərini, səs ətrini duyur, səs cərgələrini şeirdə düzgün yerləşdirir, bəzən səslərin köməyi ilə fonetik zəncir yaradır.

Qəlbi sədəf, sözləri dürr.
Dinləyəni düşündürür.
El içində adı şirin,
Söhbətinin dadı şirin.
Candan keçir bu məclisdə,
Bu məclisdə, o məclisdə.
Uşaq kimi özü oynaq,
Sazı oynaq, sözü oynaq.
Cahan onda, can ondadır,
Tor onda, tər lan ondadır.

Hələ mənə tərəfini bir yana qoyub bu parçanın vəznini dinləyəndə toyxanada dövrə vuran el aşığının addım səslərindən tutmuş sazının və təzənəyinin sədalarına qədər çox şeyi görür, eşidir və duyuruq. Burada Müşfiqin bir-cə kəlməsini, yaxud hecasını, hərfini dəyişməyə “cəsəret” etsək, bədii effektin dərhal azaldığını görürük. “Qəlbi sədəf” ifadəsinə irad tutmağa çalışaq. Axı əslində Dumanın qəlbi yox, sazı sədəflidir. Lakin Müşfiq oxucunun nəzərlərinə Dumanın qəlbinin sədəf kimi pak olduğunu çatdırmaq istəyir, burada belə bir incə fikir də ifadə olunmuşdur ki, Dumanın sədəfli sazı ilə qəlbi birdir. “Dinləyəni düşündürür” ifadəsinə irad tutmağa çalışaq. Əbəsdir. Çünki bu iki söz yalnız mənaca deyil, həm də ilk hecadakı səs qohumluğuna görə bir-birinə bağlanmışdır. “Bu məclisdə, o məclisdə” ifadəsi qafiyə cəhətdən qənaətbəxş olmasa da, onu dəyişməyə qıymırıq. Çünki bu misra toydan çıxıb toya gədən aşığın vəziyyətini nəzərdə canlandırır. Sonuncu misraları dəyişməyə səy etmək daha çətindir. Çünki “sazı-sözü”, “cahan-can”, “tər-tər lan” kəlmələri fonetik qohumluq

əsasında seçilmişdir. Fonetik vasitələrdən istifadə etməkdə Müşfiq əvəzsiz sənətkardır. Və sənətinin bütün telləri-lə klassik irsimizə, xalq şeirinə bağlıdır.

Müşfiq şeirində bədii patetika qüvvətlidir. Onun misralarının altında sanki dalğa var. Misralar öz qəlibinə sığışmır, uçur, qanadlanır.

Qaşlardan qaşlara süz, romantikam.
Könül sularında üz, romantikam.
Bu əngin sənindir, bu yer sənindir,
Ulduzlar sənindir, güllər sənindir.
Çırpınsın zövqündə söz, romantikam.
Ey mənim könlümə göz, romantikam.
Ey zəngin varlığı bəzəsin, burax
Mənim öz xəyalım, öz romantikam.

Bu parçadakı patetikanın səbəbi nədir? İlham və sənətkarlıq. “Romantikam” rədifindən əvvəl gələn sözlərin beşi də həmqafiyədir. Lakin diqqət yetirsək, yanaşı misra və beytlərdəki qafiyələr səs qohumluğu cəhətdən bir-birinə daha çox yaxındır (süz-üz. Söz-göz-öz). Müşfiq bir-birinə ən yaxın qafiyələri ən yaxın misralarda işlətmişdir.

Bir anlıq belə təsəvvür edək ki, parçadakı “qaşlardan-qaşlara” ifadəsini “üfüqdən-üfüqə” sözləri ilə əvəz edirik. Bu halda mənə zahirən o qədər də dəyişmir. Lakin misradakı patetika dərhal azalır. Çünki burada misranın patetik qüvvətini saxlamaq, samit səslərin bolluğu gərəkdir. “Qaşlardan-qaşlara” ifadəsində “üfüqdən-üfüqə” sözlərində olduğundan daha çox samit səs vardır. Burada ilk hecanın məhz samit səslə başlanmasının, habelə sözün həm örtülü, həm də qapalı olmasının funksiyası da az deyil. Müşfiq –

tribun şairdir. Onun fəhlə salonlarında, tələbə yığıncaqlarında çıxış etdiyini görənlər Müşfiqin olduqca gözəl, ahəngdar və qəlbəyatan şəkildə şeir oxuduğunu xəbər verirlər. Müşfiq şeiri həmişə gurultulu alqışlarla, hərərlə qarşılanmışdır. Zənnimcə, bunun səbəbi Müşfiqin yalnız gözəl ifaçılıq qabiliyyətinə, şeir oxumaq bacarığına malik olmasında deyil, birinci növbədə Müşfiqin ilhamlı, təlatümlü bir şair olmasında və şeirindəki bədii texnikanın gücündədir. Müşfiq şeiri canlı bir varlıq kimi yaşayır, nitq söyləyir, döyüşür, çağırır, işləyir, köməyə səsləyir, sevinc və qəm nidaları yayır və həmişə təsir edir. Öz müəllifinin ifasında bu şeir xüsusilə qüvvətlənir. Şeirində bədii intizamın, qanunauyğunluğun və poetik simmetriyanın nə qədər kamil olduğunu yəqin etmək üçün bir anlıq Müşfiqi yuxarıdakı parçanı özü oxuduğu vəziyyətdə təsəvvürə gətirək. “Bu əngin sənindir” (Şair, əlini yuxarı, ənginliklərə doğru qaldırır). “Bu yer sənindir” (Şair əlini aşağı endirir, sanki yeri göstərir). “Ulduzlar sənindir” (Şair yenə əlini yuxarı, ulduzlara doğru qaldırır). “Güllər sənindir” (Şair dübarə əlini aşağı endirir, sanki gülləri göstərir). Son beyti deyəndə isə ifaçının hərəkəti dəyişir.

Bu zəngin varlığı bəzəsin, burax
Mənim öz xəyalım, öz romantikam.

Bu halda müəllif əlini bir dəfə sağa, bir dəfə sola çalır, “gəl bir qılınc oynat hər satırla sən” misrasındakı arzuna əməl edir, sətri qılınc kimi oynadır. Beləliklə, biz görürük ki, Müşfiq şeirində mənəvi hərəkət ifaçının həm də fiziki hərəkətləri ilə tamamlanır. Bu vəhdəti təmin edən şeirdəki ilham ilə texniki kamilliyin birliyi. Böyük bir

nəhrin enerjisi naqillərdə axmağa məcbur edildiyi kimi. Müşfiq də aşıb-daşan hisslərini intizamlı, sərrast misralarda cilovlamağı bacarır. Səkkiz yüz misradan çox olan “Səhər” poeması əvvəldən axıracan yuxarıda misal gətirdiyimiz səkkiz misralıq bəndlər şəklində yazılmışdır. Qafiyə düzülüşünə görə a, a, b, b, a, c, a şəklində, heca vəzninin 6-5 bölgüsü əsasında qələmə alınmış bir əsərdə belə bir fərmanı və bədii ehsasatı axıracan qoruyub saxlamaq şair üçün hünərdir.

Sən də yüksəl, qadın.

Bu nə deməkmiş:

Guya saçın uzun, aqlın gödəkmış.
Zəifmiş deyirlər balıq etlərin,
Duyduğun dərdlərin, müsibətlərin.
Fəqət kim bir dəfə adını çəkmiş?
Guya sənün işin bəzək-düzəkmiş.
Xəbər vermək üçün başarığundan
Oktyabr kimi bir gün gərəkmış.
Gərəkmış Leninin çağırışları.

Xəbərin birinci dəfə cümlənin sonunda, ikinci dəfə əvvəlində gəlməsi bədii vurğunu nə qədər qüvvətləndirmişdir. Bu, həm də yanaşı gələn bəndləri bir-birinə bağlamış, zəncirləmişdir.

Müşfiq poeziyasının mühüm xüsusiyyətlərindən biri onda bədii idrakın qüvvətli olmasıdır. Müşfiq həyatı, insanları və təbiətin gözəlliklərini obrazlı təfəkkürün gücü ilə qavrayır və əks etdirir. Bir var obrazlı yazmağa alışmaq, bir də var həyatı məhz obrazlı təfəkkür əsasında dərk etmək. Müşfiqdə məhz bu sonuncu, – yeni dərk etmək pro-

sesinin özü obrazlıdır. Buna görə də onun şeirindəki obrazlar, təşbeh və istiarələr bizə süni görünmür, əksinə canlı, real təsir oyadır, həyatı bizə şair təfəkkürünün işığında göstərir.

“Səhər” poemasında payızın gözəlliyini canlandıran bir lövhəni xatırlayaq.

Payızdır, bağçalar xəzələ dönmüş,
Təbiət bir solğun gözələ dönmüş.
Təbiətdir bizə şeir söylədən,
Yarpaqlar seçilmir sarı şöladən.
Bir körpə nəfəs də onlara bəsdir,
Yaranmışın sonu bircə nəfəsdir.
...Dönmüş kəhrəbaya sular xəzəldən,
Əlində cam tutmuş rüzgar xəzəldən.

Bu parçanın gözəlliyi yalnız onda deyil ki, “solğun gözələ dönmüş” təbiəti, “bir sarı şöladən seçilməyən yarpaqları”, “tökülən xəzəldən kəhrəbaya dönmüş suları, yarpaqlardan əlində qızıl cam tutan rüzgarı, bir sözlə, xəzanın gözəlliyini tam dolğunluğu ilə nəzərdə canlandırır. Şairin təbiətə bəslədiyi incə və qaynar məhəbbət bütün bu təsvir vasitələrinə xüsusi bir cila vermiş, onları ürək sevinci ilə bəzəmişdir.

Müşfiq obrazlı təfəkkürün qüdrəti ilə insanın müxtəlif şəraitdəki vəziyyətlərini, psixolojisini əks etdirməyi bacarır, rəssam kimi tablo yaradır. Bəylərin pəncəsindən qurtulub öz sevgilisi ilə meşədən qaçan Səhərin at üstündəki vəziyyətini təsəvvür etmək üçün bu bircə beyti oxumaq kifayətdir:

Sanki at üstündə sən bir dumandın,
At sənin altında bir sarı məşəl.

Əlavə heç nə deyilməsə də, biz bu beytin köməyi ilə, sarı köhlənin yanar məşəl kimi irəli şığımasını, hətta dəhnəni ağızında necə gəmidiyini, həmçinin at üstündə həyəcanla gedən, azadlıq nəşəsindən və vüsəl ümidindən qanadlanan Səhərin aydın surətini nəzərdə canlandırırıq.

Müşfiqin şeir və poemalarında obrazlı təfəkkür nümunəsi olan bu cür misallar tək-tək deyil, onlarla, bəlkə yüzlərlədir.

Kim sənin bükülməz boynunu bükdü
İncidən yapılmış boyundruqla?

Boyunbağının boyunduruğa bənzədilməsi yalnız bir təşbeh kimi deyil, həmçinin əsrlər boyu mənəvi zülm pəncəsində sıxılmış Azəri qızlarının vəziyyətini tam reallığı ilə göstərdiyi üçün gözəldir.

Andırır Şölənin xuraman boyu
Fəvvaredən çıxan gümüş bir suyu.

Rəqs eləyən bir qızın yalnız hərəkətlərini deyil, həmçinin ruh yüksəkliyini, fəvvarə kimi coşub-daşan sevincini göstərən bu təşbeh qüvvətlidir, orijinaldır.

Şeir və poemalarındakı texniki kamilliyə, bədii zənginliyə M.Müşfiq birdən-birə nail olmamışdır. Klassik Azərbaycan şeirini gözəl bilən, Şərq poeziyasına yaxından bələd olan, qısa bir müddətdə Puşkinin “Qaraçılar” və

“Poltava”, Avetik İshakyanın “Əbul-üla Müerri” poemasını, Ömər Xəyyamın rubailərini, Firdovsinin “Şahnamə”sindən bir sıra parçaları, Çarensin şeirlərini, Bezi-
menskinin “Qolçomaq üsyanı” poemasını və bir sıra başqa əsərləri gözəl bir dildə azəricəyə tərcümə etmiş M.Müşfiqin bədii inkişafı müxtəlif qaynaqlardan bəhrələnmişdir.

Müşfiq poeziyası hər şeydən qabaq Nizami, Füzuli, Vaqif, Zakir, S.Əzim və Sabir kimi klassik söz ustadlarımızın adı ilə bağlı olan ədəbi-bədii zəmin üzərində qalxıb yüksəlmişdir. Bununla bərabər, Müşfiq şeirində rus, fars, xüsusilə türk poeziyasından süzülüb gələn bir şəfəq olduğunu görməmək olmaz.

Xüsusilə yaradıcılığının ilk çağlarında Müşfiq şeirində müxtəlif şairlərin bədii təsiri güclü olmuşdur. Bunu yəqin etmək üçün Cənubi Azərbaycan şairi Sərrafın bir şeirini xatırlamağın lazım bilirik. M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanından (II cild, Azərneşr, 1964. səh. 36) götürdüyümüz həmin şeir belədir:

Səməndi-nazə gəl baş vermə, ey mən başına qurban,
Göz üstə qaşın oynatma, qara göz, qaşına qurban.
Mən əbri-tirəbəxtəm, sən baharü-tazəvü-tərsən,
Gərək mən ağlayam, sən ağlama, göz yaşına qurban.
Billursən, sineyi-safında var bir daş kimi qəlbin,
Həyatın çeşməsi bağrında, daşına qurban.
Durub fərraş tək qəmzən bərabərdə deyər gəlmə.
Könül mülkündə şahənşah olan fərraşına qurban.
Əgər Sərrafa bir xaşxaş qədərincə ola meylin,
Təmamən əldəki varım o bir xaşxaşına qurban.

Müşfiqin şeiri isə belədir:

Bu qədər baş vermə səməndi-naza,
Düşərsən ayağa, başına qurban.
Yazığam, ömrümü vermə güdaza,
Qəmzəli gözünə, qaşına qurban.

Bir qara buludam uca göylərdə,
Bu qara baxtımla bizim ellərdə.
Neçin sən ağlarsan mən duran yerdə,
Nərgiz gözlərinin yaşına qurban.
Sinəni büllur kimi, altında daş var.
Bilməzsən könlümdə nə iğtişay var.
Nə qədər ki, mənim gözümdə yaş var,
Olsun ürəyinin daşına qurban.

Göründüyü kimi, burada nəinki təsir, hətta təqlid notları eşidilir. Şeiri gələcək həyat yoldaşı Dilbərə vurulduğu zaman, 1930-cu ildə yazdığını və heç bir zaman çapa vermək təşəbbüsündə olmadığını nəzərə alıb bunu 21 yaşlı gənc şairə bağışlamaq olar. Ancaq bizi cəlb edən başqa məsələdir. Hətta bilavasitə açıq təsiri altına düşdüyü bir şeiri Müşfiq nə qədər sadələşdirmiş, xəlqiləşdirmişdir. Müşfiq Sərrafın gözəl fikirlərini əruz vəzninin bu şeirə o qədər də uyğun gəlməyən buxovlarından azad etmiş, həm də özünə məxsus səmimiyyətlə onu süsləmişdir. Şən, şux, oynaq bir qıza yazılmış bu şeirin vəznini də əslində oynaq olmalı idi. Müşfiq şeirdə məhz belə bir oynaqlıq yaratmış, məzmunu ən çox uyğun gələn bədii forma seçmişdir.

Müşfiqin türk şeirinə münasibəti xüsusi bir tədqiqat sahəsidir. Bununla işimiz yoxdur. Ancaq türk poeziyasına, xüsusilə, onun Əbdülhəq Həmid, Tofiq Fikrət, Rza Tofiq,

Faruq Nafiz, Nəcib Fazil kimi parlaq nümayəndələrinə dərin məhəbbət bəsləmiş Müşfiqin onlardan mütəəssir olduğunu qeyd etməmək olmaz. Bu təsirin nə qədər açıq görüldüyünü anlamaq üçün Nəcib Fazilin bir şeirini misal gətirmək istərdik:

Kədim ayaq ucunda büzüşüb uyumaqda,
İpli-iplik sarıyor sükutu bir yumaqda,
Hırıl-hırıl, hırıl-hırıl.

Söndürün lampaları, uzaqlara gedəyim,
Nurdan bir şəhər kibi ruhumu seyr edəyim
Pırıl-pırıl, pırıl-pırıl.

Nə olur ki, bir kadın əlləri, ovucunda
Nəhs etsə yaşanmanın dadından baş ucunda
Mırıl-mırıl, mırıl-mırıl.

Bir göz kibi süzüyor beni camlardan gecə,
Dönüyor ətrafımda bir sürü kambur cüce –
Fırıl-fırıl, fırıl-fırıl.

Bu parçanı “Mingəçevir həsrəti”ndəki bu parça ilə qiyyas edin:

Onda bizim dünyamız,
Paslı, dəmir dühamız
Yanacaq parıl-parıl.
Ellər gülşən olacaq,
Könüllər şən olacaq,
Uçacaq pırıl-pırıl.

Durulacaq-arxımız.
Fələyimiz, çarxımız
Dönəcək xırıl-xırıl.
Güləcək çöllərimiz,
Axacaq sellərimiz
Dağlardan şırıl-şırıl.
Danışacaq qüvvətdən,
Könüldən, məhəbbətdən
Sevgilim mırıl-mırıl.

Göründüyü kimi, məzmunca bu şeirlərin arasında heç bir əlaqə yoxdur. Bədii forma sahəsindəki oxşarlıq isə qafiyələrdədir. M. Müşfiq Nəcib Fazilin qafiyələrini almış və daha böyük, daha mürəkkəb bir məzmunu asan və anlaşılıq formada ifadə etmək üçün işlətmişdir. Müşfiqin şeirində biz hətta Mingəçevir qurğusunun nəhəng çarxlarının xırılığını belə aydın eşirik.

Müşfiq bəzən Azərbaycan sözlərindəki incə saitləri qalınlaşdırmağı xoşlayır, “sınıf” əvəzinə “sınıf” yazır, eyni qayda ilə “şark”, “aşq”, “satır”, “xasta” kimi sözlər işlətməkdən çəkinmir. Bu, əlbəttə, onun türk dilinə və türk poeziyasına hədsiz məhəbbətindən irəli gəlir. “Səhər” poemasının qafiyə düzlüşünə görə Əbdülhəq Hamidin “məqbər” poemasına uyğunluğu da bu səbəbdəndir.

POEMADA ƏNƏNƏ VƏ NOVATORLUQ

Novatorluğun şərtləri və tərifləri nə qədər çoxcəhətli olsa da, bircə şey aydındır: öz zamanəsinin ən yeni və öncül ideyaları ilə silahlanmadan, ilk növbədə öz mədəniyyətini, daha sonra ümumbəşər mədəni sərvətlərini mənimsəmək uğrunda ardıcıl mübarizə aparmadan doğma xalqın qarşısında bu gün hansı ən vacib məsələlər dayanmışıq anlamadan o novatorluq iddiasına düşmək xam xəyaldır. Xüsusilə indiki dövrdə, sənətin xalq həyatına son dərəcə yaxınlaşdığı və ictimai tərəqqi vasitəsinə çevrildiyi bir dövrdə sənətdə novatorluq sözün geniş mənasında xəlqilik və partiyalılıq, vətəndaşlıq və humanizm anlayışlarından ayrılmazdır. Bu gün böyük vətəndaş yanğısına malik olmayan bir sənətkarın novatorluğundan heç söhbət gedə bilməz! Novatorluq ictimai tərəqqi uğrunda mübarizə əzmindən başlanır. Yalnız bu əzmə, bu qüdrətə malik olan sənətkarlar ənənəni mənimsəməyin, onu yeni biçimdə davam və inkişaf etdirməyin örnəklərini yarada bilərlər. Yalnız 27 yaşınadək azad qələm çalmaq imkanına malik olmuş Mikayıl Müşfiqin parlaq yaradıcılığı, o cümlədən “Qaya”, “Səhər”, “Sındırılan söz”, “Azadlıq dastanı”, “Mingəçevir həsrəti”, “Tərtərhes nəğmələri” kimi qüdrətli poemaları 30-cu illərdə dərhal böyük sovet poeziyasının qızıl fondu na daxil oldu və müəllifin Sovetlər İttifaqının ən güclü şairləri sırasına çıxartdı. Əgər Müşfiqi dünya şöhrətli bir şair kimi tanıda bilməmişikse, bu, onun suçu deyil, bizim kəşirrimizdir, filoloji elmimizin sənətdən müəyyən dərəcədə geri qalması ilə bağlıdır.

Klassik irsin fikir və məna şəiriyəti, fəlsəfi mündəricə, qəhrəmanlığın, gözəlliyin və məhəbbətin ideallaşdırılması, insan uğrunda mübarizə və sair bu kimi ənənə səciyyəli qanunauyğunluqları dərindən mənimsəmiş M. Müşfiq bütün poeziyasında və poemalarında yeni sovet gerçəkliyini, zamanın axarını, əsrin ictimai-siyasi iqlimini dərin və coşqun bir şairanəliklə dərk etdiyini aşkara çıxarmışdı. “Tərtərhes nəğmələri”ndə vəzn yeddi hecalı, hər bəndin qafiyə düzümü a, a, b, v, v, b, q, q, b, ğ, ğ, b, d, d, b biçimindədir. Yaradığı bədii formaya M. Müşfiq sonadək sadıq qalmış, bundan öncə yazdığı “Mingəçevir həsrəti” poeməsindəki öz təcrübəsini, öz ənənəsini yalnız özü davam etdirmişdi. Bu poetik forma və bədii kəşf yalnız M. Müşfiqə məxsusdur, onadək heç bir şair nə Azərbaycan, nə türk ədəbiyatında, nə də başqa bir ədəbiyyatın meydanında bu bədii formanı tətbiq etməmişdir. “Səhər” poeması tamam başqa bədii biçimdə və yenə poetik möcüzə səviyyəsindədir. Ümumiyyətlə, bədii forma əlvanlığına görə Azərbaycan ədəbiyyatında M. Müşfiqə çata biləcək şair hələ ki, yoxdur, bu həqiqət, məzmun ilə yanaşı bədii biçim əlvanlığı bizim şairləri, poema yazanları ciddi düşündürməlidir. Azərbaycan poeziyası heç zaman bunca tarixi nikbinliyə, “Tərtərhes nəğmələri”ndəki sevinc, səadət qaynaqlarına malik olmamışdır. M. Müşfiq yüz illər boyu ahdan, nalədən, kədərdən qurtula bilməyən Azərbaycan poeziyasının ilk sevinc, səadət bülbülüdür və bu mənada Vaqifin ən yaxşı varisidir.

Mən gəncəm, bilirəm, istiqbalım var,

Hələ bədr olmamış bir hilalım var.

Yelkənim açılır, qara yel, əsmə,

Mənim bu dəryada bir sandalım var!

“Qara yel” – “Duyğu yarpaqları”ndakı konfliktin qütblərindən biridir. Bu əsər, baş qəhrəmanı M. Müşfiqin özündən ibarət olan və onun bütün mənəvi zənginliyini, yaxınlaşan “qara yellər” qarşısında əyilməz şair vüqarını, böyük sənətkar mərdanəliyini, mənsub olduğu sovet gerçəkliyinə vurğunluğunu aşkara çıxaran misilsiz tarixi sənəddir. Buradakı 42 rübai, yaxud dördlük heç də müstəqil və pərakəndə deyil, böyük bir fikir zəncirinin həlqələri kimi monolit və ayrılmaz olduğundan “Duyğu yarpaqları”nı az qala poema adlandırmaq olar. M.Müşfiq burada həm beynəlxalq hadisələri, həm də ölkə daxilindəki yenilikləri diqqətlə izləyən, yüksək intellektə, böyük mübarizə enerjisinə və iradə qüvvəsinə malik yaradıcı ziyalının parlaq surətini yaratmışdır.

Hər tərəfdə quran toy-busət mənəm!
Ulduzlarla edən ixtilat mənəm!
Mənim azadlığım qucağa sığmaz,
Yer mənəm, göy mənəm, kainat mənəm!

Klassik irsin ən gözəl cəhətlərini davam və inkişaf etdirən M.Müşfiq bəs nədən imtina etmişdi? Bədbinlikdən, asketçilikdən, “tərkidünya” təbliğatından, dini təəssübkeşlikdən – gündoğan poeziyasında, o sırada Azərbaycan poemənəvisliyində uzun müddət kök salmış və yeni dövrdə Mirzə Fətəli tərəfindən artıq rədd edilmiş, yaşamaq haqqını itirmiş ənənələrdən. Bu, əlbəttə, yalnız M.Müşfiqə xas olan bir keyfiyyət deyildi, yeni yaranmaqda və formalaşmaqda olan bütün sosializm realizmi ədəbiyyatının, yeni

və sağlam bir yaradıcılıq metodunun öz təbiətindən irəli gələn bir xüsusiyyətdir.

H.Cavid, C.Cabbarlı, S.Vurğun, S.Rüstəm, H.K.Sanlı, R.Rza kimi ustad poemənəvislərin yaradıcılığından sonra çiçəklənmiş Əli Kərim yaradıcılığını, o sırada “İlk simfoniya”, “Üçüncü atlı”, “Heykəlin qardaşı” kimi qüdrətli poemaları Azərbaycan ədəbiyyatında poeziyanın yeni və yüksək mərhələsi kimi qiymətləndirmək lazım gəlir. Parlaq bədii idraka malik olan Əli Kərim bunu əsərlərində hiss etdirə bilir.

8 ocaq 1988

MÜŞFIQ SƏNƏTKARLIĞI HAQQINDA

(Nailə xanım Hacıyevanın "Rus poeziyası Mikayıl Müşfiq çevirilərində və qavrayışında" namizədlik əsərinə rəy)

Azərbaycanın poeziya incəsənəti tarixinə olduqca orijinal, bənzərsiz bir şəxsiyyət, qüdrətli şair və misilsiz tərcüməçi kimi daxil olmuş Mikayıl Müşfiq (1908-1939) yaradıcılığı əlinə qələm aldığı gündən bəri şeirsevərlərin və araşdırıcıların diqqət mərkəzindədir. Bir çox dissertasi, monoqrafi və tədqiqatların elmi qaynağına çevrilsə də, çoxcəhətli və zəngin bir xəzinə olan Müşfiq yaradıcılığının açılmamış, öyrənilməmiş aspektləri çoxdur və belələrdən biri M.Müşfiqin rus ədəbiyyatına bağlılığı, rusca-dan çeviriləri, bu qaynaqdan təsirlənməsi, zənginləşməsi və milli, beynəlmiləl mahiyyətin dərinləşməsidir. Bu baxımdan Nailə xanımın əsərinin elmi aktuallığını qeyd etmək vacibdir. Lakin aktualıq məsələnin yalnız bir cəhətidir. Bu aktuallığa layiq əsər yaratmaq, mövzunun öhdəsindən gələ bilmək olduqca çətindir. Çətinliyin mahiyyəti bundadır ki, Müşfiq barədə orijinal fikir yürütmək, yeni söz deyə bilmək üçün Azərbaycan türkcəsinin stixiyası içərisində doğrulmaq, həm ümumən poeziya incəsənətinin, həm də möcüzə səviyyəli Müşfiq qələminin incəliklərinə aşına olmaq, vurğun, heyran kəsilmək lazımdır. Lakin heyranlıq, vurğunluq işin yalnız ilkin şərti, başlanğıcıdır. Nailə xanımın tədqiqatı göstərir ki, o, yalnız heyranlıq səviyyəsində qalmamış, həm də çağdaş ədəbiyyatşünaslıq elmi-

nin tələbləri səviyyəsində dayanmağı bacarmışdır. Bu səviyyə hər iki ədəbiyyatı, ədəbi əlaqə kanallarını, bədii inkişafa təkan verən amilləri, çağdaş ədəbi gedişatda bədii çevirinin rolunu, funksiyasını və əhəmiyyətini dərinləndirən başa düşməyi tələb edir.

"Mikayıl Müşfiq və klassik rus poeziyası" adlanan birinci fəsildə dissertant böyük şairimizin Puşkin, Lermontov, Nekrasov və başqa rus klassiklərindən etdiyi tərcümələri çox incə elmi təhlildən keçirməyi bacarmış, yalnız Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, həm də adlarını çəkdiyimiz dahilərin mənsub olduğu ədəbiyyatın mahiyyətini, orijinal bədii keyfiyyətlərini yaxından bildiyini, olduqca maraqlı, cazibəli elmi araşdırma qaynağına çevirdiyini sübut edir. Rus ədəbiyyatının təbliği və tərcüməsinə ən coşqun Abbas Səhhət kimi ustad şair-tərcüməçilərin yaratdığı ənənələr və Mikayıl Müşfiq qələmində bu ənənələrin novatorluqla davamı dissertantın diqqət mərkəzində dayanmışdır. Dissertasiyanın bu cür məqamlarında Nailə xanımın qələmi olduqca cazibəli və qüdrətlidir. M.Y.Lermontovun "Şairin ölümü" adlanan poema qüvvəli şeiri Azərbaycan türkcəsinə ilk dəfə M.Müşfiq, daha sonra M.Rahim tərəfindən heca vəzninin onbirlik bölgüsündə tərcümə edilmişdir. Mikayıl Rzaquluzadə bu işi hecanın ondoördlük bölgüsündə yerinə yetirmişdir. Bizim yaşadığımız günlərin şairi olan Hüseyn Arif isə həmin şeirin yeni çevirisini yaradarkən Mikayıl Müşfiqin seçdiyi vəznə sadiq qalmışdır.

Bu kimi tərcümələrin dəqiq elmi qiymətini verən Nailə xanımın araşdırmasındakı cazibə, təhlil hünəri o qədər güclüdür ki, etiraf edirəm ki, mən həmin əsəri yenidən tərcümə etməkdən özümü saxlaya bilmədim. Və tərcümə üçün tamam başqa vəznə-əruzunu seçdim. Məni yeni tərcü-

məyə ruhlandırın, əlbəttə, Nailə xanımın araşdırıcı qüvvəsi, şeirşünas istedadıdır.

Bununla belə, əsərdə, bəzi qüsurlar da var. Bu qüsurlardan ən başlıcası, mənəcə, yalnız Nailə xanıma deyil, ümumən, ictimai fikrimizə, ilk növbədə tarixşünaslıq və ədəbiyyatşünaslıq elmimizə məxsusdur. Mən "Progressivnaya rol vxojdenie Severnoqo Azerbaydjana v sostav Rossii..." ifadəsi ilə başlanan məşhur cümləni, ümumən çarlıq Rusiyası ilə İran şahənşahlığı arasında XIX əsrin birinci çərəyində gedən mübarizə və müharibələrin nəticəsi kimi imzalanmış bədnam Gülüstən (1913) və Türkmənçay (1828) müqavilələrini nəzərdə tuturam. Bəlli olduğu kimi, bu müharibələr hər iki dövlət tərəfindən Azərbaycan torpağını, onun maddi və mənəvi sərvətlərini qəsb etmək, bölüşdürmək uğrunda gedən qəsbkarlıq müharibəsi kimi başlamış və hər iki müqavilə qalib tərəfin, yəni çarlıq Rusiyasının iradəsi, tələblərinin yerinə yetirilməsi əsasında imzalanmışdı. Azərbaycan xalqının mənafeyi baxımından bu müqavilələrin fəlakəti və fəlakətli nəticələri nədən ibarətdir:

1. Şah İsmayıl Xətəidən sonra süqut etmiş milli dövlətini bərpa etmək uğrunda düşünən və çarpışan Azərbaycan xalqının mübarizə enerjisi iki yerə parçalandı və tamam ayrı-ayrı sistemlərlə şərə və eybəcərliyə, müstəmləkə zülmünə qarşı müxtəlif mübarizə şəraitində qaldı.

2. Hər iki sistemdə hakim millət və dövlət şovinizminin qol-qanad açması üçün daha əlverişli şərait yarandı. Cənubi Azərbaycanda farslaşdırma, Şimali Azərbaycanda ruslaşdırma kursunun əsasları möhkəmləndirildi.

3. Hər iki Azərbaycanın, xüsusilə, Şimali Azərbaycanın daha intensiv, planlı və dürüst şəkildə istismar edilməsinin əzəmətli şəbəkəsi yaradıldı.

4. Hər hansı millətin, xalqın ən böyük milli sərvəti olan milli şüurun oyanması və parlamasını ləğv etmək, məhv etmək, ən azı ləngitmək üçün lazım olan bütün ideoloji vasitələr, ictimai, iqtisadi, siyasi şərtlər planlı şəkildə müəyyənləşdirildi.

5. Hər iki sistemdə, sərhəddə çevrilmiş Araz çayının o tayında və bu tayında öz xalqına, onun milli istiqlalına və renesansına qənim kəsilən milli satqınların, xainlərin sistemli dövlət təşkilatı səviyyəsində aparatları yaradıldı, xalq tarixinin, müxtəlif elmlər, incəsənət və ədəbiyyat tarixlərinin çox həyasız şəkildə təhrif edilməsi üçün gizli, aşkar zəmin hazırlandı.

6. Azərbaycan xalqını müsəlman dünyasından, milli azadlıq mübarizəsi mərhələsinə gəlib çatmış Şərq renesansından, xüsusilə, mənsub olduğu Türk xalqları ailəsindən ayırmaq, təkləmək, zəiflətmək və bu yolla assimilyasiya dəyirmanında üyütmək planı həyata keçirildi.

Tarixin 1928-dən, Türkmənçay müqaviləsindən sonrakı inkişaf mərhələsi göstərdi ki, şərin və eybəcərliyin kapitalizm və imperializm mərhələsində bu kurs nəinki zəifləmir, əksinə, dondan dona, cildəndən cildə girir, müxtəlif, modern siyasi doktrinələr ilə bəzənir, üzünə ənnik, kirşan çəkməklə öz ömrünü bir az da uzatmaq istəyir.

Türkmənçay müqaviləsinin Azərbaycan ziyalıları və alimləri tərəfindən tərifiilməsi, məddahcasına mədh olunması əslində elmi həqiqətlər qarşısında ihiqat, üçqat cinayətdir və ən azı milli əxlaqsızlıqdır. Bu bədnam müqavilənin acı nəticələri fələn bir ölkə çərçivəsinə sığmır, getdikcə daha geniş, global mahiyyət qazanır. Məsələn, belə bir faktı xatırladım ki, XX əsrin son çərəyində, bütün dünya ictimaiyyətinin gözü qabağında, "Sosialist Bol-

qarıstanı” adlanan və S.Rüstəm kimi şairlər tərəfindən tərənnüm edilən ölkədə 2 milyon türkün zorla bolqarlaştırılması, məktəblərinin və mətbuat orqanlarının qapadılması, ad və soyadlarının dəyişdirilməsi, muzey və məscidlərinin darmadağın edilməsi, tarixi, ədəbi, incəsənət abidələrinin məhv olunması, hətta, türk qəbristanlarının sökülməsi hadisəsi baş verir və bu həyasızlıq hardasa Türkmənçay bağlaşması kimi şərəfsiz müşahidələrin yalandan təriflənməsi ilə yaxından səsleşir.

Dissertasi dürüst elmi aparatıya malikdir: önöz, iki fəsil, nəticə və kitabiyatdan ibarətdir. Girişdə müəllif Mikayıl Müşfiqin Azərbaycan ədəbiyyatındakı mövqeyini, inkişafındakı rolunu müəyyənleşdirir, çoxcəhətli və zəngin yaradıcılığının başlıca xüsusiyyətlərini, ədəbi ilişkileri irəlilətmək sahəsində müstəsna xidmətlərini, misli görünməmiş ilham qüvvəsini aşkara çıxarır. Ancaq yaxşı olar ki, elə burdaca Müşfiq poeziyasının milli qaynaqları aşkarlansın, ayrıca bəhs konusuna çevrilsin. Milli qaynaqlar dedikdə mən yalnız Müşfiq poeziyasını Nəsimi, Füzuli, Nəbati, Ələkbər Sabir, Məhəmməd Hadi, Mirzə Əli Möcüz kibi klassiklərə deyil, həmçinin Yunus Əmrə, Namik Kəmal, Tofiq Fikrət, Əbdülhəq Hamid, Fəruk Nəfiz və başqa klassiklərimizə bağlayan sağlam poetik ənənələri nəzərdə tuturam. Unutmayalım ki, hər hansı milli sənətkar ilk növbədə milli poetik gələnlərdən aldığı qüvvət və qüdrət sayəsində yüksəlir, qanadlanır, novatorluq kəşflərinə gəlib çata bilir. Milli zəmini göstərmədən qeyri-milli təsirdən, Bayron, yaxud Puşkin kibi dahilərin təsirindən bəhs açmaq isə heç bir ciddi elmi nəticəyə gətirib çıxara bilməz.

Biz Nailə xanımın əsərini aralıq ayının 32-də iki il ayrıcında müzakirə etməyə toplanmışdıq. Yetersay olmadığı üçün müzakirəni təxirə saldıq. Bununla belə şöbəmizin müdiri, professor Arif Hacıyev bizə üz tutub rəy soruşdu. Mən bircə kəlmə ilə:

– Gözəldir! – cavabını verdim.

Şöbəmizin əməkdaşlarından Gültəkin Sultanlının, Lüdmila Səmədlinin rəyləri isə əsasən mənfə idi. O vaxtdan səkkiz gün keçir. Düşünürəm: Müşfiq üstünə dissertasiyaya dair fikir yürütməyə kimin mənəvi haqqı var?

Və cavab verirəm:

– Yalnız o kişilərin haqqı var ki, Azərbaycan Türkcəsinin stixiyası içində doğulmuş olsunlar. Mikayıl Müşfiq adlı böyük sənət möcüzəsinin sirlərinə vəqif yaranmış olsunlar. Hər iki ədəbiyyatı, hər iki poetik mədəniyyəti incəliklərində bilsinlər və ən başlıcası elmi, ədəbi tərəqqi uğrunda mübarizə qüvvəsinə yiyələnmiş olsunlar. Məncə, rusca təhsilli Lüdmila Səmədli bu səviyyəyə hələ gəlib çatmayıb. Bu barədə onun fikir yürütməsi hələ çox tezdir.

12 oktyabr 1988

Saat 14 çağları. Nailə xanım Hacıyevanın "Rus poeziyası M.Müşfiq çevirilərində və qavrayışında" əsərinin müzakirəsinə toplaşırıq.

İlk çıxışçı Səfurə xanım Qulusoy əsəri qiymətləndirir, ancaq qüsurlarını da göstərir. Müşfiq həyat həqiqətini əks etdirməyi guya Puşkindən, romantikanı Lermontovdan öyrənmişdir. Bu tezis yanlışdır. İlk növbədə Müşfiqin milli qaynaqlarını göstərmək vacibdir. Müəllifin elmi təhlil üsulunda uzunçuluq var. Lakonizm çatmır. Öncə orijinal misal gətirir, sonra çevirini, sonra da çevirinin sətri tərcüməsini.

Şamil Salmanov, Lüdmila Səmədova, Gültəkin Sultanlı dissertasının üstünlüyünü və qüsurlarını aşkarlayırlar...

III HİSSƏ

ŞEİRLƏR

TAMAM DOĞMAYAN GÜNƏŞ

Anan süd yerinə döşündən sanki,
Sənə od içirdi, od əmizdirdi.
Yox, sən yetimliklə böyümüsən ki,
Sənə Odlar yurdu bu odu verdi.

Şerindən, sözündən de, kim doydu kim?
Gəldin də, getdin də ilk bahar kimi.
Mən sənin qəlbinə Göygöl deyərdim.
Qəlbin yanmasaydı vulkanlar kimi.

Qızılgül yağardı dodaqlarından,
Bahar çırpınardı hər bir sözündə.
Sən söz kürsüsünə ucalan zaman,
Şeiri ucaldardın elin gözündə.

Tufanlar coşardı ilikdə, qanda,
Sönmüş duyğuları şeirin odlardı.
Alqış şələləsi guruldayanda
Dargözün, namərdin bağı çatlardı.

Əlacı olsaydı cilovlardı o,
Min-min könüldəki bu şələləni
Ancaq el görürdü köksün içində
El üçün titrəyən qızıl lələni.

Sən bir zinət idin Azərbaycana,
Dinlə, ürəyimin deyim sirrini:

Güclü şeirlərin hələ bir yana,
Mən sənin sevirəm hər bir sətrini.

O məğrur misralar yarandı bəlkə
Ən ağır zamanda, çətin zamanda,
Çiliz ürəklilər yaxaraq ləkə
Şair ilhamını yaralayanda.

İlham bir şairə məxsus deyil tək,
Xalqın sərvətidir, xalqın malıdır.
Şair vətəninə qoruduğu tək
Vətən də şairi qormalıdır!

Mən Vətən söylədim, mən el söylədim,
Vətən bircə Kürmü, bircə Xəzərmi?
Muğanda saçını oxşayan nəsim,
Göygöldə gördüyün o mavi zərmi?

Vətəndaş olmasa, boş şeydir Vətən,
Beş günlük, on günlük güney qarıdır.
Vətən məfhumunun özəyindəki
Vətənin vüqarlı oğullarıdır!

Qoy bir də gurlasın bu söz cahanda,
Sədası titrətsin göyü, yeri də:
Müşfiqlər yaşayır Azərbaycanda,
Yaşayır Müşfiqin düşmənləri də.

Gəzdim doğulduğun eli, obanı,
Xızının küləyi üzümə dəydi.
Mən bəlkə sevməzdim Azərbaycanı,
Sənin tək oğullar yetirməsəydi.

Türkan, 1962

MÜŞFİQ DƏNİZİ

...Pul-pul şəfəqlərilə min bir rəngə çalanda,
Az qala özü boyda mavi tonqal olanda,
Yosunlu bir qayanın ətəyində dayandım,
Dayandım, səni andım.

Maviliklər yanırkən al günəşin altında,
Eşitdim, səsin gəlir hər dalğanın dalından:

– Ah, bu uzun sevda yolu vurulurmu başa, könül?
Kaman çəkdim, nişan aldım, dəydi oxum daşa, könül!

Səsin ağappaq, uca dalğalar qanadında
Çırpılır sahillərə. Çırpılır sular oda.

Günəş düz təpəm üstə. Cahan yanar bir təndir.
Səsin yanar qumlara bəlkə güləb çiləyir.

– Yənə o bağ olaydı!..
Gurultular içində səsin nə qədər aydın.

Səsin-dirilik suyu. Səsin xe... ıda,
Nur muncuqlu, ağappaq körpükərin ovcunda.

– Oxu tar, oxu tar
Səni kim unudar?

Birdən hiss edirəm ki, sulara zər oxuyur.
Növ-növ irmaqlarıyla iki qitəni qucan

Kaspi-Xəzər oxuyur.

Oxuyur min şaxəli İdel, Kama, Terek, Kür.
Sökür sal qayaları, dənizə daş-qaş tökür.

Dayanmadım, yüyürdüm. Dərə keçdim, dağ aşdım.
Xan Kəpəzə yanaşdım.

Maralgölə yanaşdım.

Gördüm yenə oxuyur bəyaz yallı dalğalar.
“Aş dəniz, aşqın dəniz...”

qeylü-qallı dalğalar.

Dedim, əlimlə tutum o sədanı, o səsi.
Nəfəsimdə saxlayım o müqəddəs nəfəsi.
Addadım Xan Arazı, qucaqladım Təbrizi.
Gördüm “Müşfiqim!” deyir
Qana batmış bağların hər cığırını, hər izi.

– Tərlansan, göydən enməzsən,
Bu torpaqda sevinməzsən.
Mən dönərəm, sən dönməzsən,
Ey qırılan şüşə könül!

Özü boyda göz yaşı – anam Xəzər hey ağlar.
Anam Xəzər cavab ver, sənin neçə adın var?
Kaspi, Xəzər, Quzğunmu, yoxsa Ağdəniz, Təbər?

– Xeyr! - dedi ləpələr –
Ümman qəlbli şairin cahanda iziyəm mən,
Müşfiq dəniziyəm mən!
Mən Xızıldan gəlirəm, orda gizli bulaqdım,
Yardım sal qayaları, bir gün gurhagur axdım.

Öz oxu ətrafında hərlənir Yer kürəsi.

Bu ox onun özüdür.

Nəğməmin adı Müşfiq,

Ağzımın dadı Müşfiq!

Yüksələn bir ölkənin uçar qanadı Müşfiq!

Ah, görəsən nə üçün

Yüz şeirbaz içindən birçə o şair getdi?

Küt qaldı,

Nadan qaldı,

Nakəs qaldı, kəm qaldı.

Yüz saxsının içindən fələk bir dürrü saldı.

Min-min kalın içindən bir dəymişi apardı.

Bağrımın ortasından alağı yox, otu yox.

Bar verən ağacımı yerli-dibli qopardı.

Hardasa bir zəlzələ... qərib bir axşam çağ
Lapdan uçub töküldü Qoşqar, Savalan dağı.

Kağız, qələm qüvvəli masadan qopardılar,
Basıb zülmət maşına xəlvəti apardılar.

Qar üstündə isti qan, zəncir çeynəyən itlər.
Cərgədən geri qaldı güllələnən igidlər.
Buz dağları altında basdırılan ümidlər...
Daşa, qayaya dönmüş yorğun, üzgün addımlar,
Ərzi alıb çiyinə dağlar aşan adamlar,
Xəzəldən də dəyərsiz...
Dünən Vətənim Sibir,
Bu gün kəfənim Sibir!
Neçin qucaqlamırsan,

Xəzəl kimi tökülən bu oğullar sənindir.
...Buzovnada durmuşam sal qayanın başında.
Axışıb gəlir Bakı.
Çarxların istisindən,
Dəzğahların hisindən,
Sexlərin tüstüsündən,
Buruqlar bürküsündən bezənlər qaçıb gəlir.

Gəlir görün nə qədər
Ürəkləri şişənlər,
Ömrü oda düşənlər.
Beli qızıl qurşaqlı avtobuslar kənarında,
Quma batmış təkərlər dönüb atəşə, oda.

Əlində gün çətiri, hamı can atır önə.
Odur, bir dəliqanlı "Volqa"sını birbaşa sürür
ləpə döyəne,
Atılır soyunmadan... elə bil çiçək dərir.
Xəzəri ürəyinin alovuna döndərir.

Odur, nəğmə qanadlı pioner düşərgəsi.
Yarıncılpaq bədənlər—gənclik, qüdrət sərgisi.
Körpə ovuclarında kiçik Terek, kiçik Kür...
Cocuqlar dalğalarda çiçək kimi görünür...

Aşıb daşan dalğalar sonsuz sahil uzununu
Yuyur yüz-yüz bədəndən min illərin tozunu.

Dalğalar aşıb-daşır. Sərin, buzlu dalğalar,
Ağ muncuqlu köpüklü, ay ulduzlu dalğalar.

Cəhənnəmdən qaçanlar burda gəlir rıqqətə,
Açıb sərin qoynunu, dəniz dönüb cənnətə.

Mənim könlüm dinləyir bu gözəl, şən dənizi,
Sahillərə şəh səpən, Müşfiqləşən dənizi.

Mərdəkan. 13 sentyabr, 1984

ŞAIR QƏHRƏMANLIĞI

Mikayıl Müşfiqin həm parlaq şəxsiyyətinə, həm də böyük poeziyasına ayrıca məhəbbət bəsləyən, eyni zamanda mühüm partiya işində çalışan Ayna xanım Sultanova 1937-ci ildə onu yaxınlaşan qanlı fəlakətdən qurtarmaq üçün deyir:

– Hüseyn Cavid onsuz da əlimizdən gedib. Bəlkə ona qarşı bir şeir yazasan, səni bu yolla xilas edək?!

– Mən iki biləngimin dibindən kəsilməsinə razı olaram, ancaq nur heykəlinə, ustadıma, Hüseyn Cavidə qarşı şeir yazmaram! Sağ əlim yazsa, sol əlimlə onu baltalaram! – deyib Mikayıl Müşfiq.

Üz-üzəmi gəldilər yolda iki mehriban,
Yoxsa çatdı sifariş qan qırmızı stoldan?!
Ya bəlkə görüşdülər xəlveti bir dalanda,
Dənizin yaxasında, ya bir köşkün dalında?
Bilmirəm bu dialoq harda, nə cür quruldu,
Bəlkə Ayna xanımın ala gözləri doldu.
Bəlkə hönkürtü saçdı, sözünü uda-uda,
Yatmış ikən oyanıq, oyaq ikən uyquda
Bilmirəm, bu dialoq harda, nə cür doğuldu,
Bircə budur bildiyim: dolmuş bahar buludu,
Zəif, zərif cisminə dörd okean sükutu,
27 yaşlı gənc lapdan ildırım oldu.
Dimdik ayağa qalxdı dalğalı, gur saçları,
Barıt kimi qaraldı tutqun, çatıq qaşları.
Balaca, dar köksündə şlalələr döyündü,

Uzun, çəlik qolları bir cüt qılınca döndü.
Nəsə qırdı, hayqırdı: – Qıfıllı sərhədləri,
Haqq önünə çəkilməmiş dəmir, beton sədləri.
Ən dərin quyularda dəfn edilmiş dərdləri,
Maskadan da eybəcər donuq sir-sifətləri.
Bir millətin boynuna ilgək kimi salınmış
Gizli cinayətləri, aşkar cinayətləri,
Qırılan qandalları, əjdaha zindanları,
Bu alınan, satılan ölümcül vicdanları
Silib-süpürmək üçün mədəd, ey ulu Tanrı!
Yerdən, göydən bir qüdrət, hümmət, ey ulu Tanrı!
Mən Mikayıl Müşfiqəm, mən adıca bir şair
Can istəsə verərdim... Məndən fəlakət mürdəşir
Mənliyimi istəyir.
Dünyada hər xilqətin öz xülqü, öz şəkəri,
Gül paylayan bahardır, nur paylayan dan yeri.
Dağı, daşı göyörtmək selin, suyun qisməti,
Cürbəcür dona girmək buqələmun xisləti.
Onlar buqələmundan, tülküdən qat-qat alçaq.
Dünyadan apardığı yalnız lənət olacaq.
Tutuşdur, gör hansının daha çoxdur zəhəri:
Təbiət əqrəbləri, cəmiyyət əqrəbləri.
Təhlükə yaxınlaşanda cəld olur kərtənkələ
Quyruğunu buraxır, özünü vermir ələ.
Uyğunlaşır mühitə yaşamaq üçün heyvan,
Yalnız insan oğludur məsləkinin uğrunda
Baş verməyi bacaran.
Onlar bizi bir əqrəb, bir əfi görmək istər,
Kommunist cildinə girmiş bu mister başkəsənlər.
Neçin sükut edirsən, mədəd, ey ulu Tanrı!
Qaldır çırp başlarına bu dibsiz dəryaları!

...Bir gecə apardılar,
Qopardılar şairi öz kiçik stolundan
Və böyük dünyasından.
Ölüm hökmü verəndə qımışdı Qalustiyən.
...Silib qanlı əlini yağlı, kirli cındıra.
O axşam düşündü ki, əmr yaxşı əmrdir.
Yepyekə bir yalaqdan ətli sümük götürüb
Hey sümürdü, gəmirirdi...
Xəbər tutmadı heç kəs: azad, məğrur, müzəffər
Gedən gənc addımlayan ulu sərvi ağacıdır.
Müşfiqin çiyindədir gecə ulduzlu göylər,
Gündüzlər qızıl günəş Müşfiqin baş tacıdır.

8 oktyabr 1988

XƏLİL RZA ULUTÜRKÜN HƏYAT YOLUNUN BAŞLICA MƏQAMLARI

21 oktyabr 1933 – Salyan qəzasının Pirəbbə kəndində anadan olmuşdur (indi həmin kənd Neftçala rayonu ərazisindədir).

1948 – ilk mətbu şəri «KİTAB» «Azərbaycan pioneri» qəzetində dərc edilmişdir.

1949-1954 – ADU-nun filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsində təhsil almışdır.

1954 – SSRİ Yazıçılar Birliyinin üzvü olmuşdur.

1955-1957 – «Azərbaycan qadını» dərgisi redaksiyasında əməkdaşlıq etmişdir.

1957-1959 – Moskvada M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutu nəzdində yazıçılar üçün açılmış ikiillik Ali Ədəbiyyat kurslarının dinləyicisi olmuşdur.

1963 – filologiya elmləri namizədi adını almışdır. Həmin ildə N.Tusi adına Pedaqoji Universitetdə dosent vəzifəsində çalışmışdır.

1967 – Azərbaycan yazıçıları sırasında Türkiyədə olmuşdur.

1969-1994 – Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda çalışmışdır.

1985 – filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi adını almışdır.

1986 – Azərbaycanın Əməkdar İncəsənət Xadimi adını almışdır.

1990 – «Davam edir 37» şerinə görə M.F.Axundov mükafatı laureatı adına layiq görülmüşdür.

26 yanvar 1990 – Çağdaş Azərbaycan Milli Hərəkatının fəal xadimi olduğuna görə Bakını işğal etmiş rus hərbciləri tərəfindən həbsə alınmış, Bakı, Moskva, Rostov, Voronej zindanlarında 8 ay 13 gün yatmışdır.

1991 – Azərbaycan Ali Sovetinə seçkilərdə iştirak etmiş, öncə 79, sonra 987 faiz səs çoxluğu ilə millət vəkili seçilsə də, o vaxtkı hakimiyyət «kvorum yoxdur» bəhanəsi ilə deputatlıqdan məhrum etmişdir.

1991 – «Türk milləti» mükafatı laureatı fəxri adına layiq görülmüşdür.

1992 – Azərbaycan Respublikasının «Xalq Şairi» fəxri adına layiq görülmüşdür.

1994-cü il iyun ayının 22-də vəfat etmişdir.

1995 – «İstiqlal» Ordeni ilə təltif edilmişdir (ölümündən sonra). 1995 – Anadan olmasının 60 illiyi dövlət səviyyəsində qeyd olunmuşdur.

1995 – Türkiyə Respublikasının Milli şairi adına layiq görülmüşdür.

2002 – (14 noyabr) – xatirəsinin əbədiləşdirilməsi haqda Respublika Prezidenti Sərəncam vermişdir.

2004 – Respublika Sarayında Dövlət sərəncamına əsasən 70 illik yubileyi keçirilmişdir.

ƏSƏRLƏRİ

1. «Bahar gəlir», Bakı Uşaqgəncneşr, 1957.
2. «Bəhrəli gün», Moskva, Molodaya qvardiya, 1959.
3. «Sevən gözlər», Bakı Azərneşr, 1959.
4. «Məhəbbət dastanı», Bakı Uşaqgəncneşr, 1961.
5. «Poema o lyubvi», Moskva Sovetskiy pisatel, 1961.
6. «Mənim Günəşim», Bakı Azərneşr, 1963.
7. «Qollarını geniş aç», Bakı, Azərneşr, 1965.
8. «Krasnodon qartalları», Bakı, Gənclik, 1967.
9. «Yeni zirvələrə», Bakı, Azərneşr, 1971.
10. «Ucalıq», Bakı, Gənclik, 1973.
11. «Doğmalıq», Bakı, Azərneşr, 1977.
12. «Taparam səni», Bakı yazıçı, 1980.
13. «Marallar da duz yeyərmiş», Bakı, Gənclik, 1981.
14. «Ömürdən uzun gecələr», Bakı, Gənclik, 1982.
15. «Hara gedir bu dünya», Bakı Yazıçı, 1983.
16. «Daşdan çıxan bulaq», Bakı, Gənclik, 1986.
17. «Məndən başlanır vətən», Bakı, Yazıçı, 1988.
18. «Davam edir 37», Bakı, Gənclik, 1992.
19. «Ayla Günəş arasında», Bakı, Yazıçı, 1992.
20. «Uzun sürən gənclik», Bakı, Azərneşr, 1994.
21. «Mən Şərqəm», Bakı, Elm nəşriyyatı, 1994.
22. «Bağışla, ey vətən», Bakı, 1995.
23. «Xəlil Rza Ulutürk», «Azadlıq», 1998.
24. «Uzun sürən gənclik», Kitab cəmiyyəti, 1998.
25. «Türkün dastanı», Bakı, Gənclik, 2000.

26. Seçilmiş əsərləri, 1-ci cild, Bakı, Gənclik nəşriyyatı, 2001.

27. «Mən onsuz da əbədiyəm», Bakı, Gənclik, 2003.

28. Seçilmiş əsərləri, 2 cildə, I və II cildlər. B., Qərb-Şərq nəşriyyatı, 2005 (Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İ.H.Əliyevin verdiyi sərəncama əsasən).

TƏRCÜMƏ KİTABLARI

1. A.Laptev. «Balacalar», Bakı, Gənclik, 1972.

2. İlya Selvinski. «Babək», Bakı, Gənclik, 1975.

3. Musa Cəlil. «Moabit dəftəri», Bakı, yazıçı, 1979.

4. «Qardaşlıq çələngi», Bakı, Maarif, 1982.

5. «Dünyaya pəncərə», Bakı, Maarif, 1984.

6. Robert Rojdestvenski. «Otuzuncu əsrə məktub», Bakı, Gənclik, 1984.

7. «Turan çələngi», Bakı, Elm Nəşriyyatı, 1993.

8. Yusif Balasaqunlu, «Qutadqu-bilik», Bakı, Gənclik, 1994.

9. N.Gəncəvi. «Sirlər xəzinəsi» – Lirikası, Bakı, Yazıçı, 1988.

10. N.Gəncəvi. «Yeddi gözəl», Ensiklopediya, 2000.

11. N.Gəncəvi. «İsgəndərnamə», Bakı, Gənclik, 2002.

12. Yusif Balasaqunlu, «Qutadqu-bilik», Bakı, 2003.

13. «Turan çələngi», Bakı, Çinar-Çap nəşriyyatı, 2005

DİSSERTASIYA VƏ ELMİ ƏSƏRLƏRİ

1. Mühəribədən sonrakı Azərbaycan Sovet Ədəbiyyatında poema janrı (1945-1950). Namizədlik əsəri (Əlyazmaları Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin kitabxanasında saxlanılır).
2. M.Şeyxzadənin bədii yaradıcılığı və Azərbaycan – öz-bək ədəbi əlaqələrinin aktual problemləri (Əlyazmaları Azərbaycan MEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasında saxlanılır).
3. Məqsud Şeyxzadə. Bakı, Elm, 1978.
4. Məqsud Şeyxzadənin bədii yaradıcılığı, Bakı, Elm, 1982.
5. Drammaturgiyada ədəbi əlaqələr, Bakı, Elm, 1987.
6. Sabir Rüstəmxanlı haqqında. B., Mütərcim, 1998.
7. Ustadı Bəxtiyar Vahabzadə haqqında. B., Azərbaycan, 1999.
8. Rəfiq Zəka Xəndan haqqında. B., Mütərcim, 1999.
9. Rəsul Rza həsrəti. B, Elm, 2000.
10. Mənə bənzə. B., Gənclik, 2000.
11. Ədəbi tənqid. B., Mütərcim, 2003.

HAQQINDA YAZILANLAR

1. İlk Allahım, son Allahım mübarizə. B., Gənclik, 1999.
2. Mail Dəmirli, Xəlil Rza Ulutürkün poeziyası (monoqrafiya), B., Təfəkkür Universiteti nəşriyyatı, 1996.
3. Bəkir Nəbiyev, İstiqlal şairi (monoqrafiya), B., Elm, 2001.
4. Teymur Əhmədov, Xəlil Rza Ulutürk (kitab-albom), B., Ensiklopediya, 2000.
5. Müasirləri Xəlil Rza Ulutürk haqqında, B., Çinar-Çap, 2004.
6. Yavuz Axundlu, İstiqlal şairləri, B., Elm, 1998.
7. Dilek Erenoğlu Azərbaycan şairi Halil Rıza və Men Şerqem adlı eseri. Eserdəki şiirlər üzərində dil incileməsi. İzmir, 2005.
8. Əlizadə Əsgərli. Milli İdeal mücahidi. B., Elm, 2005.

ELMİ-TARİXİ MEMUARLAR

1. Xəlil Rza Ulutürk. Lefortovo zindamında, B. Azərnoşr, 1998.
2. Xəlil Rza Ulutürk. Ustadım Əkrəm Cəfər, B. Mütərcim, 2005.
3. Xəlil Rza Ulutürk. Lefortovo zindamında, B. Çinar-Çap, 2006.
4. Xəlil Rza Ulutürk. Göl, ey səhər, B. Nağıl evi nəşriyyatı, 2006.
5. Xəlil Rza Ulutürk. Bir odlu gözləri, bir də xoş səsi, B. Çinar-Çap, 2007.
6. Xəlil Rza Ulutürk. Həyat, həyat deyər çırpınan könül, B. Çinar-Çap, 2009.

MÜNDƏRİCAT

I HISSƏ

XATİRƏLƏR	5
MİKAYIL MÜŞFİQ VƏ XƏLİL RZA ULUTÜRK	7
ÖMÜR KARVANI TALAN OLDU	15
28 fevral 1965	
HÖRMƏTLİ XƏLİL RZA MÜƏLLİM	33
18 mart 1965	37
22 mart 1965	
DİLBƏR AXUNDZADƏNİN MİKAYIL MÜŞFİQ HAQQINDA XATİRƏLƏRİNDƏN	39
XATİRƏ	48
AXTARIRAM	49
24 mart 1965	51
24 mart 1965	57
28 aprel 1965	60
8 noyabr 1965	68
4 fevral 1966	74
5 fevral 1966	
TƏRCÜMEYİ-ƏHVAL ŞAİR VƏ MÜƏLLİM MİRZƏ ƏBDÜL QƏDİR (VİSAQİ) İSMAYILZADƏ	81
5 fevral 1966	86
6 fevral 1966	93
6 fevral 1966	101

8 fevral 1966.....	107
16 iyun 1966.....	113
9 sentyabr 1966.....	137
16 noyabr 1966.....	139
AZƏRBAYCAN MƏTBUAT	
KOMİTƏSİNİN sədri	
İSRƏFİL NƏZƏROV yoldaşa	
Yazıçı XƏLİL RZA tərəfindən	
ƏRİZƏ.....	166
18 iyul 1967.....	167
19 iyul 1967.....	169
11 avqust 1967	
XƏLİL RZANIN "ŞAİR" SƏNƏDLİ	
POVESTİNƏ DAİR XÜLASƏ.....	170
11 avqust 1967.....	172
11 avqust 1967.....	175
MÜŞFİQİN ANIM GÜNÜ	
24 yanvar 1969.....	178
11 avqust 1969.....	188
DOSTUM MÜŞFİQ HAQQINDA BİR	
NEÇƏ KƏLMƏ.....	201
9 aralıq 1986.....	204
6 ocaq 1988.....	207

II HİSSƏ

ELMİ ƏQALƏLƏR.....	225
5 fevral – 5 aprel 1966	
MİKAYIL MÜŞFİQİN POEMA	
YARADICILIĞI.....	227
POEMADA ƏNƏNƏ VƏ NOVATORLUQ....	258

8 ocaq 1988

MÜŞFİQ SƏNƏTKARLIĞI HAQQINDA

(Nailə xanım Hacıyevanın "Rus poeziyası Mikayıl Müşfiq çevirilərində və qavrayışında" namizədlik əsərinə rəy).....	262
12 oktyabr 1988.....	268

III HİSSƏ

ŞEİRLƏR.....	269
MÜŞFİQ DƏNİZİ.....	273
ŞAİR QƏHRƏMANLIĞI.....	278
XƏLİL RZA ULUTÜRKÜN HƏYAT YOLUNUN	
BAŞLICA MƏQAMLARI.....	281

XƏLİL RZA oğlu XƏLİLOV
(XƏLİL RZA ULUTÜRK)
HƏYAT, HƏYAT DEYƏ ÇİRPINAN KÖNÜL

NAŞİRİ
Akif DƏNZİZADƏ,

BƏDİİ REDAKTORU
Polad Hüseynov,

TEXNİKİ REDAKTORU
Emin Əfəndiyev,

KORREKTOR
Fəridə Ələsgərli,

ÇAPA MƏSUL
*Yasəf Həşimov,
Cəlil Quliyev.*

*Yığılmağa verilmiş 14.05.2008,
çapa imzalanmış 25.01.2009,
formatı 60x84 1/16,
fiziki ç.v 18,25, təyims qarnituru,
ofset kağızı №1, sifariş K-59. Sayı 500*

Kitab
"ÇİNAR-ÇAP"
*nəşriyyatında nəşrə hazırlanmış
və
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.*

☒ AZ 1025 Bakı şəhəri, Xocalı pr., 24
☎ T/F 4989555, 4937255, 4902757
www.chinar-chap.az
E-mail: office@chinar-chap.az

416

1355

